

Ulkoasiain osaston teologisten asiain tiedotuslehti

Itäisen Euroopan kirkot 30 vuotta sosialismin jälkeen

RESEPTIO 2/2019

Ulkoasiain osaston teologisten asiain tiedotuslehti

Itäisen Euroopan kirkot 30 vuotta sosialismin jälkeen

ISSN 1235-8878 (painettu)
ISSN 2242-8658 (verkkajulkaisu)

RESEPTIO / Kirkkohallituksen ulkoasiain osasto, teologiset asiat

Osoite: PL 210, 00131 Helsinki

evl.fi/reseptio

*Toimitus: dos. TT Tomi Karttunen (päätoimittaja), asiantuntija, teologia ja ekumenia, pastori, TT Ari Ojell,
FM Johanna Laine (toimitussihteeri)*

Etukannen kuva: Tomi Karttunen
Takakannen kuva: Tomi Karttunen

Paino: Grano Oy, Kuopio 2019

Ullkoasu: Unigrafia Oy

Taitto: Emma Martikainen

RESEPTIO 2/2019

PÄÄKIRJOITUS	5
---------------------------	---

1. YLEISKATSAUS KIRKOLLISIIN IDÄNSUHTEISIIN

Vuosikymmen idänsuhteiden hoitajana <i>Seppo Häkkinen</i>	7
--	---

2. VOIMISTUNUT VENÄJÄN ORTODOKSINEN KIRKKO JA NYKYAJAN HAASTEET

Moskovan ja koko Venäjän patriarkka Aleksii II ja Suomen evankelis-luterilainen kirkko <i>Risto Cantell</i>	15
Historian perintö, kontekstin haaste ja kristillinen dogma uusiutumisen lähteenä? <i>Tomi Karttunen</i>	23
Monitasoinen usko 2010-luvun Venäjällä <i>Maija Penttilä</i>	36

3. LUTERILAISET KIRKOT ITÄISESSÄ KESKI-EUROOPASSA

Viron kirkon lähetystyötä koskeva keskustelu ja uutisointi Eesti Kirik -lehdessä vuosina 2009–2019 <i>Kai Lappalainen</i>	44
INKERIN KIRKKO – Jumalan kallisarvoinen helmi <i>Kristiina Paananen</i>	49
Havaintoja Slovakian evankelisen kirkon palveluksessa <i>Hilveliisa Ukkonen</i>	54
Luterilainen ja ekumeeninen: Puolan Augsburgin tunnustuksen evankelinen kirkko Kuultua ja opittua Itä-Euroopan työryhmän opintomatkalta Puolaan 12.–15.4.2018 <i>Ari Ojell</i>	59
”Sydänten ekumeniaa” – Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvosto ekumeenisena toimijana <i>Niilo Pesonen</i>	65

4. USKONTO JA POLITIIKKA

Unkarin luterilaiset kamppailevat kommunismin salaisen perinnön avaamisessa <i>Jussi Rytkönen</i>	69
Uskonnonvapaus itäisessä Euroopassa – historiallinen katsaus lähimenneisyyteen <i>Matti Kotiranta</i>	77
Russkii Mir. Alustus Itä-Euroopan työryhmän kokouksessa 27.5.2019 <i>Markku Kangaspuro</i>	93
Diplomaatin kokemuksia kirkoista ja uskonnoista <i>Laura Reinilä</i>	97

5. HISTORIALLISTIA EKUMEENISIA ASIAKIRJOJA

Kirje professori Seppo A. Teinoselle 17.8.1987 <i>Risto Cantell</i>	101
Oma toisessa – Ekumeeninen tunnustus ruohonjuuritasolla <i>Risto Cantell</i>	102
Tämän numeron kirjoittajat.....	109

PÄÄKIRJOITUS

”Sitä eivät tuonelan portit voita” – kristinuskon elinvoimaisuus idässä ja etelässä

Kun mennään riittävän kauas länteen, tullaan itään ja lopulta lähtöpaikkaan. Havainto maan pallonmuotoisuudesta kertoo omalla tavallaan siitä, että olemme kaikki samassa veneessä. Jaamme samat luonnonvarat ja olemme kaikki Luojan luomia ja lunastamia. Niinpä kirkon ykseyttä ja maailman ykseyttä ei voida erottaa toisistaan. Elämme kuitenkin usein kuin omissa maailmoissamme. Se on tuttua puhetta myös ja aivan erityisesti some-kuplien aikaan, kun maailman olisi tullut pienentyä ja muuttua ”maailmankyläksi”. Yhtäältä näin on, mutta samalla pirstaloituminen ja kommunikoimattomuus uhkaa.

Yksi kupla on se, että kristinuskko kuivaa ja kuihtuu pois. Euroopan kirkkojen käyrät ovat kylläkin osoittaneet alaviistoon jo vuosikymmeniä. Yksi niistä, joka takavuosina tuli kirkossamme ja maassamme tunnetuksi tilastoihin pohjautuvien tendenssien tulkkina ja kurssinreivausten suosittelijana, oli silloinen kirkon tutkimuskeskuksen johtaja Kimmo Kääriäinen. Hän tunsu kirkon tunnusluvut ja teki niistä nykytietämyksen valossa oikeansuuntaisia johtopäätöksiä. Hän joutui osaltaan ikään kuin Johannes Kastajan rooliin ”huutavan ääneksi erämaassa”, tien valmistajaksi tulevalle. Nyttemmin ”uuden toimintakulttuurin” ja ”missionaarisuuden” tarve tunnustetaan yhä enemmän.

1990-luvulla yksi modernin projekteista eli Neuvostoliitto-johtoinen reaaliosialismi romahti. Katsottiin, että liberaali demokratia oli nyt voittanut ja puhuttiin jopa ”historian lopusta”. Reaganin ”tähtien sota” ja varustelukierteen kiihdyttäminen olivat osaltaan vienteet rahat kassasta. Kiinnitettiin kyllä myös huomiota siihen, miten merkittävä kokonaisuuden kannalta oli puolalaisen paavin Johannes Paavali II:n toiminta hengellisenä ja elämän peruskysymyksiin vaikuttavana johtajana. Itäisessä Saksassa rauhanrukoukset kirkkoissa mm. Dietrich Bonhoefferin esimerkin innoittamana valmistivat ”rauhanomaista vallankumousta” ja Berliinin muurin murtumista. Uskonnolla ja hengellisyydellä on siis merkitystä myös Euroopassa – myös ja ennen muuta tässä ajassa muistuttamassa sovinnon,

inhimillisyuden ja toivon merkityksestä hyvän elämän kulmakivenä.

Klassisten sekularisaatioteorioiden mukaisesti uskonnot katoavat vähitellen. Näin ei kuitenkaan näytä käyneen, ja Eurooppa ja osin Pohjois-Amerikka, etenkin Kanada, on osoittautunut poikkeukseksi. Toisaalta maallistuminen ja uskonnottomuus myös etenee Euroopassa samanaikaisesti, kun vaikkapa maahanmuuttajien myötä tänne saapuu ihmisiä, etenkin kristittyjä ja muslimeita, joille uskonto on huomattavasti merkittävämpi osa arkea ja maailmantulkintaa kuin yksityistyneen uskonnollisuuden Euroopassa. Vaikkapa Ruotsissa uskonnon julkinen rooli on vahvistunut. Myös meillä on puhuttu ”uskonnon paluusta” globaalina trendinä. Ainakin on havahduttu aiempaa laajemmin siihen, että uskonnolla on yhteiskunnallista merkitystä. Osa kokonaisuutta on uushenkisyyden tai yleisuskonnollisuuden tuleminen enemmän esiin perinteiseen institutionalisoituneeseen uskonnonharjoittamiseen verrattuna. Vahvin trendi lännessä näyttää kuitenkin olevan uskonnottomuuden vahvistuminen. Myös islam kasvaa.

Läntisestä sekularisaatiosta poiketen Neuvostoliiton kaatumisen merkitsi uskonnollista uudelleensyntymistä monin paikoin itäisessä Euroopassa. Ehkä vaikuttavin esimerkki tästä on Venäjän ortodoksisen kirkon elpyminen. Puolassa katolisen kirkon vaikutus on kautta vuosikymmenten ollut vahvaa, ja edelleen se on merkittävä toimija. Protestanttisenemmistöiset Itä-Saksa, Tsekki ja Viro sen sijaan näyttävät kärsineen rationalistisesta uskonnon pois juurimisesta enemmän kuin ortodoksiset tai katoliset maat. Protestanttinen uskonto, varsinkin Valistuksen jälkeen, on karsinut itsestään kokonaisvaltaisia elementtejä, mikä näyttää altistaneen rationalismin vaikutukselle. Niinpä nykyinen lähetysteologia vannookin kokonaisvaltaisuuden nimiin.

Kimmo Kääriäinen kirjoitti väitöskirjansa tieteellisestä ateismista Neuvostoliitossa. Tämän aatteellisen taustan selvittäminen varusti häntä tutkimaan uskon-

nollisuuden elpymistä uudella Venäjällä sekä vanhan tieteellisen ateismin aatepohjan ja strategioiden tunnustamiseen vaikkapa suomalaisten vapaa-ajattelijoiden uskontokriitikkissä. Kirkkoneuvoksena vuodesta 2011 toimiessaan hän on eri yhteyksissä tuonut esiin symbolisesti puhuttelevan tarinan, miten kommunistit räjäyttivät 1930-luvulla Kristus Vapahtajan kirkon Moskovassa ja suunnittelivat sen tilalle jättimäistä rakennusta, jonka huipulla olisi gigantinen Leninin patas uuden uljaan ihmisen luojan ja isän monumenttina. Toisin kävi, ja paikalle tuli suuri maauimala. Kristinuskon Venäjälle tulon 1000-vuotisjuhlien yhteydessä 1988 Moskovan kaupunginjohtaja sai idean, että Kristus Vapahtajan kirkko rakennetaan uudelleen. Niin myös tehtiin, ja uudesta kirkosta tuli monumentti kirkon uudelle nousulle, Moskovan pääkirkko.

Kun on havahduttu laskevien käyrien todellisuuteen, kirkkoneuvoksena Kimmo Kääriäinen on halunnut vahvistaa viestiä maailmanlaajan kristinuskon hyvinvoinnista: "Globaalisti kirkolla menee hyvin." 2010-luvulla suurimmiksi luterilaisiksi kirkoiksi ovat nousseet Etiopian Mekane Yesus ja Tansanian luterilainen kirkko. Mekane Yesus saavuttaa pian 10 miljoonan jäsenen rajan. Sama pätee paitsi luterilaisiin myös muihin kristittyihin Afrikassa. Emerituspaavi Benedictus XVI kutsuikin maanosaa maailman "hengellisiksi keuhkoiksi". Ei ole syytä heittää kirvestä kaivoon eikä haudata päätä pensaaseen. Kirkon on jälleen uudistuttava alkulähteiltä ammentaen. Jumala- ja Kristus-keskeisyys on edelleen valttia. Siitä kasvavat myös välittävä elämäläheisyys arjessa sekä toivon näköalat.

Yhteisartikkelissaan Kati Niemelän kanssa Suomen ev.-lut. kirkon haasteista ja mahdollisuuksista Kimmo Kääriäinen kirjoitti 2006: "Kirkon sanomalle on ollut kysyntää 2000 vuotta. Sanoman kestävyyttä on testattu lukemattomissa erilaisissa olosuhteissa. Toimintaa suunniteltaessa on keskeistä ottaa huomioon se, minkälaisille ihmisille sanoma välitetään. Tosiasiat on kohdattava ja kehitettävä toimintaa ennakkoluulottomasti. Kirkkoa tulee kehittää hengellisestä tehtävästään ja identiteetistään tietoisena kansankirkkona, joka on läsnä ihmisten arjessa ja yhteiskunnan elämässä."

Tämä lähtökohta pätee edelleen. Kansainvälistyminen on tuonut siihen oman lisänsä. Tässä Reseptiossa olemme halunneet kunnioittaa kirkkohallituksen ulkoasiain osaston johtajan merkkipäivää nostamalla esiin ajankohtaisia kuulumisia Venäjältä ja muualta itäisestä Euroopasta kirkkojen näkökulmasta. Haluamme näin kunnioittaa jubilaarin panosta tuon ilman suunnan tutkimiseen ja kirkollisen yhteistyön kehittämiseen siihen suuntaan. Kirjoittajien lisäksi myös

toimitus eli päätoimittajan lisäksi asiantuntija Ari Ojell ja toimitussihteeri Johanna Laine sekä taittaja Emma Martikainen ovat antaneet tämän numeron syntyyn oman merkittävän panoksensa. Kiitämme kaikki yhdessä Kimmoa työtoveruudesta ja ystävyyydestä tähän asti sekä toivotamme lämpimästi onnea sekä pyydämme Jumalan siunausta hänen täyttäessään 60 vuotta 18.10.2019. Monia armorikkaita vuosia!

Kirjoittajien ja toimituksen puolesta,
Tomi Karttunen

1. YLEISKATSAUS KIRKOLLISIIN IDÄNSUHTEISIIN

Vuosikymmen idänsuhteiden hoitajana

Kokemuksia ja ajatuksia Suomen evankelis-luterilaisen kirkon idänsuhteista

Seppo Häkkinen

Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa arkkipiisपालla on kokonaisvastuu ekumeenisista suhteista. Vaukuttavuuden ja työekonomian vuoksi on tarkoituksenmukaista jakaa vastuuta piispojien kesken. Sovitun työnjaon mukaan Mikkelin piispalle on perinteisesti kuulunut idänsuhteiden hoitaminen.

Vastuu kirkkomme idänsuhteista merkitsee minulle Itä-Euroopan työryhmän puheenjohtajuutta sekä yhteyksiä erityisesti Inkerin evankelis-luterilaiseen kirkkoon (IK), Venäjän ortodoksiseen kirkkoon (VOK) ja hiippakuntatasolla Unkarin luterilaiseen kirkkoon. Lisäksi muita laajemmin on kontakteja Viron luterilaisen kirkon kanssa, vaikka käytännössä Viro on jäänyt enemmän arkkipiispan vastuulle kuin minun hoidettavakseni. Oma mielenkiintoinen sarkansa on hoitaa kirkkomme yhteyksiä Armenian apostoliseen kirkkoon.

Käytännössä Kirkkohallituksen ulkoasiain osasto on kirkkomme merkittävin toimija ekumeenisissa ja kansainvälisissä asioissa. Minulla on ollut ilo työskennellä työtoverina niin ulkoasiain osaston johtajana toimineen kirkkoneuvos Risto Cantellin kuin nykyisen kirkkoneuvos Kimmo Kääriäisen aikana.

Vuonna 2002 tulin Kirkkohallituksen palvelukseen toiminnallisen osaston johtajaksi ja työyhteyteni alkoi tuolloin Kirkon tutkimuskeskuksen johtajana toimineen Kimmo Kääriäinen kanssa. - Kimmo, mnogaja leta! Monia vuosia, monia armorikkaita vuosia!

Tässä kirjoituksessa kuvaan vuosikymmenen kokeuksiani ja ajatuksiani kirkon idänsuhteiden hoitamisessa. Tarkoitus on avata yhden piispan subjektiivinen näkökulma kirkkomme ekumeenisiin yhteyksiin.

Itä-Euroopan työryhmä

Vuodesta 1987 lähtien Kirkkohallituksessa on toiminut Itä-Euroopan työryhmä. Sen nykyisenä tehtä-

vänä on itäisen Euroopan ja Venäjän uskonnollisen, yhteiskunnallisen sekä erityisesti alueen luterilaisten vähemmistökirkojen tilanteen, toimintaympäristön ja ekumeenisten suhteiden seuranta ja aiheeseen liittyvien asiantuntijatehtävien toteutus.

Kun kirkkoneuvos Kimmo Kääriäisen aloitti ulkoasiain osaston johtajana vuonna 2011, hän pyysi minua Itä-Euroopan työryhmän puheenjohtajaksi. Tehtävä on osoittautunut kirkon idänsuhteita hoitavalle piispalle erinomaiseksi taustatueksi. Työryhmän kokoonpanossa on otettu monipuolisesti huomioon toimialueen kirkkojen ja yhteiskuntien asiantuntemus. Jäsenet tuovat osaamistaan, kokemustaan ja verkostojaan seurakuntatyön, herätysliikkeiden ja järjestöjen, yliopistojen, ulkoministeriön ja median näkökulmista.

Itä-Euroopan työryhmä kokoontuu yleensä vuosittain pari kertaa keväisin ja syksyisin. Kutakin kokousta varten sovitaan teema, josta kuullaan asiantuntijaesitys ja käydään keskustelu. Viime aikoina esimerkiksi Ukrainan, Unkarin ja Puolan kirkollinen ja yhteiskunnallinen tilanne ovat olleet esillä.

Lisäksi kokousten vakio-ohjelmaan kuuluvat tiedoksi merkittävät tilaisuudet ja tapahtumat työryhmän tehtäväalueelta. Näin työryhmä kokoaa aktiivisesti tietoa toimialueensa kirkkojen, yhteiskuntien ja ekumeenisten suhteiden tilanteesta ja kehityskuluista. Monesti työryhmän pöytäkirjat ovat todellisia tietopaketteja, joita kirkon johto voi hyödyntää viranhoidossaan. Pidänkin tarpeellisena sitä, että yhteen paikkaan kootaan usein sirpaleiset tiedot idänsuhteiden hoitamisesta. Oikean tilannekuvan hahmottaminen on myös ekumeniassa olennaisen tärkeää.

Kerran toimikaudessa Itä-Euroopan työryhmä tekee opintomatkan johonkin toimialueensa maahan. Puheenjohtajuuskaudellani työryhmä on vierailut Unkarissa, Slovakiassa ja Puolassa sekä pitänyt yhden kokouksen Virossa. Opintomatkat ovat osaltaan vahvistaneet kirkkomme verkostoitumista ja johtaneet

parhaimmillaan konkreettisiin hankkeisiin. Esimerkiksi Slovakian matkan seurauksena kirkkomme tuki erään seurakunnan kirkon korjausta.

Idänsuhteiden näkökulmasta olen pitänyt tärkeänä olla perillä myös Barentsin alueen ekumeenisesta tilanteesta. Itä-Euroopan työryhmä onkin seurannut aktiivisesti vuonna 1996 perustetun Barentsin kirkkojen neuvoston toimintaa. Sen asialistalla ovat olleet teologisten teemojen lisäksi kirkkojen antama koulutus, sosiaaliset kysymykset, ympäristöasiat sekä alkuperäiskansojen, erityisesti saamelaisten asemaan liittyvät aihepiirit.

Itä-Euroopan työryhmä on toiminut ohjausryhmänä, kun kirkkomme on osallistunut suomalais-ugrilaisen pappeinkokouksen järjestämiseen. Nykyisin suomalais-ugrilaisessa kokousperinteessä on kyse yhdestä luterilaisten kirkkojen yhteydenpidon tavasta. Kokouksen tarkoituksena on edistää kirkkojen välistä teologista vuorovaikutusta, perehtyä eri osallistujakirkkojen elämään ja toimintaan sekä hoitaa ja vahvistaa keskinäisiä suhteita. Parhailaan valmistellaan seuraavaa pappeinkokousta, joka järjestetään kesällä 2020 Järvenpään Seurakuntaopistolla.

Inkerin evankelis-luterilainen kirkko

Historiallisista ja tunnustuksellisista syistä johtuen Suomen evankelis-luterilaisella kirkolla on läheiset suhteet Inkerin kirkon kanssa sekä ystävyysseurakuntatoiminnan että herätysliikkeiden ja lähetysjärjestöjen kautta. Kirkkojen välillä on paljon yhteistyötä ja kanssakäymistä. Siksi on hyödyllistä, että kirkoillamme on ollut vuodesta 2000 lähtien yhteistyöasiakirja, joka päivitettiin vuonna 2015.

Yhteistyöasiakirjan mukaan kirkoillamme on yhteinen neuvottelukunta, joka kokoontuu kahden vuoden välein. Olemme kirkkoneuvos Kimmo Kääriäisen kanssa kirkkomme viralliset edustajat neuvottelukunnassa. Käytännössä kumpikin kirkko lähettää neuvottelukunnan kokouksiin virallisten edustajien lisäksi puolenkymmentä osallistujaa.

Neuvottelukunta tuo vakautta ja säännöllisyyttä kirkkojemme välisten yhteyksien hoitamiseen. Se tarjoaa hyvän mahdollisuuden päivittää ajankohtaisia kuulumisia ja vahvistaa yhteyttä henkilötasolla. Tärkeänä pidän myös teologista keskustelua, joka on liittynyt muutamiin edellisiin neuvottelukunnan kokouksiin. Ne ovat auttaneet puolin ja toisin ymmärtämään toisen kirkon tilannetta ja linjauksia. Neuvottelukunnas-

ta voisi saada vielä nykyistä enemmän hyötyä kirkkojen välisen yhteyden kehittämiseen.

Inkerin kirkon yhteistyössä keskeisessä asemassa on ystävyysseurakuntatyö, onhan yli sadalla seurakunnalla ystävyysseurakuntasuhde IK:n seurakunnan kanssa. Ystävyysseurakuntatyö on olennainen osa kirkkomme idänsuhteita ja tärkeä keino edistää niin paikallisseurakuntien kumppanuutta käytännössä kuin kansainvälistä vuorovaikutusta kirkkojen välillä. Erityisen arvokasta on, että ystävyysseurakuntatoiminnassa vastuunkantajina ovat tavalliset seurakuntalaiset ja yöntekijät käytännöllisen kohtaamisen kautta.

Piispan tehtävänä on tukea ystävyysseurakuntatyötä ja pyrkiä huolehtimaan sen jatkuvuudesta. Sama koskee myös laajaa kirkollisten järjestöjen toimintaa Inkerin kirkon työyhteydessä. Olen nähnyt konkreettisesti seurakuntien ja järjestöjen työn merkityksen esimerkiksi Kazanin kirkon vihkimiseen osallistuessani tai vieraillessani lasten turvakoti Dikonissa Viipurissa.

Itärajan takana toimii kirkko, jonka toimintaympäristö on tyystin erilainen kuin meillä Suomessa. Muistan hiippakuntamme nuorisoyöntekijöiden opintomatkan muutama vuosi sitten. Tutustuimme Karjalan kannaksella sijaitsevaan IK:n Kanneljärven seurakuntaan. Seurakunta kokoontui ison tiilikirkon raunioiden yhteydessä olevassa pienessä, hyvin vaatimattomassa entisessä sakastissa. Yksi nuorisoyöntekijöistämme totesi: "En enää koskaan valita työtiloistamme!"

Pieni sisarkirkkomme tarvitsee edelleen tukea, vaikka se on jo neuvostoajan tuhon jälkeen noussut jaloilleen ja pystyy toimimaan itsenäisenä kirkkona. Kiitollisena ajattelen niitä seurakuntia ja järjestöjä, jotka vuodesta toiseen jatkavat yhteistyötä Inkerin kirkon kanssa. Idänsuhteista vastaavan piispan tehtäviin kuuluu pitää esillä vastuutamme IK:n tulevaisuudesta.

Inkerin kirkossa suomen kielen osaaminen heikkenee, ja seurakuntia on runsaasti muuallakin kuin Inkerinmaalla ja Karjalassa. Kirkkojemme yhteyden kannalta onkin tulevaisuuden kysymyksenä se, mistä löytyy uusia vastuunkantajia, kun IK:n uuden nousun nähnyt ja siitä motivoitunut sukupolvi väistyy. Ystävyysseurakuntatyössä ja muussakin kanssakäymisessä nuorisotyöhön sisältyy paljon uusia mahdollisuuksia, joihin kannattaisi tarttua.

Yhteydessä IK:n kanssa toteutuu raamatullinen viisaus siitä, että antaessaan saa. Inkerin kirkossa pitkän päivätyön pääsihteerinä tehnyt Isto Pihkala pohti parikymmentä vuotta sitten, mitä annettavaa Inkerin kirkolla on lännen kirkoille. Hän sanoo: "Inkerin Kirk-

ko ei ole uusi kirkko. Sillä on pitkä, lähes neljän vuosisadan historia. Joutuessaan neuvostoyhteiskunnassa puristuksiin ja kääntymään sisäänpäin sekä lopulta painumaan 'maan alle' kirkko ja sen jäsenet kääntyivät samalla lähemmäksi hengellistä ydintään. Entisen Neuvostoliiton kirkoilla on hallussaan uskon perinteitä ja aarteita, joista lännen kirkoilla olisi paljon opittavaa." Tämä on myös minun kokemukseni.

Yhteydenpito Inkerin kirkon kanssa on useimmiten mutkatonta, koska tunnustus pohja, kieli ja historia ovat yhdistäneet meitä kirkkoina toisiimme. Toki ongelmiakin aina välillä on. Osin ne ovat nousseet siitä, ettei Suomessa ole ymmärretty IK:n erilaista toimintaympäristöä pienenä vähemmistökirkkona suuressa Venäjänmaassa, jossa ortodoksinen kirkko on hallitseva. Välillä suomalainen kirkkopoliitikka ja kirkkomme sisäiset ongelmat ovat heijastuneet myös kirkkojemme suhteisiin. Tässä ovat "kunnostautuneet" niin kotimaassa kuin Venäjälläkin toimivat suomalaiset. Toisinaan taas IK on ajoittain kommentoinut kriittisesti Suomen kirkon joitakin kehityskulkuja.

Minua ongelmat ovat askarruttaneet ja kysyneet voimia. Pyrkimykseni on ollut rakentaa yhteyttä ja yrittää vaikeissakin tilanteissa katsoa kirkkojemme kokonaisuutta ja tulevaisuutta. Ohjenuoranani on kirkkomme ekumeeninen linjaus olla sama kirkko joka suuntaan.

Piispa Aarre Kuukaupin ja puolisonsa Alinan kanssa olemme vuosikymmenen mittaan ystäväystyneet ja kokeneet myös hengellistä yhteyttä piispa kollegoina. Kirkkojemme yhteyden tulevaisuuden kannalta on tärkeää, kuka tulee piispa Aarren seuraajaksi Inkerin kirkon johtoon.

Aloittaessani vuosikymmenen sitten Mikkelin piispana kutsuin Kuukaupit vierailulle Mikkeliin. Ohjelmassa oli Juvalla seurakuntailta, jonka aikana yksi seurakuntalainen kysyi, mitä eroja on meidän piispojen viranhoidossa. Aarre-piispa vastasi, että varmasti valtaosa piispan tehtävistä on samanlaisia, mutta ainakin virkamatkojen pituudet eroavat toisistaan! Minäkin olen päässyt osalliseksi pitkistä matkoista, sillä osallistuin vuonna 2016 kirkon vihkimiseen Kazanissa ja keväällä 2017 kirkkojemme välisen neuvottelukunnan kokoukseen Saratovissa.

Inkerin ja Suomen evankelis-luterilaisten kirkkojen yhteistyöasiakirjan mukaan yhteyden kaikinpuolinen kehittäminen on tärkeää "Kristuksen evankeliumin julistamiseksi maailmalle ja hänen antamansa palvelutehtävän toteuttamiseksi maailmassa". Pohjimmiltaan kirkkojemme välisessä yhteydessä ei ole kyse vain

kahden kirkon keskinäisistä asioista. Yhteistyön tehtävänä on palvella kaikkea sitä, mikä auttaa evankeliumin julistamista ja lähimmäisenrakkauden leviämistä maailmassa.

Venäjän ortodoksinen kirkko

Kirkollamme on ollut pitkään Venäjän ortodoksinen kirkon kanssa erityissuhde, joka johtuu vuodesta 1970 lähtien käydystä dialogista. Arkkipiispa Martti Simojoen aloitteesta syntyneet oppikeskustelut ovat alusta alkaen olleet nimenomaan teologisia oppineuvotteluja, ja niitä on koko ajan käyty korkealla tasolla. Suomalaisia valtuuskuntia ovat johtaneet arkkipiispat. Venäläisvaltuuskuntien johtajina ovat toimineet kulloinkin nimetyt metropoliitat, jotka ovat olleet Pyhän Synodin jäseniä.

Venäjän ortodoksinen kirkon avainhenkilö oppikeskustelujen käynnistymisessä oli metropoliitta Nikodim, joka toimi muun muassa Leningradin ja Novgorodin metropoliittana sekä VOK:n ulkoasian osaston johtajana. Hänen kuolinpäivänään 5.9. vietetään vuosittain muistopalvelus Aleksanteri Nevskin lavrassa Pietarissa ja käydään hänen haudallaan. Kirkostamme on osallistunut säännöllisesti edustajia muistopalvelukseen.

Osallistuessani metropoliitta Nikodimin muistopalvelukseen olen huomannut, että VOK:ssa arvostetaan mukanaoloamme. Muistopalvelus on mahdollistanut paitsi näiden kahden kirkonjohtajan (Simojoki ja Nikodim) perinnön vaalimisen myös kirkkojemme pitkän yhteyden esillä pitämisen. Se on entistä tarpeellisempaa, kun vastuunkantajien sukupolvi on vaihtumassa molemmissa kirkoissa. Siksi metropoliitta Nikodimin muistopalvelukseen kannattaa osallistua säännöllisesti.

"Vuosikymmeniä jatkuneet oppikeskustelut ovat olleet poikkeuksellisen hedelmällisiä ja tuottaneet tuloksia, joilla on kirkkojemme rajat ylittävää ekumeenista merkitystä." Tähän piispa Juha Pihkalan arvioon on helppo yhtyä. Dosentti Tomi Karttunen on puolestaan todennut, että oppikeskustelujen sarja "on ollut merkittävä ja suuntaa antava myös muille kirkkomme käymille oppikeskusteluille. Dialogin merkitys on säteilyllä vaikutusta myös kansainväliseen ekumeniaan ja akateemiseen ekumeeniseen teologiseen työskentelyyn."

Hoidettuani vajaat kolme vuotta piispan virkaa järjestettiin 6.-11.9.2011 Venäjän ortodoksinen kirkon ja Suomen evankelis-luterilaisen kirkon XV oppikeskustelut Hollolassa Lahden seurakuntayhtymän Sii-

kaniemen kurssikeskuksessa. Neuvottelujen aiheena oli *Kirkko yhteisönä. Kristillinen identiteetti ja kirkon jäsenyys*.

Siikaniemen oppikeskustelut olivat minulle ensimmäiset ja siksi erityisen mielenkiintoiset ja jännittävät. Ensikertalaisia olivat myös kirkkomme delegaation johtaja arkkipiispa Kari Mäkinen ja VOK:n delegaation johtaja, Astanan ja Kazakstanin metropoliitta Aleksander ja Pietarin hengellisen akatemian rehtori, piispa Amvrosi. Onneksi joukossa oli kummankin kirkon edustajina myös kokeneita oppikeskustelujen konkareita.

Neuvottelut sujuivat hyvin ja ilmapiiri oli lämmin. Kokouksen tiedonanto kuvaa mielestäni hyvin Siikaniemen dialogia: "Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon edustajien 15. teologiset neuvottelut käytiin jälkeen sydämellisessä kristillisen avoimuuden ja keskinäisen kunnioituksen hengessä. Päättäessään työnsä valtuuskunnat kiittivät Jumalaa ja lausuiivat yksimielisen käsityksensä, että keskustelut ovat olleet hedelmällisiä ja edistäneet kirkkojen yhteisymmärrystä. Siksi katsottiin, että teologisia neuvotteluja tulee jatkaa."

Siikaniemen teologisen dialogin arvio antoi odottaa lupaavaa jatkoa oppikeskusteluille. Osallistuin osaltani tulevien oppikeskustelujen valmisteluihin. Vierailin marraskuussa 2012 ja maaliskuussa 2014 Moskovassa sekä osallistuin valmistelutyöryhmän kokoukseen kesäkuussa 2014 Mikkelissä. Asiat eivät kuitenkaan edenneet suotuisasti, vaan oppikeskustelut keskeytyivät syksyllä 2014. Dosentti Tomi Karttunen ja teologian tohtori Heta Hurskainen ovat selostaneet teologisen dialogin katkeamista artikkeleissaan Teologisessa Aikakauskirjassa 4/2016¹.

Olin kovin pettynyt oppikeskustelujen keskeytymiseen. Olin tehnyt työtä niiden puolesta ja vaikeuksien ilmetessä myös etsinyt tapaa päästä eteenpäin. En tässä onnistunut ja koin, että minulla ei myöskään ollut arkkipiispan täyttä luottamusta. Lisäksi olin pettynyt siihen, että julkisuuteen annetut oppikeskustelujen katkeamisen syyt olivat puutteellisia.

Kyse ei ollut niinkään siitä, että teologinen dialogi olisi katkennut piispainkokouksen vuonna 2011 hyväksymään pastoraaliseen ohjeeseen rukouksesta samaa sukupuolta olevien suhteensa rekisteröineen parin "puolesta ja kanssa". Mielestäni oppineuvottelujen

katkeaminen liittyi ennen muuta siihen, miten pastoraalista ohjetta käytännössä tulkittiin kirkon virallisen seksuaali- ja avioliitto-opetuksen valossa ja miten selvän – tai epäselvän – viestin kirkon ylin johto välitti kirkkomme virallisesta linjasta edellä mainituista asioista.

Mielestäni Tomi Karttusen analyysi on oikea: "VOK:n päätöksessä oli kysymys kokonaisarviosta, jossa ei ollut kyse vain pastoraalisesta rukouksesta vaan myös sen tulkinnasta kokonaiskontekstissa, johon kuuluu myös julkinen keskustelu Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa ja eri toimijoiden kannanotot. VOK on luonteeltaan varsin hierarkkisesti järjestäytyneet kirkko ja myös Suomeen päin katsottaessa kirkon hierarkian eli erityisesti arkkipiispan kannanottoja seurataan tästä näkökulmasta tarkasti."

Vaikka jälkiviisaus on turhaa, lopputulos olisi voinut olla toinen, jos kirkkomme johto olisi tuonut selvästi esille Suomen evankelis-luterilaisen kirkon sitoutuvan perinteiseen kristilliseen avioliittokäsitykseen, siis siihen, mikä sen näkemys on aina ollut ja on tälläkin hetkellä.

Onneksi ylimmän tason oppineuvottelujen keskeyttämisestä huolimatta yhteys jatkui. Helmikuussa 2016 järjestettiin Helsingissä kirkkojemme välillä teologinen konferenssi kristillisestä ihmiskäsityksestä ja avioliitosta. Toimin kirkkomme delegaation johtajana, ja VOK:n delegaatiota johti jo tutuksi tullut Pietarin hengellisen akatemian rehtori, arkkipiispa Amvrosi.

Konferenssi oli merkittävä yhtäältä ajankohtaisen aiheensa vuoksi. Se tarjosi kummallekin kirkolle mahdollisuuden selvittää avioliittokäsitystään. Konferenssin tiedotteessa todetaankin: "Osallistujat totesivat konferenssin sujuneen myönteisessä ja rakentavassa hengessä. Sen kautta selkeytyi niin avioliittokäsityksen yhteinen perusta kristillisessä perinteessä kuin keskinäiset erot." Toisaalta konferenssi oli osoitus kirkkojemme välisen dialogin jatkumisesta, joskin aikaisempaa alemmalla tasolla. Yhteydet eivät olleet katkenneet.

Idänsuhteiden hoitamisessa olin pitänyt jo ennen oppineuvottelujen katkeamista tärkeänä huolehtia erityisesti lähialueyhteyksistä. Nyt niiden merkitys kasvoi entisestään. Käytännössä se on tarkoittanut yhteydenpitoa Pietarin ja Laatokan, Petroskoin ja Karjalan sekä Murmanskin ja Montsegorskin metropo-

1 Tomi Karttunen: Oikeutetun erilaisuuden rajoja etsimässä. Suomen evankelis-luterilaisen ja Venäjän ortodoksisen kirkon oppineuvottelujen keskeytymisen arviointia. TA 4/2016, s 306–321; Heta Hurskainen: Mistä keskustellaan ja millä tavalla? Suomen evankelis-luterilaisen ja Venäjän ortodoksisen kirkon oppineuvottelujen päättymisen ekumenisen metodin näkökulmasta. TA 4/2016, s 322–336.

liittakuntiin. Näiden johtajina toimivat metropoliitat Vladimir ja seuraajansa Varsonofi Pietarissa, Manuil ja seuraajansa Konstantin Petroskoissa sekä Simon Murmanskissa ovat tulleet tutuiksi. Heistä Konstantin ja Simon ovat käyneet kutsustani myös vastavierailuilla Suomessa.

Henkilösuhteiden luominen ja vaaliminen on venäläisessä kulttuurissa keskeistä. Siksi pyrin aktiivisesti olemaan yhteydessä VOK:n piispoihin. Joitakin vuosia sitten Saratoviin mennessäni isännät pyysivät tietoa siitä, keitä ortodoksipiispoja olen tavannut. Laadin listan, jota olen sen jälkeen pitänyt ajan tasalla. Vuosikymmenessä olen tavannut patriarkan kolme kertaa sekä muita piispoja viitisenkymmentä kertaa. Osa piispakollegoista ja muista VOK:n edustajista on tullut hyvinkin tutuiksi. Yhteydet ovat johtaneet myös joihinkin konkreettisiin tilaisuuksiin. Turun Kirkkopäivillä toukokuussa 2017 Korsunin ja Länsi-Euroopan metropoliittia ja patriarkan Länsi-Euroopan eksarkki Antoni oli keskustelemassa kansani reformaation annista ortodoksille kirkolle ja ortodoksisuuden annista reformaation kirkkoille.

Pietarin hengellisen akatemiaan kirkollamme on yhteys aina metropoliitta Nikodimin ja arkkipiispa Simojoen ajoista lähtien. Sen hedelmänä on stipendiattivaihto, jonka soisi olevan huomattavasti nykyistä vilkkaampaa. Valitettavasti kieli näyttää olevan suurimpana esteenä. Hengellisen akatemian toiveissa olisi laajentaa ja syventää yhteistyötä koulutuksen eri aloilla. Tähän kannattaisi niin kirkkomme kuin suomalaisten oppilaitosten mahdollisuuksiensa mukaan tarttua. Säännöllinen yhteydenpito akatemian rehtoreihin on ollut yhtenä prioriteettini. Rehtorit Konstantin, Amvroosi, Serafim ja juuri tehtävänsä vastaanottanut Siluan ovat tuttuja.

Pietarin ja Laatokan hiippakunnan kanssa on syntynyt myös toiminnallista yhteistyötä. Mikkelin hiippakunnasta on useita lasten ja nuorten kuoroja osallistunut kuorofestivaaleille niin Viipurissa kuin Pietarissa. Yhteisiä diakoniakonferensseja on pidetty tähän mennessä kolme, ja neljäs järjestetään marraskuussa 2019 Pietarissa. Rovasti Timo Rosqvistin kontaktien myötä on Etelä-Karjalan sosiaali- ja terveyspiiri EKSOTE:n käytöstä poistettua hyväkuntoista kalustoa voitu lahjoittaa VOK:n ylläpitämiin terveydenhuolto- ja sosiaalilaitoksiin.

Olen osallistunut Venäjän tiede- ja kulttuurikeskuksesta Helsingissä järjestettäviin Herran temppeliintuomisen juhlan ja Pokrovan luentoisiin. Nämä Moskovan patriarkaatin, Venäjän tiede- ja kulttuurikeskuksen sekä Blagovest ry:n järjestämät luennot tarjoavat mah-

dollisuuden kaksi kertaa vuodessa kuulla mielenkiintoisia esitelmää, verkostoitua ja tavata VOK:n luennoille lähettämää piispaa. Olen luentoja kautta tutustunut useisiin VOK:n piispoihin, jotka sittemmin ovat päätyneet merkittäviin tehtäviin. Myös Viipurissa järjestetään Arkkienkeli Mikaelin sivistyslentoja, joihin on osallistunut kirkkomme edustajia.

Syksyllä 2017 perustettu Venäjän ortodoksisen kirkon ja Suomen evankelis-luterilaisen kirkon yhteistyöryhmä on tuonut järkevyyttä ja jatkuvuutta kirkkojemme välisiin yhteyksiin. Kumpikin kirkko nimittää työryhmään viisi jäsentä. Se kokoontuu kerran vuodessa ja tarvittaessa useammin. Kokoonumisissa kuullaan kummankin kirkon ajankohtaiskatsaus ja hoidetaan oppikeskustelujen, teologisten keskustelujen tai muiden tapaamisten valmisteluja. Yhteistyöryhmän perustaminen on osoittautunut hyväksi ratkaisuksi.

Tavoitteenani oli oppikeskustelujen kariutumisen jälkeen huolehtia yhteyksistä Venäjän ortodoksiseen kirkkoon siten, että edellytykset ylimmän tason dialogille olisivat olemassa. Patriarkka Kirill ja arkkipiispa Tapio Luoma tapasivat syyskuussa 2018 Pietarissa ja helmikuussa 2019 Moskovassa. Näiden tapaamisten seurauksena valmistellaan nyt seuraavia oppikeskusteluja ja patriarkan vierailua Suomeen kevääksi 2020. Silloin voisimme patriarkan sanojen mukaisesti ”juhlia yhdessä juhlallisesti” oppikeskustelujen aloittamista 50 vuotta sitten.

Kirkon idänsuhteiden hoitaminen Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa on opettanut minulle paljon. Ekumeniassa tarvitaan huolellista valmistautumista, johdonmukaisuutta, luotettavuutta, kärsivällisyyttä ja sisukkuutta. Erityisesti oppikeskusteluissa tarvitaan sekä oman kirkon että keskustelukumppanin opin ja tradition arvostamista ja opiskelemista. Ennen kaikkea tarvitaan rukousta. Siksi jumalanpalvelus- ja rukouselämä on mitä keskeisintä kirkkojen välisten suhteiden hoitamisessa. Kyse ei ole ainoastaan kirkkojen vaan sydänten ekumeniasta, jonka Pyhä Henki voi synnyttää.

Unkarin luterilainen kirkko

Inkerin ja Viron luterilaisten kirkkojen lisäksi kirkollamme on vanhastaan ollut tiiviit yhteydet Unkarin luterilaisen kirkon kanssa. Tämä näkyi edelleen esimerkiksi siinä, että näiden kolmen kirkon kanssa on kirkkomme seurakunnilla eniten ystävyysseurakuntasuhteita. Stipendiattivaihto on vahvistanut vuosikymmenten mittaan yhteyksiä.

Syyskuussa 2012 pidettiin suomalais-ugrilainen pappeinkokous Tartossa Virossa. Kokoukseen osallistunut pastori Csaba Baranyay Unkarin luterilaisesta kirkosta toi esille kirkkonsa läntisen hiippakunnan toiveen saada ystävyshiippakunta Suomesta. Kahdella muulla hiippakunnalla oli jo ystävyshiippakuntasuhde; pohjoisella hiippakunnalla Norjaan ja eteläisellä hiippakunnalla Ruotsiin. Voisiko Mikkelin hiippakunta solmia ystävyshiippakuntasopimuksen Unkarin luterilaisen kirkon läntisen hiippakunnan kanssa?

Asiaa valmisteltiin kummassakin hiippakunnassa ja siitä neuvoteltiin huhtikuussa 2013 tapahtuneen Itä-Euroopan työryhmän Unkariin suuntauneen opintomatkan yhteydessä. Tuolloin Unkarin luterilaisen kirkon läntisen hiippakunnan piispa János Szemerei esitti virallisen toiveen solmia ystävyssopimus.

Kummankin hiippakunnan myönteisen periaatepäätöksen jälkeen luonnosteltiin ystävyshiippakuntasopimus, joka allekirjoitettiin vuosiksi 2014–2018 Győrissä Unkarissa 16.2.2014 ja jatkosopimus vuosiksi 2019–2023 Kirkkopäivillä Jyväskylässä 18.5.2019.

Ystävyshiippakuntasuhde on osoittautunut yllättävän toimivaksi. Siihen on luonnollisesti sisällynyt vierailuja puolin ja toisin: esimerkiksi me piispat tapaamme toisemme kerran pari vuodessa. Piispa János Szemerei on osallistunut hiippakuntamme kirkkoherrojen kokoukseen sekä synodaalikokoukseen, minä puolestani Unkarissa pappeinkokoukseen ja ystävyisseurakuntaseminaariin. Unkarista on ollut edustajia Kirkkopäivillä; meidän hiippakunnastamme on osallistuttu Széleróza-nuorisofestivaalille useamman kerran. Työntekijäryhmien vierailuja on tehty puolin ja toisin. Rovastikuntatasolla Mikkelin tuomiorovastikunnalla ja Vasin rovastikunnalla on ollut työntekijä- ja opiskelijavaihtoa, mikä on ollut hyvin antoisaa.

Erityisen mieleenpainuva oli syksyllä 2017 tehty johtavien diakoniatyöntekijöiden opintomatka Unkariin. Pyysimme hiippakuntamme seurakunnista villasukkia viemiseksi ystävyshiippakuntaamme. Loppujen lopuksi sukkiä kertyi yli 300 paria, joita matkamme aikana jaoimme vieraillessamme seurakunnissa sekä kirkon ylläpitämässä vanhainkodeissa ja hoitolaitoksissa.

Ystävyshiippakuntasuhteessa on paljon käyttämätöntä potentiaalia. Yhteyttä voisi laajentaa myös kirkon ulkopuolelle esimerkiksi varhaiskasvatukseen ja kouluihin, koska läntisen hiippakunnan alueella on useita kirkon ylläpitämiä päiväkoteja ja kouluja.

Suomen evankelis-luterilaisella kirkon ja Unkarin luterilaisen kirkon välillä on vallinnut vuosikymmeniä

kestänyt yhteys ja ystävyys. Historian vaiheissa yhteydenpito on vaihdellut olosuhteiden takia. Suhteiden vaaliminen on kuitenkin aina ollut sekä kirkoillemme että kansoillemme tärkeää.

Armenian apostolinen kirkko

Kirkollamme on ollut yhteyksiä Armenian apostoliseen kirkkoon 1990-luvun alusta lähtien. Tuolloin katolikos Karekin I ja arkkipiispa John Vikström ystävyistyivät Kirkkojen maailmanneuvoston keskuskomiteassa. Arkkipiispa Jukka Paarma vieraili Armeniassa vuonna 2002 ja katolikos Karekin II Suomessa vuonna 2004. Arkkipiispa Kari Mäkinen puolestaan vieraili Armeniassa vuonna 2015, ja katolikos Karekin II teki vastavierailun vuonna 2017.

Armenian apostolinen kirkko lukeutuu orientaalsiin ortodoksiin kirkkoihin, jotka ovat täysin itsenäisiä ja riippumattomia. Noin 90 prosenttia armenialaisista kuuluu apostoliseen kirkkoon, jonka lisäksi kirkolla on jäseniä kaikkialla maailmassa Armenian diasporan vuoksi. Kirkon kokonaisjäsenmäärä on noin 9 miljoonaa.

Armenia on maailman ensimmäinen kristillinen valtio: jo vuodesta 301. Armenialaisen kirkon juuret ulottuvat kuitenkin apostoliseen aikaan saakka. Apostoli Taddeusta ja Bartolomeusta kunnioitetaan Armenian kirkon ensimmäisinä johtajina. Tradition mukaan nämä apostolit toivat evankeliumin sanoman armenialaisille.

Vierailin huhtikuussa 2018 Armeniassa. Kyseessä oli vastavierailu Armenian apostolisen kirkon piispa Mushegin syksyllä 2017 tapahtuneelle vierailulle Mikkelissä Myö ja työ -hiippakuntapäiville. Tuntui uskomattomalta vieraila kirkoissa ja luostareissa, joista vanhimmat olivat 300-luvulta. Koskettavaa oli osallistua jumalanpalveluksiin ja rukoushetkiin, joiden liturgia ulottuu apostoliseen aikaan saakka. Tai oli käsitämätöntä yöpyä vierastalossa, jonka naapurissa on maailman vanhin kristillinen kirkkorakennus.

Kirkollamme on yhteyksiä myös Pietarin ja Moskovan armenialaisseurakuntiin. Tapasin joitakin vuosia sitten Novo-Nahitsevanin ja Venäjän hiippakunnan arkkipiispa Jezrasin Moskovassa ja maaliskuussa 2018 pappismunkki Pogosin, joka on em. arkkipiispan vikaari.

Yhteys yhteen maailman vanhimpaan kristilliseen kirkkoon on vaalimisen arvoinen ja vahvistaa hyvällä tavalla kirkkomme ekumeenista aktiivisuutta. Kirkkostamme on Armeniassa myönteinen käsitys, ja muun

muassa kirkkomme teologista linjaa pidetään hyvänä verrattuna moniin muihin protestanttisiin kirkkoihin.

Mielestäni olisi lähiaikoina hyvä huolehtia kirkkojen ylimmän johdon tapaamisesta, jotta syntynyt yhteys jatkuu. Lisäksi olisi harkittava, voisiko yhteydenpitoon sisällyttää teologista keskustelua tai johonkin teemaan porautumista. Esimerkiksi kirkkomme diakoniatyö on herättänyt armenialaisissa kiinnostusta. Näin kirkkojen välinen yhteys voisi nousta uudelle tasolle.

Johtopäätöksiä

Piispojen työnjaon mukaisesti olen hoitanut vuosikymmenen kirkkomme idänsuhteita. Tehtävä on ollut erittäin mielenkiintoinen ja rikas, vaikkakin myös haastava ja vaikea. Idänsuhteisiin voi laajemminkin soveltaa sitä viisautta, jonka Juha Pihkala on lausunut VOK:n kanssa käymistämme oppikeskusteluista: "Nöyryyttä siis tarvitaan paljon – ja kärsivällisyyttä."

Kiteytän kokemuksen viiteen johtopäätökseen.

Ensinnä kirkkomme tarvitsee selkeän ekumeenisen strategian ja linjan. Arkkipiispalla on kokonaisvastuu ekumeenisista suhteista. Pidän hyvänä vuoden 2016 alusta voimaan tullutta muutosta, joka toi kirkon ulkosuhteista vastuuta myös piispainkokoukselle. Vaikuttavuuden ja tarkoituksenmukaisuuden vuoksi työnjako piispojen kesken on välttämätön. Ekumeenista vastuuta kantavat myös monet muut kirkkomme toimijat, kuten laaja herätysliikkeiden ja järjestöjen joukko. Siksi on olennaista, että ekumeeninen linja on yhteinen.

Meidän kirkko – Ykseyttä etsivä kirkko -dokumentti sanoittaa oivallisesti: "Kirkkomme on tunnustuksellinen luterilainen kirkko, joka uskollisena omalle traditiolleen ja tunnustukselleen pyrkii yksimielisyyteen uskon perustotuksista kaikkien kristittyjen kanssa." Tämä edellyttää vahvaa teologiaa, johon eri toimijoiden on sitouduttava. "Kirkkomme toimii johdonmukaisesti ja päämäärätietoisesti olemalla sama kirkko kaikkiin suuntiin."

Idänsuhteisiin, kuten kaikkeen ekumeniaan, liittyy sekä opillinen että käytännöllinen ulottuvuus. Kokonaisuuden kannalta koordinaatio on välttämätön. Kirkkohallituksen ulkoasian osasto on hoitanut tätä tehtävää hyvin.

Toiseksi ekumenia ei ole yksilö- vaan joukkueläji. Hyvin helposti kirkkojen välisessä yhteydenpidossa

korostuu piispojen ja kirkkonjohtajien rooli, monesti liikaakin. Vastaavasti monet asiantuntijat ja arkisen työn puurtajat jäävät suotta varjoon.

Yksin en olisi kyennyt hoitamaan idänsuhteita, jo yksin kielitaidon puutteen vuoksi. Olen suunnattoman kiitollinen niin kirkkoneuvos Kimmo Kääriäiselle kuin rovasti Timo Rosqvistille kaikesta avusta, tuesta ja yhteistyöstä. Heidän Venäjän asiantuntemuksensa ja verkostonsa ovat kirkollemme ensiarvoisen tärkeitä. Tulevaisuuden turvaamiseksi olisi aktiivisesti rekrytoitava ja koulutettava nuoria "kääriäisiä" ja "rosqvisteja".

Idänsuhteiden hoitamisessa Kirkkohallituksen ulkoasiain osaston ja sen johtajan, kirkkoneuvos Kimmo Kääriäisen luottamus ja tuki on ollut ratkaisevan tärkeä. Minulla on ollut vapaus toimia harkintani mukaan. Siihen on sisältynyt aktiivinen raportointi kaikista matkoista ja tapaamisista, jotta niin arkkipiispa kuin ulkoasiain osasto ovat koko ajan tietoisia siitä, mitä milloinkin teen.

Kimmo Kääriäisen kanssa on ollut hyvä paitsi tehdä yhteistyötä, myös olla yhdessä monilla matkoilla. Niistä on jäänyt hauskoja muistoja.

Heinäkuun lopulla 2011 vierailimme Venäjällä Tihvinässä Jumalanäidin kuolonuneen nukkumisen luostarissa. Siellä säilytetään kuuluisaa Tihvinän Jumalanäidin ikonina, joka on yksi Venäjän ortodoksisen kirkon kuuluisimmista ja arvokkaimmista kirkollisista esineistä.

Matkalaiset otettiin vastaan ystävällisesti ja vieraanvaraisesti. Meidät majoitettiin luostarin vierastaloon, jossa minulle annettiin käyttöön piispoille tarkoitettu vierashuoneisto. Matkan osallistujista yhden huoneen saivat konsuli Kristiina Häikiö puolisonsa kanssa ja toisen huoneen rovasti Timo Rosqvist puolisonsa kanssa. Vierashuoneet olivat nyt täynnä, joten kirkkoneuvos Kääriäiselle osoitettiin yöpaikka käytävältä. Tästä asiasta on riittänyt riemua pitkäksi aikaa, sillä piispan huoneistossa olisi riittänyt tilaa vaikka koko joukolle.

Kolmanneksi erityisesti idänsuhteiden hoitamisessa henkilösuhteet ovat merkittäviä. Muun muassa toimittajana ja diplomaattina työskennellyt Leena Liukonen on todennut: "Venäläinen haluaa aina asioida samojen ihmisten kanssa, ei organisaation. Ja kun on jotain sovittu, olet siitä yhteistyökumppanin silmissä henkilökohtaisesti vastuussa. Ehkä näillä 'hyvillä ja luottamuksellisilla suhteilla' on historiallisen painolastinsa takia huono kaiku. Mutta en ole ainakaan itse

keksinyt muutakaan tapaa saada asioita oikeasti eteneeseen kunnolla kuin luoda sellaiset suhteet, joissa voidaan puhua asioista suoraan ja joissa asioiden hoitumiseen voi puolin ja toisin luottaa.”

Liukkosen mukaan äärimmäisen asiallinen ja korrekti ilmapiiri vallitsee erityisesti virallisissa tilaisuuksissa ja neuvotteluissa. Varsinainen asioiden eteneminen riippuu kuitenkin siitä, osataanko niitä ajaa epävirallisella tasolla, joka perustuu ensisijaisesti luottamukseen. Mitä paremmin ihminen tunnetaan, sitä enemmän häneen uskalletaan luottaa. ”Asiat ovat ensisijaisesti ihmisten välisiä. Tai jos eivät ole, ei niiden edistämiseenkään ole sitouduttu.”

Henkilösuhteiden syntyminen ja luottamuksen rakentuminen vie aikaa. Niitä ei voi hoitaa etänä tai sähköpostitse. Siksi tarvitaan pitkäjänteisyyttä ja kärsivällisyyttä. Idänsuhteiden hoitamisessa jatkuvuus ja pysyvyys ovat arvossaan.

Neljänneksi kannattaa pitää mielessä, että kansainvälisiä yhteyksiä hoitavat myös muut kuin kirkko ja kristilliset järjestöt. Yhteys ja yhteistyö muiden toimijoiden kanssa palvelee kaikkia. Vuosien mittaan olen entistä enemmän oivaltanut, että hoitaessamme hyvin idänsuhteita kannamme samalla vastuuta kansojen välisistä suhteista. Ekumenia on myös rauhantyötä.

Varsinkin Venäjä-yhteyksissä ulkoministeriö, Moskovan suurlähetystö, Pietarin pääkonsulaatti ja sen toimipisteet Petroskoissa ja Murmanskissa ovat tärkeitä yhteistyökumppaneita. Tuloksena on idänsuhteiden hoitamisen lisäksi muutakin konkreettista. Kirkkohallituksen ulkoasiain osasto huolehtii vuosittain Kauneimmat joululaulut -tilaisuuden järjestämisestä Moskovassa. Reformaation merkivuonna 2017 luenoin Pietarin pääkonsulaatissa luterilaisuudesta sekä reformaation perinnöstä ja tulevaisuuden haasteista.

Ulkomaisia vieraita Mikkelissä tavatessani olen usein kutsunut mukaan alueen ja paikkakunnan päättäjiä. Tämä johti oivallukseen ottaa mukaan matkoille yhteiskunnallisia vaikuttajia. Yhteinen matka paitsi tarjoaa erinomaisen mahdollisuuden kertoa kirkkomme ekumeenisista ja kansainvälisistä yhteyksistä, myös tutustua entistä paremmin näihin yhteistyökumppaneihin.

Monien valtioiden suhteet ovat viime vuosina valittavasti kiristyneet ja virallinen kanssakäyminen vähentynyt, erityisesti Venäjälle. Kehityksen seurauksena kaikki muu yhteydenpito on tullut sitäkin tärkeämmäksi. Kun muualla pystytetään aitoja ja tehdään muureja, kirkon tehtävä on rakentaa siltoja

ja muistuttaa, että ihmisinä olemme sisaria ja veljiä keskenämme.

Viidenneksi ekumenia ei ole vain virallisia neuvotteluja ja vierailuja vaan ennen kaikkea hengellistä yhteyttä ja kasvua kohti Jeesuksen rukouksen päämäärää: ”Minä rukoilen, että he kaikki olisivat yhtä, niin kuin sinä, Isä, olet minussa ja minä sinussa. Niin tulee heidänkin olla yhtä meidän kanssamme, jotta maailma uskoisi sinun lähettäneen minut.” (Joh. 17:21).

”Uskon laki on rukouksen laki” (lex orandi, lex credendi) pitää paikkansa ekumeenisia yhteyksiä vaalittaessa. Kirkon oppi on läsnä teologiassa ja elää rukouksessa. Siksi yhteyden hoitamisessa on olennaista jumalanpalvelus- ja rukouselämä.

Heinäkuussa 2011 vietettiin Inkerin kirkon 400-vuotisjuhlahumalanpalvelusta Inkerinmaalla Moloskovitsan kirkon raunioiden keskellä vesisateessa. Samalla matkalla osallistuimme ortodoksisen liturgiaan Jumalanäidin kuolonuneen nukkumisen luostarissa Tihvinässä. Hengellisen elämän ääripäät tulivat esille kahdessa jumalanpalveluksessa: Moloskovitsan kirkon raunioilla vesisateessa kokoontuva Inkerin kirkon seurakunta ja Tihvinän luostarin kirkossa ikonien runsauden keskellä rukoileva ja liturgiaa viettävä ortodoksinen seurakunta. Hengellinen kokemus oli vahva. Uskon ilmaisutavat ja kirkkojen tilanne ovat kovin erilaiset, mutta uskon kohde ja kirkon perusta Kristus yhteinen.

Vuosikymmenen aikana kirkkomme idänsuhteita hoitaessani olen oppinut, että ykseys löytyy uskon ytimestä. Ollakseen uskollisia Jeesukselle ja omalle olemukselleen kirkkojen on käytävä dialogia toistensa kanssa ja pyrittävä määrätietoisesti kohti uskon ydintä. Samalla on rohkaisevaa muistaa, että ykseys ei ole inhimillisten ponnistelujen tulos vaan syvimmillään Pyhän Hengen lahja.

2. VOIMISTUNUT VENÄJÄN ORTODOKSINEN KIRKKO JA NYKYAJAN HAASTEET

Moskovan ja koko Venäjän patriarkka Aleksii II ja Suomen evankelis-luterilainen kirkko

Risto Cantell

Turun ja Suomen arkkipiispan John Vikströmin täyttävänä 60 vuotta 1. lokakuuta 1991 Turun arkkihiippakunta julkaisi hänen kunniakseen juhla- ja muistokirjan Purjeena perinne, joka samalla oli Turun arkkihiippakunnan vuosikirja XLI.

Kirjan toimituskuntaan kuuluivat Jukka Paarma (pj), Risto Cantell, Fredric Cleve, Samuel Salmi (toimittaja), Matti Taipale ja Leena Winter (toimituksen sihteeri). Kirjan taitosta ja ulkoasusta vastasi Maija Sohlman. Opuksen saatesanoissa (Saateeksi) toimituskunta toteaa, että "Turun arkkihiippakunta sekä monet suomalaiset ja ulkomaiset ystävät haluavat tällä kirjalla onnitella arkkipiispa John Vikströmiä hänen kuusikymmenvuotispäiväänsä.

"Kirjan nimi 'Purjeena perinne' on peräisin eräästä John Vikströmin esitelmästä. Se sanoo jotakin olennaista arkkipiispastamme. Hän on purjehtija, joka rohkeasti ja taitavasti ohjaa kirkkomme purtta kohti uusia taivaanrantoja. Hän tähyttää eteenpäin." (Purjeena perinne =PP, 14)

Juhlakirjan ensimmäinen onnitelija on Moskovan ja koko Venäjän Patriarkka Aleksii, joka toteaa tervehdyksessään: "Haluan sydämellisesti onnitella rakasta veljeä Kristuksessa, arkkipiispa John Vikströmiä 60-vuotispäivän johdosta ja toivottaa hänelle runsasta Jumalan apua hänen palvelutehtävässään Suomen evankelis-luterilaisen kirkon hyväksi ja kukoistukseksi. Jo useita vuosia hän on ansiokkaasti johtanut Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa antaen merkittävän panoksen kristillisen ykseyden etsimiseen ja kirkkojen ja kansojen välisen keskinäisen ymmärtämyksen ja yhteistyön lujittamiseen. Haluan vilpittömästi toivottaa korkealle ja syvästi kunnioittamallemme päivän-sankarille monia siunattuja elinvuosia sekä hedelmällistä toimintaa kirkollisella ja ekumeenisella saralla. Arkkipiispa John Vikströmiä onnitellessani en voi olla muistamatta monipuolista ja rikasta yhteistyötä hänen kanssaan."

Patriarkka mainitsee erikseen hänen ja arkkipiispa Vikströmin yhteistyön Euroopan kirkkojen konferenssissa (EKK), jonka presidenttinä Aleksii toimi useita vuosia. Patriarkka kertoo tervehdyksessään suhteistaan Suomeen ja matkoistaan Suomeen: "Kävin Suomessa ensimmäisen kerran vasta vuonna 1980, ellei mukaan lasketa pyhiinvaellusmatkoja tähän maahan Kristuksen kirkastumisen luostariin Valamon saareen vanhempieni kanssa vuosina 1938 ja 1939, seuraavan kerran kävin siellä vasta vuonna 1985. Tultuani nimetyksi Leningradin metropoliitaksi ja saadessani tehtäväkseni Suomessa olevien Moskovan patriarkaattiin kuuluvien seurakuntien johtamisen käyntini tihenivät ja tulivat säännöllisiksi." (PP, 14)

Aleksii II kuvaa eloisesti ja tarkoin hänen ja arkkipiispa Vikströmin yhteisiä virallisia tapaamisia ja niiden yhteydessä syntyneitä keskinäisiä ystävyyttä ja sen kasvamista: "Vuonna 1985 Helsingin ETYK-päätösasiakirjan allekirjoittamisen 10-vuotisjuhlan yhteydessä pidettiin Järvenpäässä Euroopan kirkkojen konferenssin ihmisoikeuskomitean istunto, johon otin osaa. Tällöin Turussa käydessäni arkkipiispa John Vikström ja hänen puolisonsa ottivat minut lämpimästi vastaan. Tämä ensimmäinen tapaamisemme oli alkuna lukuisille myöhemmille tapaamisille ja hyvälle yhteistyölle Helsingissä, Leningradissa, Tallinnassa ja Pyhtitsan Neitsyt Marian kuolonuneen nukkumisen naisluostarissa.

Kiitollisena muistelen vieraanvaraisuutta, jota Suomen evankelis-luterilainen kirkko ja arkkipiispa John Vikström henkilökohtaisesti ovat minulle osoittaneet vieraillessani Suomessa vuosina 1986–1989. Suomessa käydessäni olen joka kerta tavannut arkkipiispa John Vikströmin. Olemme keskustelleet monista kirkkojemme nykyhetken tehtävistä. Hän on ollut vilpittömästi kiinnostunut niistä suotuisista vaikutuksista, jotka ovat saaneet sijaa Venäjän ortodoksisen kirkon elämässä ja yhteiskunnan demokratisoitua ja Venäjän kasteen 1000-vuotisjuhlan viettoon valmistautuessa." (PP, 14–15)

Leningradin ja Novgorodin metropoliitta Aleksin ystävyys Turun ja Suomen arkkipiispan John Vikströmin kanssa muistuttaa sangen suuresti sitä arvostusta, keskinäistä kunnioitusta ja ystävyyttä, joka vallitsi metropoliitta Nikodimin ja arkkipiispa Martti Simojoen välillä 1960- ja 1970-luvuilla.

Patriarkka ottaa esille eräitä tärkeitä kokouksia ja neuvotteluja ja tapaamisia:

"Lokakuussa vuonna 1987 järjestettiin Helsingissä Venäjän kasteen 1000-vuotisjuhla omistettu symposiumi. Tähän symposiumiin osallistuivat aktiivisesti kaikki Suomen luterilaisen kirkon piispat. He osoittivat vilpittömästi mielenkiintoa kirkkomme historiallista, hengellistä ja liturgista perintöä kohtaan. Syvästi kiinnostuneena kirkkomme traditiosta arkkipiispa John Vikström osallistui kaikkiin symposiumin istuntoihin." (PP, 15)

Leningradin ja Novgorodin metropoliitta Aleksin johti Venäjän ortodoksisen kirkon valtuuskuntaa kirkkojemme välisissä oppikeskusteluissa 1989 Pyhtitsassa:

"Erityisesti muistan päivät, jotka vietin Suomen evankelis-luterilaisen kirkon valtuuskunnan kanssa teologisissa oppikeskusteluissa, jotka alkoivat Leningradissa ja jatkuivat Pyhtitsan Neitsyt Marian kuolonuneen nukkumisen luostarissa. Tämä tapahtui kesäkuussa 1989.

Yhdessä arkkipiispan kanssa toimimme kirkkojemme kahdenkeskeisten teologisten keskustelujen puheenjohtajina. Minuun teki suuren vaikutuksen se tahdikkuus ja pätevyys, jolla hän johti keskustelua. Aihe oli meille kummallekin hyvin läheinen: Luominen ja luomakunnan säilyttäminen. Minusta tuntuu, että näissä keskusteluissa todella saavutettiin kristillinen lähestymistapa luomisen ja Jumalan luomakunnan säilyttämiseen sisältyvän vastuun ymmärtämiselle." (PP, 15)

Metropoliitta Aleksin kertoo tervehdyksessään heidän automatkastaan Pyhtitsasta Tallinnaan tapaamaan Viron tasavallan johtoa. Kolmituntisen matkan aikana he keskustelivat kirkon tehtävistä ja lähetystyöstä nykypäivän sekularisoituneessa maailmassa. Arkkipiispa Vikström kertoi Kiinan matkastaan ja lähetystyön muodoista siellä. Metropoliitta arvosti automatkan antamaa mahdollisuutta luottamukselliseen kahdenkeskiseen keskusteluun. Automatka ei ollut rasitus, vaan piristävää vaihtelua oppikeskustelujen tiiviiseen ohjelmaan. Pyhtitsaan valtuuskuntien johtajat palasivat levänneinä ja uusin voimin. Aleksin jatkaa innostuneesti:

"Keskustelut, yhteinen rukous ja inhimillinen kanssakäyminen todella lähensivät meitä. Meillä oli selkeä

näkemyksen ongelmista ja tajusimme edessämme olevan tehtävän: antaa voimien mukainen kirkollinen panos Jumalan luomakunnan säilyttämiseksi sekä estää ekokatastrofi." (PP, 16) Tiedonannossa "Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon kahdeksannesta teologisesta oppikeskustelusta" todetaan, että Pyhtitsan "neuvottelukokouksen ohjelmaan sisältyi kaksi teemaa:

1. Luominen (Ensimmäinen uskonkappale)
2. Ihmisen vastuu Jumalan luomakunnasta

Pyhtitsan oppikeskustelut olivat paljon aikaansa edellä. Niissä käsitellyt asiat ja kannanotot olivat rohkeita ja selkeitä. Luonnon saastuminen ja edessä olevan ekokatastrofin uhka kuvattiin realistisesti. Nyt vuosikymmen myöhemmin tajutaan koko laajuudessaan ympäristökysymysten tärkeys ihmiskunnan eloonjäämiselle ja ihmishyvyyden säilymiselle.

Metropoliitta Aleksin kertoo tervehdyksessään arkkipiispa Vikströmille EKK:n 1990 Genevessä järjestämästä Euroopan kirkonjohtajien tapaamisesta:

"Euroopan kirkkojen konferenssin aloitteesta järjestettiin vuoden 1990 alussa Genevessä Euroopan kirkkojen johtajien ja edustajien tapaaminen, joka oli omistettu Euroopan tilanteen ja Euroopassa käynnissä olevien tapahtumien arvioinnille. Kolmipäiväisessä tapaamisessa, jossa minulla oli kunnia toimia puheenjohtajana, pohdittiin avoimesti Euroopan ongelmia ja Euroopan kirkkojen konferenssin jäsenkirkkojen elämää. Kaikkien osanottajien muistissa olivat tulokset Baselin ekumeenisesta yleiskokouksesta, joka oli merkittävä askel yhteistyön, yhteisymmärryksen, rauhan ja luomakunnan eheyden säilyttämisen ja lujittamisen suuntaan.

Yleiskokouksen jälkeisenä aikana Eurooppa oli saanut paljon aikaa yhteistyön, avoimuuden, keskinäisen ymmärtämyksen ja luottamuksen saralla. Tämä kävi täysin selväksi Geneven tapaamisessa. Ja taas mieleeni muistuu kirkkaana hyvä yhteistyö arkkipiispa John Vikströmin kanssa." (PP, 16-17)

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon (SELK) ja Venäjän ortodoksisen kirkon (VOK) kahdeksannet teologiset oppikeskustelut pidettiin 9.-19.6.1989 Pyhtitsan Neitsyt Marian kuolonuneen nukkumisen ortodoksisessa naisluostarissa (Kuremäessä Viron sosialistisessa neuvostotasavallassa) ja Leningradissa. Valtuuskuntien johtajina olivat Turun ja Suomen arkkipiispa John Vikström (SELK) ja Tallinnan hiippakunnan hoitaja, Leningradin ja Novgorodin metropoliitta Aleksin

(VOK). VOK:n kutsumina tarkkailijoina kokoukseen osallistui Ruotsin kirkon arkkipiispa emeritus Olof Sundby, Suomen ortodoksisen kirkon edustajana Helsingin metropoliitta Tiihon, Eestin evankelis-luterilaisen kirkon edustajana kirkkoherra Tiit Salumäe ja Latvian evankelis-luterilaisen kirkon edustajana pastori Guntis Kalme.

"Kahdeksansien teologisten neuvottelujen avajaiset pidettiin maanantaina 12.6. Pyhtitsan Neitsyt Marian kuolonuneen nukkumisen luostarissa. (Pyhtitsan tiedonanto s. 5-6)

Neuvottelujen aikana molemmat valtuuskunnat rukoilivat yhdessä. Päivittäiset aamu- ja iltarukoukset vietettiin vuorotellen luterilaisen ja ortodoksisen perinteen mukaan. Valtuuskunnan jäsenillä oli kokouksen oman jumalanpalveluselämän lisäksi tilaisuus osallistua luostarin säännölliseen rukoukseen. Tätä mahdollisuutta osanottajat käyttivätkin uutterasti.

SELK:n ehtoollismessu oli ennen neuvotteluja käännetty kokonaisuudessaan venäjäksi, ja messun teksti jaettiin kaikille osanottajille suomeksi ja venäjäksi ennen messun alkamista. Piispa Kalevi Toivaiasen 14.6. Pyhtitsan Pyhän Sergein kirkossa toimittaman messun jälkeen metropoliitta Aleksij esitti kauniit kiitokset messun venäjänkielisestä käännöksestä ja kertoi ensimmäistä kertaa ymmärtäneensä, kuinka lähellä luterilainen messu ja ortodoksinen liturgia ovat toisiaan. Niillä on sama perusrakenne (struktuuri), ja keskeiset osat ovat yhteisiä.

Aleksi II:n Suomen vierailu 1994

Moskovan ja koko Venäjän Patriarkka Aleksi II teki virallisen vierailun Suomeen 17.-25.9.1994. Vierailun isäntinä olivat Suomen ortodoksinen kirkko ja Suomen evankelis-luterilainen kirkko sekä osittain myös Moskovan patriarkaatin alaiset (Pokrovan ja Pyhän Nikolaoksen) seurakunnat Helsingissä.

"Kutsun patriarkka Aleksille vieraillla Suomessa oli esittänyt arkkipiispa John Vikström, jonka kutsuun liittyen ja viitaten arkkipiispa Johannes lähetti patriarkalle noin viikkoa myöhemmin Suomen ortodoksisen kirkon kutsun. Arkkipiispat suunnittelivat varsin pitkään myös yhteistä kutsua, mutta arkkipiispa Johannes ehdotuksesta päädyttiin tähän ratkaisuun." (PATRIAKKA ALEKSI II:N SUOMEN VIERAILU, s. 1)

"Vierailun etukäteissuunnittelu alkoi heti virallisen kutsun esittämisen jälkeen. Alun perin hyvä yhteistyö Suomen ortodoksisen kirkon kanssa osoittautui mat-

kan varrella vaikeammaksi kuin odotettiin. Suomen ortodoksisen kirkon kuuluminen Konstantinopolin ekumeenisen patriarkaatin alaisuuteen ja arkkipiispa Johannesen tunnettu kreikkalais- (ja konstantinopolilais-)sympatia teki suhtautumisen Moskovan patriarkaattiin ja patriarkkaan vaikeaksi. Piispa Ambrosius oli tosin innokas valmistelemaan patriarkan vierailua ja suunnitteli yhdessä KUO:n johtajan ja metropoliitta Kirillin kanssa KMN:n keskuskomitean kokouksen yhteydessä tammikuussa 1994 Johannesburgissa vierailun ohjelman perusrungon. Kirill kutsui Ambrosiuksen ja Risto Cantellin toukokuussa Moskovaan ja Smolenskiin jatkamaan vierailun valmisteluja. Arkkipiispa Johannes siirsi kuitenkin Ambrosiuksen valmisteluista syrjään ja piti ortodoksisen osuuden langat käsissään. Lisäksi Johannes pyrki puuttumaan myös luterilaisen osuuden sisältöön (hotellimajoituksen ja huoneiden tason osalta) sekä halusi varmistaa ortodoksien mukanaolon ohjelman valtiollisessa osuudessa.

Kuopion ääni kuului voimakkaana myös Helsinkiin, mutta ensisijaisesti vain luterilaiseen kirkkoon, - jopa siinä määrin, että metropoliitta Tiihon ja kirkkoherra Veikko Purmonen olivat lähes täysin ulkona ohjelman valmisteluista ja saivat tärkeimmät tiedot ohjelmasta meidän kirkostamme. Vierailuohjelman luterilaisen osuuden langat olivat koko ajan tiukasti arkkipiispan sihteerin Heikki Jääskeläisen varmoissa käsissä." (Arviointia, s, 11-12)

"Korvaamaton apu ohjelman ennakkosuunnittelussa ja sen toteutuksessa oli tulkkimme Helena Pavinskij, joka jälleen kerran palveli asiantuntemuksellaan ja antaumuksellisesti meidän kirkkoamme. Helenan avulla saimme ne tiedot, jotka olivat välttämättömiä valmistautumiseen. Hän oli ainutlaatuinen tietolähde ja taitava tulkki, jonka työpanoksen korvaamiseen kirkkomme normaalit keinot tuntuvat kovin vaatimattomilta ja vähäisiltä.

Tietyn ongelman etukäteissuunnittelussa muodosti Venäjän suurlähetystön ja suurlähettiläs Derjabinin aktiivinen rooli. Epäilemättä hyvässä tarkoituksessa ja positiivisin ajatuksin he halusivat korostaa vierailun tärkeyttä ja tehdä siitä mahdollisimman suuressa määrin valtiovierailua vastaavan tapahtuman. Näissä pyrkimyksissään he myös onnistuivat. Kirkkomme kannalta oli tarpeen korostaa vierailun kirkollista luonnetta, tässä emme kuitenkaan täysin onnistuneet.

Ohjelma ja sen toteutus

Ohjelma toteutui suurin piirtein suunnitelmien mukaisesti, suurlähettiläiden (Derjabin ja Mansala) voi-

makas mukanaolo sen toteutuksessa oli lievä yllätys. Molemmat suurlähettiläät antoivat auliisti aikaansa ja apuaan ohjelman toteuttamiseen. Matkan aikana syntyi vaikutelma, että Arto Mansala oli viime hetkellä kutsuttu Moskovasta kotiin huolehtimaan vierailun valtiollisen osuuden oikeasta toteutumisesta. Mansala informoi kiitettävästi etukäteen ja vierailun aikana huomionarvoisista seikoista. Hän on diplomaatti parhaasta päästä. Mansala oli etukäteen briifannut myös presidentin ja pääministerin siten, että he olivat erittäin hyvin perillä patriarkasta ja Venäjän ortodoksisen kirkon tilanteesta.” (Arviointia, s. 11-13).

”Vierailun ohjelma suunniteltiin yhteistyössä kirkkojen (lut. & ort) kesken. Ohjelma toteutettiin siten, että alkuosasta vastasi Suomen ortodoksinen kirkko ja loppuosasta Suomen evankelis-luterilainen kirkko. Lisäksi vierailun keskivaiheessa tapahtuneessa vierailussa eduskunnassa ja tasavallan presidentin tapaamisessa sekä opetusministeriön tarjoamalla illallisella olivat mukana molempien kirkkojen edustajat. Mitä lähemmäksi vierailun toteutuminen tuli ja mitä pitemmälle itse vierailu edistyi, sitä suuremmaksi kasvoi myös Venäjän suurlähetystön osuus ohjelman toteutuksessa ja suurlähettiläs Juri Derjabinin mukana olo. Suurlähettilään pyrkimyksenä oli antaa vierailulle mahdollisimman paljon valtiovierailun leimaa. Venäjän tiedotusvälineissä korostettiin juuri ohjelman tätä puolta ja esitettiin, että kirkkojen ohella vierailun isäntänä olisi Suomen valtio.

Ohjelman alkuosan patriarkka oli Suomen ortodoksisen kirkon vieraana Itä-Suomessa Kuopiossa, lisämessä, Joensuussa, Heinävedellä: Uuden Valamon luostarissa ja Lintulan luostarissa. Kuopiossa hän vieraili piispa Matti Sihvosen kanssa Kuopion tuomiokirkossa. Maanantaina 19.9. Aleksii II paljasti Suomussalmella kaatuneiden venäläisten muistomerkin. Patriarkka viittasi tähän tapahtumaan useissa puheissaan ja piti sitä eräänä matkan kohokohdista. Ortodoksisen osuuteen kuuluivat myös käynnit Valamon ja Lintulan luostareissa, liturgia Kuopiossa, tutustuminen evakkokeskukseen lisämessä ja luento Joensuun yliopistossa.” (Patriarkka Aleksii II:n Suomen vierailu, s. 1-2)

Tiistaina 20.9. patriarkka seurueineen saapui illalla Joensuusta Helsinki-Vantaan lentoasemalle. Vastaanottajina olivat piispa Samuel Lehtonen ja kirkkoneuvos Risto Cantell.

Keskiviikkona 21.9. patriarkka toimitti aamulla Pyhän liturgian Jumalan synnyttäjän syntymäjuhlan päivänä Pyhän Nikolauksen kirkossa Helsingissä. Palvelukseen osallistuivat myös metropoliitta Tiuhon ja kirkkoherra Veikko Purmonen sekä Helsingin ortodoksisen seura-

kunnan papistoa. Liturgiassa olivat läsnä myös piispa Lehtonen ja kirkkoneuvos Cantell sekä suurlähettiläs Derjabin puolisoineen. Suurlähettiläs Derjabin osallistui aktiivisesti jumalanpalveluksen rukouksiin, syytytti tuohuksia ikonien edessä, teki ristinmerkkejä ja kävi synnintunnustuksella sekä vastaanotti alttarin sakramentin. Suurlähettilään lisäksi useat Venäjän suurlähetystön henkilökuntaan kuuluvat olivat hiljattain ottaneet pyhän kasteen.

Liturgian jälkeen tarjottiin kutsuvieraille lounas patriarkatin seurakuntatalossa Etelä-Haagassa. Lounaalla olivat jumalanpalvelukseen osallistuneiden vieraiden lisäksi myös Suomen Moskovan suurlähettiläs Arto Mansala seurakuntalaisten kanssa ja . Lounaan jälkeen patriarkka vieraili seurueineen Venäjän kulttuurikeskuksessa vierailun kunniaksi avatussa näyttelyssä ja toimitti vainajien muistopalveluksen (Moleben) Uspenski-katedraalissa.

Vastaanotto ja illallinen

Patriarkan ja hänen seurueensa kunniaksi järjestetyllä vastaanotolla Venäjän suurlähetystössä oli runsaasti kutsuvieraita. Tasavallan presidentti Martti Ahtisaari puolisoineen kunnioitti tilaisuutta läsnäolollaan. Vastaanotolle osallistui myös rouva Tellervo Koivisto.

Ministeri Tytti Isohookana-Asunmaan tarjoamalla opetusministeriön illallisella valtioneuvoston juhlahuoneistossa Smolnassa olivat ministeriön edustajina ministerin lisäksi kansliapäällikkö Numminen ja hallintojohtaja Håkan Mattlin. Illallisille osallistuivat myös arkkipiispa Johannes ja piispa Ambrosius Suomen ortodoksisesta kirkosta, arkkipiispa John Vikström, piispa Erik Vikström sekä kirkkoneuvos Cantell luterilaisesta kirkosta sekä suurlähettiläät Juri Derjabin ja Arto Mansala. Illallisen aikana ministeri Isohookana-Asunmaa piti (piispa Ambrosiuksen kirjoittaman) puheen, jossa hän esitti kunnioituksen ja arvannon sanoja mm. pyhälle Kirkolle sekä tähdensi spiritualiteetin ja Bysantin eetoksen merkitystä.

Suurlähettiläs Mansala totesi illallisten jälkeen privaattisti patriarkan vierailun ongelmattomimman osuuden alkavan nyt, kun isännys on siirtymässä Suomen ortodoksiselta kirkolta Suomen luterilaiselle kirkolle. Mansala kertoi patriarkan sanoneen hänelle ennen matkaansa Moskovassa, että huolimatta tiukasta ohjelmasta Suomen vierailu on hänelle lepoa. Mansalan mukaan Aleksii on nyky-Venäjän merkittävimpiä yhteiskunnallisia vaikuttajia. Kirkon johtamisen huolten lisäksi patriarkkaa rasittavat poliittisen johdon (presidentti Boris Jeltsinistä alkaen) säännölliset vierai-

lut hänen luonaan. Kirkolta ja patriarkalta odotetaan hengellistä ja moraalista tukea yhteiskunnan rakentamiseen. Patriarkka ei voi kieltäytyä ottamasta vastaan poliittista johtoa. Samalla hänellä on yllin kyllin työtä myös kirkon johtamisessa.

Eduskunnassa

Torstaina 22.9. patriarkka Aleksii seurueineen vieraili eduskunnassa, missä hän tapasi puhemies Riitta Uosukaisen ja varapuhemiehet ja eduskuntaryhmien edustajat ja eduskunnan kansainvälisten asiain toimiston henkilökunnan. Tapaamisessa olivat mukana arkkipiispa John Vikström, arkkipiispa Johannes, piispa Eero Huovinen, kirkkoneuvos Cantell, lääninrovasti Kosti Laitinen ja arkkipiispan sihteeri Heikki Jääskeläinen.

Eduskunnan valtiosalissa patriarkka piti voimakkaasti poliittisävyisen puheen, jossa hän paheksui eräissä entisen Neuvostoliiton alueen maissa, mm. Unkarissa ja Virossa harjoitettavaa politiikkaa, joka merkitsee venäläisten syrjintää ja heidän ihmisoikeuksiensa loukkaamista. Patriarkka katsoi nykyisen Venäjän ulkopuolella asuvien 25 miljoonan venäläisen olevan Euroopan suurin pakolaisryhmä. Hän toivoi, että esimerkiksi Virossa päästäisiin venäläisten kohtelussa samaan kuin mitä Suomessa toteutetaan ruotsalaisvähemmistön osalta. Puhemies Riitta Uosukainen korosti (piispa Ambrosiuksen kirjoittamassa) vastauspuheessaan Suomen kirkkojen hyviä keskinäisiä suhteita ja patriarkan Suomen vierailun ekumeenista merkitystä. Puheensa loppuosassa Uosukainen omisti kokonaisen jakson Suomen ortodoksisen kirkon kulttuurimerkityksen korostamiselle ja Bysantin perinnön ja itäisen kristillisyyden iloisen luonteen tähdentämiselle. Myös puhemiehen puheessa esiintyivät termit ”pyhä Kirkko”, ”spiritualiteetti” ja ”ortodoksinen eetos”.

Eduskuntaryhmien tapaamisessa puhemiesneuvoston huoneessa patriarkka vastasi kansanedustajien kysymyksiin, joissa kosketeltiin mm. lähetystyötä Venäjällä ja kirkon toimintamahdollisuuksia nykyisessä yhteiskunnallisessa tilanteessa.

Lounas Mäntyniemessä

Tasavallan Presidentti Martti Ahtisaaren vastaanotolla ja sen jälkeen lounaalla Mäntyniemessä olivat patriarkka Aleksii ja metropoliitta Kirillin lisäksi mukana rovasti Vladimir Divakov, protodiakoni Vladimir Nazarkin ja päätoimittaja Jevgenij Komarov sekä isäntien

edustajat arkkipiispat Vikström ja Johannes, piispa Huovinen, kirkkoneuvos Cantell ja arkkipiispan sihteeri Heikki Jääskeläinen. Lisäksi molemmat suurlähettiläät Derjabin ja Mansala olivat paikalla. Lounaalle osallistuivat vieraiden lisäksi myös tasavallan presidentin puoliso Eeva Ahtisaari ja presidentin kanslian (kabinetti) henkilökunta (kansliapäällikkö Jaakko Kalela, erityisavustaja Martti Manninen, valt.tri Alpo Rusi, erityisavustaja Jouni Hassinen ja lehdistöavustaja Jussi Lähde) sekä adjutantit everstiluutnantti Kari Kasurinen ja komentaja Antero Karumaa. Lounaan ja vastaanoton aikana käydyissä keskusteluissa käsiteltiin samoja teemoja, jotka olivat tulleet esille jo aikaisemmissa patriarkan puheissa. Aleksii korosti erityisesti Suomussalmella tapahtuneen muistomerkin paljastamisen merkitystä. Hän kiitti Suomen kirkkoja siitä avusta, jota ne ovat antaneet Venäjän ortodoksille kirkolle sen vaikeina aikoina.

Tiedotustilaisuus ja Paasikivi-Seura

Kirkkohallituksen juhlasalissa Katajanokalla (Satamkatu 11, 7. krs) oli torstaina 22.9. klo 14 lehdistötilaisuus, jossa Aleksii II kertoi laajasti vierailuohjelmasta ja Venäjän ortodoksisen kirkon tilanteesta. Tiedotustilaisuudessa oli mukana myös metropoliitta Kirillin, jonka osuus kuitenkin supistui faktatietojen antamiseen patriarkalle hänen vastaustensa tueksi. Paikalla oli runsaasti tiedotusvälineiden edustajia.

Illalla patriarkka esitelmöi Paasikivi-Seuran tilaisuudessa hotelli Inter-Continentalissa Venäjän ortodoksisen kirkon rauhantehtävästä tänä päivänä (The Peace Assignment of the Russian Orthodox Church Today). Illan isäntä oli Paasikivi-Seuran puheenjohtaja, toimitusjohtaja Jaakko Iloniemi, joka toivotti vieraat tervetulleeksi. Esitelmätilaisuuteen osallistui myös presidentti Mauno Koivisto puolisoineen. Paikalla oli runsaasti Paasikivi-seuran jäseniä.

Esitelmän jälkeen piispa Eero Huovinen tarjosi illallisen patriarkan ja venäläisen valtuuskunnan kunniaksi. Illallisella olivat venäläisten vieraiden lisäksi läsnä myös puheenjohtaja Iloniemi, metropoliitta Tiison, piispa Paul Verschuren, piispa Samuel Salmi, piispa Samuel Lehtonen, päätoimittaja Pertti Pesonen ja suurlähettiläs Juri Derjabin. Illallisella oli vapautunut ja ystävällinen tunnelma. Piispa Huovinen piti hyvän tervetuliaispuheen lisäksi erinomaisen pöytäpuheen, johon patriarkka vastasi. Heidän lisäksi tilaisuudessa puhuivat päätoimittaja Pesonen ja toimitusjohtaja Iloniemi.

Perjantaina 23.9. klo 9.00 ohjelmassa oli Kirkkohallituksen juhlasalissa aamurukous (laudes), jonka toimitti arkkipiispa Vikström avustajinaan pastorit Kai Vahtola ja Pentti Miettinen. Patriarkka Aleksii esitti saarnan paikalla tervehdyksen. Sen jälkeen samassa paikassa käytiin teologinen keskustelu, johon osallistuivat patriarkan ja hänen seurueensa lisäksi Kirkon ulkoasiain neuvoston (KUN) jäsenet, Itä-Euroopan työryhmä, teologisten asiain toimikunta, Kirkon ulkomaanavun hallitus, teologisten dialogien osanottajat, Kirkkohallituksen (kh) kansliapäällikkö ja kh:n ja kirkkohallituksen ulkoasiain osaston (KUO) henkilökunta (staff).

Teologisen keskustelun jälkeen klo 11.30 patriarkka seurueineen ja isäntineen menivät pääministeri Esko Ahon vastaanotolle Valtioneuvoston linnaan. Sitä seurasi Helsingin yliopiston rehtorin tri Risto Ihamuotilan ja vararehtorin tri Arto Mustajoen kutsuvieraille tarjoama lounas, jonka jälkeen Hänen Pyhyytensä luennoi Helsingin yliopiston pienessä juhlasalissa aiheesta "The Status of the Russian Orthodox Church and its Mission in Modern Society".

Luennon jälkeen patriarkka seurueineen ja saattajineen siirtyi autokuljetuksella Helsingistä Turkuun, missä Aleksii II osallistui vigiliaan Turun ortodoksisessa kirkossa ja tapasi seurakuntalaisia palveluksen jälkeen. Vieraat ja isännät asuivat Turun vierailun aikana Turun kristillisen opiston tiloissa, missä oli mahdollista käydä saunassa ja ulkoilla opiston lähiympäristössä.

Lauantaina 24.9. patriarkka seurueineen ja isäntineen oli mukana aamurukouksessa Maarian kirkossa. Aamurukouksen jälkeen vieraat isäntineen tutustuivat Nousiainen, Merimaskun, Rymättylän ja Naantalin kirkkoihin. Lounas nautittiin Naantalin seurakuntakeskuksessa.

Turussa patriarkka seurueineen osallistui ehtoopalvelukseen Turun ortodoksisessa suurmarttyyri Aleksandrille omistetussa kirkossa. Ehtoopalveluksen jälkeen nautittiin maukas karjalainen iltapala Turun ortodoksisen seurakunnan seurakuntasalissa. Siellä kuten kirkossakin isäntänä toimi kirkkoherra Teppo Siili.

Illalla arkkipiispan talossa Turussa Venäjän ortodoksisen kirkon ja Suomen ev.-lut. kirkon edustajat keskustelivat aiheesta "Suomen ev.-lut. kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon väliset teologiset neuvottelut 1995". Keskusteluihin osallistuivat: arkkipiispa John Vikström, piispa Eero Huovinen, Risto Cantell, Juhani Forsberg, Patriarkka Aleksii II, metropoliitta Kirill ja protodiakoni Vladimir Nazarkin. Tulkkina oli Helena Pavinskij. (Forsberg, Muistio Venäjän ortodoksisen

kirkon ja Suomen ev.-lut. kirkon edustajien välisestä keskustelusta 25.9.1994).

Jumalanpalvelus Turun tuomiokirkossa

Sunnuntaina 25.9. patriarkka Aleksii II oli läsnä jumalanpalveluksessa (ehtoollismessussa) Turun tuomiokirkossa, jossa emeritus arkkipiispa Mikko Juva saarnasi ja patriarkka esitti tervehdyksen arkkipiispa John Vikströmille ja koolla olevalle seurakunnalle. Patriarkka kiitti sydämellisesti mahdollisuudesta käydä toistamiseen Turun kaupungissa ja sen kauniissa tuomiokirkossa sekä rukoilla yhdessä hartaan seurakunnan kanssa. Hän kiitti arkkipiispa John Vikströmin vierailukutsusta ja lupasi rukoilla meidän kirkkomme ja sen jäsenten puolesta. Keskiajalta peräisin olevat tuomiokirkko ja -kapituli ovat muodostuneet maamme hengelliseksi keskuksiksi. Patriarkka sanoi tuntevana hengellistä iloa Turun kauniissa katedraalissa ja rukoillessaan täällä Kristuksessa rakkaiden veljien ja sisarten kanssa.

Rukousyhteyden katkeaminen Venäjän ortodoksien kirkon ja Suomen ortodoksisen kirkon välillä 1996

Moskovan patriarkaatin ja Suomen ortodoksisen kirkon kriisi – rukousyhteyden katkeaminen. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen ja Baltian maiden itsenäistyttyä Virossa oli kaksi keskenään kiistelevää ortodoksista kirkkoa: Konstantinopolin patriarkaatin alainen Viron apostolinen ortodoksinen kirkko ja Moskovan patriarkaatin alainen ortodoksinen kirkko.

Konstantinopolin ekumeeninen patriarkka Bartolomeos määräsi eläkkeellä olevan Suomen ortodoksisen kirkon arkkipiispa Johanneksen Viron apostolisen kirkon väliaikaiseksi asiainhoitajaksi. Johannes puolestaan pyysi apulaisikseen Viron kiistan selvittelyssä metropoliitta Ambrosiuksen ja pastori Heikki Huttusen.

Konstantinopolin ekumeenisen patriarkan Bartolomeoksen päätös ja arkkipiispa Johanneksen toiminta johtivat siihen, että Moskovan patriarkaatti ilmoitti Suomen ortodoksiselle kirkon päätöksen merkitsevän kirkkojenvälisen rukousyhteyden katkeamista. Tilanne oli molempien kirkkojen – Venäjän ortodoksinen kirkko ja Suomen ortodoksinen kirkko – kannalta ikävä ja kiusallinen. Käytännössä rukousyhteyden kat-

kaiseminen tarkoittaa samalla ehtoollisyhteyden lop-
pumisesta. Liturgiassa ei enää rukoilla toisen kirkon kir-
konjohtajan puolesta, eikä toisen kirkon jäsenillä ole
oikeutta osallistua alttarin sakramentin nauttimiseen.

Kiista jatkui noin kolmen vuoden ajan ja oli harmil-
linen. Samaan aikaan Venäjän ortodoksisen kirkon,
VOK (Moskovan patriarkaatin) ja Suomen evankelis-
luterilaisen kirkon (SELK) keskinäiset yhteydet jatku-
ivat ja kehittyivät suotuisasti. Teologiset neuvottelut
kirkkojen välillä toimivat ja muukin yhteydenpito jat-
kui ja laajeni.

Kirkkomme osallistui vuosittain metropoliitta Niko-
dimin muistoliturgiaan hänen kuolinpäivänään 5.9.
Vuonna 2018 Nikodimin kuoleman 40-vuotispäivän
liturgiaan ja Nikodimin haudalla käyntiin osallistuivat
arkkipiispa Tapio Luoma, piispa Seppo Häkkinen,
kirkkoneuvokset Kimmo Kääriäinen ja Risto Cantell
sekä rovasti Timo Rosqvist, johtava asiantuntija Tomi
Karttunen ja arkkipiispan erityisavustaja Juha Meri-
läinen. Toivottavasti tämä kaunis traditio jatkuu myös
tulevina vuosina.

Arkkipiispa Jukka Paarma vierailu Moskovassa 2010

Moskovan ja koko Venäjän patriarkka Kirill kutsui
vuonna 2010 arkkipiispa Jukka Paarma ja kirkko-
neuvos Risto Cantellin viralliselle vierailulle Mosko-
vaan. Vierailun tarkoituksena oli keskustella kirkko-
jemme välisistä oppikeskusteluista ja ajankohtaisista
ekumeenisista kysymyksistä. Matkalla olivat myös
kansliasihteeri, pastori Timo Rosqvist tulkkina ja asi-
antuntijana sekä arkkipiispan sihteeri rovasti Heikki
Jääskeläinen, joka matkusti arkkipiispan avustajana
Moskovan kautta Kairoon ja Siinaille. Vierailukutsuun
yhtenä syynä oli patriarkan tieto arkkipiispa Paarma
ja kirkkoneuvos Cantellin eläkkeelle siirtymisestä
vuoden 2010 päättyessä. (Jääskeläinen, Patriarkka
Kirillin tapaaminen Moskovassa, s. 1-2)

Vierailun toteutuminen oli vaikeasti järjestettävissä
patriarkan ja arkkipiispan tiukkojen aikataulujen
vuoksi. Tapaaminen onnistui lopulta pääsiäisaikaan
7.4.2010, jolloin Venäjän ortodoksinen kirkko vietti
Jumalan äidin, neitsyt Marian ilmestymisen päivää ja
patriarkka Tiuhonin muistopäivää. Tapaamispaikka-
na oli Dimitri Donskoin munkkiluostari Moskovassa.
Ennen tapaamista arkkipiispa seurueineen tutustui
luostariin ja hautausmaahan, jossa on mm. kirjailija
Alexander Soltzenytsinin hauta. Osallistuimme luos-
tarin pääkirkossa patriarkka Kirillin johtamaan neitsyt

Marian ilmestymisen päivän ja patriarkka Tiuhonin
muistopäivän rukouspalvelukseen.

Palveluksen jälkeen patriarkka Kirill tarjosi vieraille
lounaan luostarin juhlasalissa. Suomalaisdelegaation
lisäksi lounaalle osallistui mm. Venäjän federaation
presidentin hallinnon varajohtaja A. Belgov, Atamaa-
nien liiton pj. kenraali V. Vodolatskij, Liettuan Mosko-
van suurlähettiläs Antanas Vinkus ja Kaunasin katoli-
nen arkkipiispa Sigitas Tamkjavinus.

Lounaan aikana pitämässään puheessa patriarkka
Kirill kiitti arkkipiispa Paarmaa ja Suomen evankelis-
luterilaista kirkkoa hyvästä yhteistyöstä patriarkan ja
VOK:n kanssa. Hän toivoi yhteistyön jatkuvan myös
uuden arkkipiispan aikana. Patriarkka Kirill toivoi
kirkkomme jatkavan perinteisellä linjallaan suhteessa
moraalikkysmyksiin. Hänen mukaansa perinteisestä
kristillisestä avioliittokäsityksestä ei voida luopua,
vaikka länsimaissa kehitys on vienyt toiseen suuntaan.
Patriarkan mukaan vaarana on että se, mikä tapahtuu
Suomessa tänään, saattaa olla huomenna Venäjällä.

Arkkipiispa Paarma kertoi vastauspuheessaan kirkko-
jemme yhteistyöstä, oppikeskusteluista, vierailuista,
ystävyyssseurakuntatoiminnasta ja yhteisistä arvoista,
joita kaikki kristityt puolustavat.

Myös metropoliitta Hilarion käsitteli puheessaan
VOK:n ja SELK:n yhteistyötä. Hän uskoi ja toivoi sen
jatkuvan hyvänä ja tiiviinä myös tulevaisuudessa.
Edellytyksenä sille on Hilarionin mukaan, että SELK
jatkaa perinteisellä opillisella linjallaan eikä noudata
Ruotsin kirkon esimerkkiä avioliittokäsityksessään
ja suhtautumisessaan rekisteröityihin parisuhteisiin.
Ruotsin kirkon mallin toteutuminen Suomessa mer-
kitsisi kirkkojen välisen yhteyden katkeamista.

Patriarkan hyvästeltyä suomalaiset vieraat lounaan
jälkeen seurue siirtyi ruokasalista kokoushuoneeseen,
jossa käytiin metropoliitta Hilarionin kanssa asiallinen
keskustelu kirkkojemme välisistä suhteista, oppikes-
kusteluista, kirkon kannasta parisuhteiden siunaami-
seen, Euroopan kirkkojen konferenssista ja yleisestä
ekumeenisesta tilanteesta.

Illalla ministeri Arja Makkonen tarjosi illallisen arki-
piispalle ja seurueelle residenssissään. Illallisen aikana
keskusteltiin Suomen ja Venäjän suhteista, kirkkojem-
me yhteistyöstä sekä Venäjän poliittisesta ja taloudel-
lisesta tilanteesta.

Arkkipiispa Jukka Paarma ja arkkipiispan sihteeri
Heikki Jääskeläinen matkustivat varhain aamulla 8.4.
Kairoon. Siellä he liittyivät arkkipiispa Leon ja arki-

piispa Paarman johtamaan valtuuskuntaan, joka vieraili Aleksandrian patriarkan Theodoros II:n ja suurmuftin El Tayebin kutsusta Egyptissä ja P. Katariinan luostarissa igumeeni Damianoksen luona Siinailla. Kirkkoneuvos Risto Cantell ja kansliasihteeri Timo Rosqvist palasivat 8.4. Suomeen.

Lyhyt Moskovan vierailu antaa aiheen seuraaviin toteamuksiin:

1. SELK:n ja VOK:n suhteet ovat kunnossa, mutta vaativat jatkuvaa vaalimista.
2. VOK seuraa tarkoin SELK:n päätöksiä ja toimintaa sekä arvioi niiden perusteella suhteensa meihin.
3. VOK odottaa VOK-EKK-kiistassa EKK:n ratkaisua. Ennen Moskovan patriarkaatin alaisen Viron ortodoksisen kirkon hyväksymistä EKK:n jäseneksi VOK ei osallistu mihinkään EKK:n toimintaan.
4. Kirkkomme tietotaito ortodoksiyhetyksissä ja yhteyksien jatkuminen täytyy varmistaa tulevaisuudessa.
5. Henkilösuhteiden ja yhteyksien hoito vaativat panostusta. (Jääskeläinen, Patriarkka Kirillin tapaminen Moskovassa, s. 1-2)

Historian perintö, kontekstin haaste ja kristillinen dogma uusiutumisen lähteenä?

Venäjän ortodoksinen kirkko ja modernin kohtaaminen

Tomi Karttunen

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Venäjän ortodoksinen kirkon (VOK) teologisen dialogin keskeytymistä vuonna 2014 arvioitaessa kirjoitin artikkelin *Oikeutetun erilaisuuden rajoja etsimässä: Suomen evankelis-luterilaisen ja Venäjän ortodoksinen kirkon oppineuvottelujen keskeytymisen arviointia*.¹ Viittasin siinä tarpeeseen käydä sekä Venäjällä että Suomessa keskustelua "tradition" ja "innovaation" tai oikeutetun ja epäoikeutetun moninaisuuden välisestä suhteesta.² VOK:n teologeista esimerkiksi Aleksander Kyrleschew on myös ajatellut tähän suuntaan. Kyrleschew näkee Venäjän ortodoksinen kirkon ottaneen vasta "ensimmäisiä askeleita teologisen itsemäärittelyn ja kehityksen alueella".³ Hän kaipaa VOK:lta trinitaariseen persoonayhteisöön ankkuroituvaa teologista ja myötäelävää otetta. Teologisen itseymmärryksen kehittäminen edellyttäisi kuitenkin 1900-luvun ortodoksinen ajattelun historian selvittämistä.⁴

Tematiikkaan on tämän jälkeen syventynyt etenkin Regina Elsner väitöskirjassaan *Die Russische Orthodoxe Kirche vor der Herausforderung Moderne. Historische Wegmarken und theologische Optionen im Spannungsfeld von Einheit und Vielfalt* (2018). Elsnerin työn lähtökohdانا on havainto, jonka mukana Venäjän ortodoksinen kirkko on jatkuvassa konfliktissa modernin projektiin liittyvien ilmiöiden kanssa: individualisaatio, rationalisaatio ja sekularisaatio. VOK viittaa näihin käsitteisiin itselleen kulttuurisesti vieraina. Samalla se esittää, että voidaan seurata myös toisenlaista lähtökohdانا. "Modernin" kohtaamisessa on olennaista sen kaikkien variaatioiden edustama epäjatkuvuus suhteessa menneeseen. Jostakin entisestä murtaudutaan tai siirrytään soljuvasti nykyisyyteen. Tässä tilanteessa VOK etsii identiteetin perustaa historiastaan. Tässä on konfliktin perussy. VOK elää kuitenkin itsekin modernin kulttuurin kontekstissa ja on löytänyt oman tapansa elää siinä. Elsner analysoi

työssään tätä modernin kohtaamisen prosessia sekä VOK:n muotoutuvaa ja muuttuvaa positiota kirkon omia teologisia kategorioita hyödyntäen.⁵

Artikkelissa käydään arvioiden lävitse Elsnerin työn pääpiirteet ja hänen saavuttamansa tulokset sekä pohditaan niiden merkitystä ekumeenis-teologisesti ja käytännön ekumenian näkökulmasta.

Venäjän ortodoksinen kirkon ja modernin kohtaamisen historian etapit

Elsner käy lävitse seitsemän VOK:n murrosajankohdانا: 1) Nil Sorskin ja Iosif Volockin ja heidän kannattajiensa konflikti 1500-luvulla, 2) patriarkka Nikonin liturgiauudistus 1600-luvulla, 3) tsaari Pietari Suuren uudistukset 1700-luvulla, 4) 1800-luvun yhteiskunnallisten murrosten synnyttämä laaja maailmankatsomuksellinen ja uskonnollis-filosofinen kirjo, joka valmisti 1900-luvun murroksia, 5) 1800-luvun kasvaneeseen murrospaineeseen ja valtaviin yhteiskunnallisiin muutoksiin reagoiminen vuoden 1917 valtakunnallisessa kirkolliskokouksessa, 6) Neuvostoliiton aikainen valtiollinen ateismi ja 7) Neuvostoliiton romahtaminen ja 2000-luvun alku.

Nil Sorskin ja Iosif Volockin ja heidän kannattajiensa välille syntyi 1400–1500-luvulla kiista kirkon suhtautumisesta valtioon. Venäjän ortodoksinen kirkko oli saanut uuden autonomian Konstantinopolista vuoden 1453 tapahtumien jälkeen ja haki intensiivisempää suhdetta suuriruhtinaaseen sekä myöhemmin tsaariin. Kiista oli kauaskantoinen ajatellen valtion ja kirkon välistä suhdetta. Sorskin kannattajat eli "omistamattomat" ottivat lähtökohdaksi munkkien edustaman aja-

1 Karttunen 2016, 306–321.

2 Karttunen 2016, 316–317.

3 Kyrleschew 2014, 380.

4 Kyrleschew 2014, 386–387.

5 Elsner 2018, 16–18.

tuksen pysyttäytyä kaukana maallisista asioista. Tätä pyrittiin soveltamaan kokonaiskirkkoon ja sen yhteiskunnalliseen asennoitumiseen. Iosif ja "omistajat" edustivat kantaa, jonka mukaan luostari tarvitsi tietyn omaisuuden pitääkseen toimintaansa yllä ja harjoittaakseen sosiaalista avustustyötä. Yksittäiset munkit voisivat kyllä noudattaa köyhyyden ihannetta. Nilin ja Iosifin kiista esitettiin myöhemmin mallina kirkon liberaalimmasta ja konservatiivisemmasta asenteesta vallanpitäjiin. Nilin kannasta voidaan johtaa kirkon ja valtion selvän eron malli, Iosifin bysanttilaisen esikuvan mukainen ajatus hallitsijasta Jumalan sijaisena maan päällä sekä harmonisesta maallisen ja hengellisen vallan yhteistyöstä.⁶ Nilin esittämä ajatus kirkon ja valtion erosta liittyi kuitenkin yksittäisen munkin ja luostarin asemaan yhteiskunnassa, ei moderniin ajatukseen valtion autonomiasta. Se ei olisi istunut silloiseen maailmankuvaan.⁷

Kaiken kaikkiaan 1400-luvun lopulla ja alkavalla 1500-luvulla muodostui käsitys ortodoksian ja Venäjän yhteydestä sekä ortodoksien kirkon suhteesta Venäjän valtioon. Ne kantavat yhdessä huolta oikean uskon säilyttämisestä Bysantin kaatumisen jälkeen. Tietty teokratian muoto sai normatiivisen aseman tavalla, joka ei suinkaan ollut kirkollis-teologisesti ajatellen ainut vaihtoehto. Tällöin syntynyt käsitys venäläisestä itsevaltiudesta oikeuttaa edelleen tietynlaisen valtiojärjestelmän hallitsemisen muotona, jonka katsotaan parhaalla tavalla takaavan Venäjän suvereenisuuden ja riippumattomuuden sekä sisäisen turvallisuuden ja vakauden. Nilin käsitys askeettisen perinteen kriittisestä funktiosta sekä Iosifin varhainen käsitys, jonka mukaan kirkon tulee tukea vain Jumalaa pelkäävää hallitsijaa sekä Maksim Kreikkalaisen ajatus edelleen jatkuvasta yhteydestä Bysantiin painuivat taka-alalle.⁸

Peruskysymys näiden kahden vaihtoehdon välillä puntaroihtaessa kuului: merkitseekö vastuu kristinuskossa henkilökohtaista hengellistä täydellistymistä vai vaikuttamista maailmassa? Oppilaat radikalisoivat Nilin ja Iosifin positiot. Iosifin painotus kirkon vastuusta yhteiskunnassa on vaarassa unohtaa hengelliset läh-

teet ja johtaa kirkon sisäiseen sekularisaatioon. Nilin asketismi puolestaan voi johtaa kääntymiseen pois maailmasta ja yksipuoliseen keskittymiseen henkilökohtaiseen spiritualiteettiin. Iosifiaanien voitto loi perustan kirkon ja valtion tiiviin yhteyden kehittämiseksi eteenpäin. Tämä merkitsi samalla muodollista suhdetta kirkolliseen traditioon, ulkoisilta teologisilta vaikutteilta suojautumista, syntiseen ihmiseen keskittymistä ja torjuvaa suhtautumista toisinajatteleviin. Valtiota lähellä ollut kirkko ei siis ollut kovin itsenäinen ja omasta perustastaan ammentava. Luotiin myös perusta käsitykselle kirkon vastuusta yhteiskunnan moraalista perustasta sekä kirkollisen omaisuuden välttämättömyydestä yhteiskunnallisten tehtävien hoitamiseksi.⁹

Toisena etappina VOK:n identiteetin muotoutumisen historiassa Elsner mainitsee patriarkka Nikonin (1619–34) toimeen paneman liturgiauudistuksen. Siinä pyrittiin korjaamaan käännöksiä ja tekemään liturgisia uudistuksia, jotka koordinoisivat venäläisiä käytäntöjä kreikkalaisiin vastineisiin. Uudistuksia ei hyväksytty jakamattomasti, vaan patriarkkaa syytettiin muun muassa "uskon saastuttamisesta". Vuosien 1666–67 kirkolliskokous, johon osallistui tsaari Aleksei Mihailovits sekä Antiokian ja Aleksandrian patriarkat, tuomitsi patriarkan "papalisticista" teokraattisista tendensseistä.¹⁰

Patriarkan reformeissa tuli esiin tietty käsitys uudistumisesta, yhteydestä ja hengellisen sekä maallisen vallan yhteistoiminnasta, joka määrittäi myös tulevia vuosisatoja. Uudistus ei ollut onnistunut, koska kukaan ei oikein ollut ymmärtänyt sen sisältöjä oikein. Vahvistui vakaumus, että liturgisiin kysymyksiin ei voida koskea ja että uudistuksiin tulee suhtautua lähtökohtaisesti kriittisesti. Kohtalokkaana hetkenä 1600-luvulla ne johtivat syvään hajaannukseen. Myöhempiä ajatusta Nikonista reformaattorina, joka olisi aloittanut kirkon lähentymisen "sivistyneeseen länteen", tulee tarkastella kriittisesti. Uudistusta ei näet perusteellisesti arvioitu eikä se tuonut uutta tulkinnallista näkökulmaa vanhan arviointiin. Kyseessä oli myös viimeinen yritys asettaa patriarkan valta tsaarin vallan yläpuolelle ja

6 Elsner 2018, 28–31. Vrt. Shevzov 2017, 20. Bremer 2013, 17 näkee jo Firenzen unionin torjumisen 1400-luvulla merkinneen Venäjän ortodoksien kirkon joutuneen eristyneeseen asemaan. Luostareilla oli nyt entistä merkittävämpi asema.

7 Elsner 2018, 34.

8 Elsner 2018, 41–42.

9 Elsner 2018, 42–43.

10 Vrt. Bremer 2013, 19–20; Shevzov 2017, 20–22 mainitsee toisena esimerkkinä jakautumisesta Konstantinopolin alaisuuteen jääneellä alueella Ukrainassa ja Valko-Venäjällä v. 1596 Brestissä tapahtuneen – ortodoksien riituksen vaikutusvallan säilyttämiseen alueella tähdänneen – unionin Rooman kanssa pohjana nykyisen uniaatti- tai kreikkalaiskatoilisen kirkon synnylle. Näihin aikoihin liittyy myös arkkimandriitti, sittemmin metropoliitta Peter Mogylan (1596–1647) pyrkimys kohentaa ortodoksien kirkon opetusjärjestelmää läntisten esikuvien pohjalta. Sekä aikalaiset että myöhemmät ortodoksiset kirkkohistorioitsijat ovat kuitenkin syyttäneet häntä ortodoksien uskon "tartuttamiselta" katolis- ja uniaatti-mielisillä painotuksilla.

saavuttaa kirkon itsenäisyys valtiosta. Tsaarin voitto loi perustan kirkon alistamiselle valtiolle. Uudistus merkitsi kuitenkin teologisen eristäytymisen murtumista kreikkalaisen kirkon vaikutuksen myötä. Tämä on tulkittu omilta juurilta vieraantumisen aluksi läntisen vaikutuksen vuoksi.¹¹ Näyttää kuitenkin siltä, että kyse oli kompleksisemmasta läntisten ja bysanttilaisten uskonnollisten ja filosofisten vaikutteiden sulauttamisesta yhteen venäläiseksi ortodoksisiksi perinteeksi.¹²

Selvä käänne kohti länttä tapahtui Pietari Suuren uudistusten myötä 1700-luvulla. Tämä liittyy uudistusten alaan sekä niiden laukaisemaan sekularisaatioon. Venäjältä tuli myös yksi läntisen kulttuuripiirin muotoilijoista. Maassa säilyi samalla voimakas venäläismielinen suuntaus. Kirkko omaksui uudistukset institutionaalis-muodollisesti sekä kehitti niille sisäisen teologisen oikeutuksen. Mekanismi, jossa sopeudutaan alun perin vieraaseen ja jopa viholliseksi koettuun järjestelmään, jotta omaa uskon- ja rituaalista elämää ei vaaranneta, toistui 1900-luvun neuvostojärjestelmän myötä. Riippumatta siitä, pitikö kirkko valanpitäjien toimia hyvänä vai ei, se kunnioitti näiden määräysvaltaa. Patriarkan virkaa ei enää ollut. Kirkossa päätösvalta siirtyi pyhälle synodille ja yliprokuraattori valvoi kirkon toimintaa. Retorisesti liitettiin edelleen bysanttilaiseen sinfonian ajatukseen. Yhteisenä tekijänä oli nyt hallitsijan yksinvaltiutus. Myös idän ja lännen välinen vastakkaisuus sementoitiin. Läntisten käsitysten kanssa ei kirkossa keskusteltu sisällöllisesti, vaan maalattiin silmien eteen kuva vaarallisesta läntisestä uudistusajattelusta ja suojelevasta pitäytymisestä bysanttilaiseen traditioon. Kriittiset äänet jäivät marginaaliin niin valtiollisten kurinpitotoimien kuin kirkon johdon toimien kautta.¹³

Ortodoksis-bysanttilaisen perinnön uudelleen löytäminen 1800-luvun loppupuolelta johti laajaan patriarististen tekstien kääntämiseen vallankumoukseen asti. Mukana olivat teologiset akatemit. Tähän liittyi pyrkimys tehdä ortodoksisuudesta relevantti nykyaikana.¹⁴ 1900-luvun alun piispat kritisoivat voimakkaasti kirkollisen elämän valtiosidonnaisuutta sekä teologian ja hengellisen elämän katastrofaalista tilaa Venäjällä ja vaativat patriarkan viran palauttamista. Georges Florovsky (1893–1979), ”uuspatriaristisen syn-

teesin” ajatuksen isä, arvosteli emigraatiosta käsin hyvin terävästi synodaalisen vaiheen ja Pietari Suuren vaikutusta. Se oli johtanut venäläisen ajattelun ”pseudomorfoosiin”. Ihmiset oli irrotettu juuriltaan; totuudesta ei välitetty, ainoastaan kirkon hyödystä. 1900-luvulla vahvistui jälleen näkemys, jonka mukaan Pietari Suuren uudistuksia tarkasteltiin hyvin kriittisesti: niihin sisältyi ortodoksisen kansan tietoista vieraannuttamista ja kritiikitöntä lännen ihailua.¹⁵

Pietari Suuren uudistukset yhdistyneenä vaikutteisiin eurooppalaisesta lännestä ja paradoksaalisesti myös tsaarien jäykän itsevaltainen hallinto johtivat 1800-luvulla henkisen ja uskonnollisen moninaisuuden syntyyn, jota Venäjä ei ollut aiemmin tuntenut. Läntiset ajatukset, nouseva koulutustaso ja vahvistunut itsetietoisuus vuoden 1812 isänmaallisen sodan jälkeen edistivät pluralistista kehitystä, joka vaikutti myös kirkkoon. Vuoden 1905 uskonnonvapauslaki ilmensi muuttunutta tilannetta. Hengellisiä ja teologisia ideoita viljeltiin nyt myös institutionalisoituneen ortodoksikirkon ulkopuolella. Kirkon kanta ei periaatteellisesti muuttunut, mutta se tunsu valtiollisen holhoksen ikeen ja vaati siksi patriarkaatin palauttamista sekä kirkon eroa valtiosta. Se ei kuitenkaan halunnut menettää valtion suojaa ja argumentoi siksi bysanttilaisesta itsevaltiaan hallitsijan perinnöstä käsin. Tämä johti kaikkien uusien kriittisten ja vallankumouksellisten yhteiskunnallisten liikkeiden torjumiseen. Samalla kirkko eristi itsensä kansan henkisestä elämästä ja teologisesta ajattelusta institutionaalisten seinien ulkopuolella. Myöhempi valikoiva kirkollinen slavofiilien, venäläisen koulun teologian ja vuosisadan vaihteen uskonnonfilosofien ajatusten omaksuminen tapahtui Venäjän tien eriyisyyden perustelemiseksi teologis-filosofisesti. ”Uudistukset” kytkettiin vaarallisiin vallankumouksellisiin ideoihin, mutta reformin tarvetta ei epäilty. Tämä näkyi kirkolliskokouksessa 1917/18. Venäläisen ja ortodoksisen identiteetin yhteen kietoutuneisuuden ajatusta ei enää sovellettu vain maallisen ja hengellisen väliseen suhteeseen, vaan siitä tuli yhteiskunnallinen ideologia.¹⁶

1900-luvun alussa tultiin yleisesti tietoiseksi siitä, että vallitseva järjestelmä ei kyennyt vastaamaan väestön polttaviin kysymyksiin. Tämä johti 1905–07 vallankumouksellisiin levottomuuksiin ja viimein vuoden

11 Elsner 2018, 53–55.

12 Shevzov 2017, 23.

13 Elsner 2018, 70–71; Shevzov 2017, 23. Ks. myös Kääriäinen 2004, 42–45 ja Bremer 2013, 20–25.

14 Shevzov 2017, 25–26. Kääriäinen 2004, 44 kiinnittää huomiota seminaarien huonoon tilaan ja pappispulaan.

15 Elsner 2018, 71–72.

16 Elsner 2018, 94–96.

1917 vallankumoukseen. VOK:n tuli nyt löytää paikansa suhteessa uuteen poliittiseen hallintoon. Lisäksi kirkon sisäinen uudistuspuhuttiin oli kasvanut, mikä tuli näkyviin vuoden 1917 yleisvenäläisessä kirkolliskokouksessa. Esimoderni symbioottinen ykseys valtion ja kirkon välillä johti siihen, että muutokset toisessa johtivat muutokseen toisessa. Tunnustuksellinen yhteys tsaariin johti hänen syrjäyttämisen myötä ortodoksisen tunnustuksen kyseenalaistamiseen.¹⁷

1917/18 kirkolliskokousta valmisteltaessa käytiin intensiivisiä teologisia keskusteluita kirkon suhteesta entistä moniarvoisempaan ja sekulaarimpaan maailmaan ortodoksisista juurista käsin. Seurakunnat aktivoituivat teologisesti ja pastoraalisesti ennennäkemättömällä tavalla. Kokouksessa oli historiallisesti 299 maallikko- ja 264 papiston edustajaa. Keskeinen kysymys oli maallikkojen osallistuminen kirkolliseen päätöksentekoon. Vallankumous ja kirkollisten uudistajien radikalisoituvat vaatimukset johtivat kuitenkin siihen, että piispojen enemmistö pitäytyi vanhoihin mekanismeihin. Tuon ajan teologista potentiaalia hyödynnettiin ennen muuta Länsi-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa. Monet intellektuellit ja uskovat olivat asettaneet kirkolliskokoukselle toiveen olla kirkon itsenäinen, toivon ääni palavissa ajan kysymyksissä. Kirkko kuitenkin pitäytyi vanhakirkollis-bysanttilaiseen käsitykseen maallisen ja hengellisen vallan sinfonisesta ykseydestä. Suhde vihanieliseksi koettuun maalliseen valtaan jäi ambivalentiksi.¹⁸ Kirkolliskokouksen reformipotentiaali on jäänyt edelleen käyttämättä.¹⁹

Kirkon riippuvaisuus ulkoisista olosuhteista tuli ilmeiseksi. Jos vuoden 1905 sosiaalireformistiset tunnelmat olivat siivittäneet uudistusehdotuksiin, kirkolliskokouksen ajankohdan vallankumouksellisuus sai etsimään vakautta ja auktoriteettia. Kirkolliskokous sai kuitenkin lähes vallankumouksellisen merkityksen kohdatessaan uudella tavalla näkemysten moninaisuuden kirkon sisällä. Puhuttiin ensimmäisen kerran kirkko-oikeuden muuttuvaisuudesta ja kaanonien historiallisesta kehityksestä. Tämä oli taustalla kirkolliskokouksen lähes demokraattiselle työjärjestykselle sekä maallikkojen ja pappien vuorovaikutukselle ja naisten osallistamiselle. Konsiilista tuli urauurtavan konsiliaarinen. Uudessa kirkkojärjestyksessä annettiin suurta arvoa paikallisille rakenteille ja rajoitettiin piis-

pojen sekä patriarkan valtaa. Ajan olosuhteet vaikuttivat käsitykseen, jonka mukaan paikallinen seurakunta ja uskovat nähtiin uudella tapaa Kristuksen kirkon ytimenä. Pyrittiin välttämään valtiokirkko-oikeudellista varmistusta, jotta säilytettäisiin uskonnollinen sisältö ja pysyttäisiin uskollisena kirkon olemukselle.²⁰

Kommunismi ja neuvostovaltion järjestelmä ateistisine ideologioineen ja rajoittavine poliittisine menettelytapoineen vaikuttivat voimakkaasti VOK:on. Ortodoksikirkon vuosien 1917–1939 koettelemukset ylittivät mittakaavassa kristittyjen vainot Rooman valtakunnassa. 70-vuotisen vastakkainasettelun seurauksina voidaan pitää seuraavia: 1) Äärimmäisen konservatiivinen linja kirkon sisäisissä asioissa, 2) kirkonjohton hierarkkinen keskittäminen sekä seurakuntatason uudelleen organisoiminen ja merkityksen vähentäminen neuvostohallinnon tuella, 3) ”uudistuksen” käsitteen huono maine, 4) teologisesti oikeutettu mahdollisuus sopeutua uskonnolle vihanieliseen valtioon itsestä luopumiseen asti. Rajankäynti modernismiin jätettiin suorittamatta kommunistisen ideologian kvasiuskonnollisen paineen alla. Ei kaivattu moninaisuutta, vaan sen tukahduttamista. Perustan tarjosivat sobornost- ja ykseyssäitteiden teologinen tulkinta sekä VOK:n isänmaallisuus.²¹

Neuvostoliiton ja sosialistisen ideologian murtuminen oli VOK:lle sekä vapautus että uhka. Se ei ollut teologisesti ja institutionaalisesti valmis uuteen yhteiskunnalliseen ja kirkon sisäiseen moninaisuuteen. Institutionaalinen sopeutuminen toteutettiin perustamalla komissioita sekä uusien kokonaiskirkollisten rakenteiden kautta. Rakenteet ovat varsin keskusjohtoisia ja jättävät Elsnerin arvion mukaan poikkeaville ajattelu- ja toimintatavoille vain vähän tilaa. VOK on hyötynyt modernien yhteiskuntien ja valtioiden toimintatavoista ja orientoitunut uudelleen varsin nopeasti. Se on korostanut kirkon ja valtion eroa ja luonut nopeasti rakenteita, jotka sääntelevät vuorovaikutusta entistä eriytyneemmän yhteiskunnallisen ja poliittisen järjestelmän kanssa. Kirkon vahva osallistuminen yhteiskunnallisiin mielipiteenmuodostusprosesseihin kirkollisten joukkotiedotusvälineiden kautta sekä konferenssien toteuttamiseen ja eri toimielimiin täydentävät kuvaa kirkosta, joka on voimakkaasti osallistunut venäläisen yhteiskunnan rakenteelliseen

17 Elsner 2018, 96. Ks. myös Kääriäinen 2004, 47.

18 Elsner 2018, 111–112; Shevzov 2017, 27. Vrt. Bremer 2013, 65 antaa luvut 314 maallikkoa ja 250 papistoa.

19 Bremer 2013, 66.

20 Elsner 2018, 112–114.

21 Elsner 2018, 131–132; Bremer 2013, 27–29; Shevzov 2017, 28. Kommunistien uskontopoliitikasta ks. Kääriäinen 2004, 48–51.

uudistumiseen.²² Se on edelleen yksi luotetuimmista instituutioista Venäjällä.²³

Elsner tulkitsee modernin yhteiskunnan ilmiöiden käsittelyn olleen sisällöllisesti aluksi historiallisten reagointitapojen määrittämää. Uudistumisessa nähtiin jakautumisen vaara sekä ulkoisten voimien, ”lännen”, pyrkimys tuottaa VOK:lle ja Venäjälle vahinkoa. Uusi läheisyys Venäjän valtioon näyttää vanhalta läheisyydeltä uuteen valtioon. Valtio on 1990-luvulta lähtien tunnistanut ortodoksisuuden merkityksen valtiota ja yhteiskuntaa kannattelevana ideana ja hyödyntänyt sitä tarkoituksperiinsä. Kuten aiempina vuosisatoina, valtion tuoma turvallisuus estää tietyissä kysymyksissä itsenäisen sisällöllisen asioiden käsittelyn, vaikka kirkolla on enemmän liikkumatilaa kuin koskaan sen historiassa. Vaarana on, että ”kesaropapistinen” pyrkimys kontrolloida julkista tilaa muodostamalla läheinen liitto valtion kanssa tosiasiallisesti vähentää kirkon vaikutusvaltaa.²⁴

Venäjän ortodoksisen kirkon keskeiset argumentaatiolinjat suhteessa moderniteettiin

Historian aikana VOK näyttää siis omaksuneen tiettyjä toistuvia argumentaation muotoja suhteessa modernisaatioon. Tällöin tietyt argumentaatiomallit helposti irrotetaan alkuperäisestä kontekstista, mikä vähentää niiden soveltuvuutta uuteen tilanteeseen. Traditionalismin lisäksi VOK:n keskeisinä argumentteina voidaan Elsnerin mukaan pitää seuraavia:

1. *Uudistaminen vaarana.* Ortodoksinen kirkko ymmärtää olevansa ainut toden, väärentämättömän kristillisen uskon suojelija. ”Ensimmäisen” ja ”toisen” Rooman romahdettua VOK näkee olevansa yksin vastuussa uskon välittämisestä, joka on ihmisen ja maailman pelastumisen vuoksi ratkaisevaa. Nykyisessä tilanteessa sulkeutumista modernilta maailmalta perustellaan a) läntisten kirkkojen – erityisesti evankelis-luterilaiset – merkityksen rapautumisella, kun ne ovat antaneet periksi mukautumisessa yhteiskuntaan ja luopuneet kristillisestä traditiosta, b) ykseyden menettämisellä: kirkon sekä kirkon, kansan ja valtion muodostama
2. *Sitoutuminen isänmaallisuuteen ja itsevaltaiseen valtioon.* Valtion ja kirkon molemminpuolinen sidos on kiinteytynyt historiallisten etappien kautta. Bysanttilaisella sinfoniolla on ollut yhtäältä suuri vaikutus. Toisaalta jo 1500-luvulla venäläisessä mallissa oli erityispiirteitä. Iosifiin vetoamalla muodostettiin ajatus keskitetystä, itsevaltaisesta kristillisestä valtiosta, jossa kirkko on alisteinen hallitsijalle. Tämä linja huipentui Pietari Suuren reformeihin. Kirkko keskittyi yksilön pelastumiseen ja piti etäisyyttä poliittisiin kysymyksiin. Bysanttilaisen ideaalin tulkinnassa kansallinen elementti sai erityisen merkityksen. Niinpä kirkon johto ei asettunut avoimeen vastarintaan myöskään anti-kristillistä neuvostohallintoa vastaan. VOK muotoili oikeuden vastarintaan vasta vuoden 2001 sosiaalikonseptiossa. Sosiaalikonseptio perustuu kuitenkin pikemminkin konkreettiseen käytäntöön eikä niinkään teologiaan. Kirkko sitoutuu edelleen esimoderniin ideaaliin kristillisestä yhteiskunnasta ja arvioi sen pohjalta paikkaansa. Kirkon ja valtion yhteistyö perustuu yhtäältä poliittisen toiminnan normatiivis-eettiseen oikeuttamiseen ja toisaalta kansalliskonservatiiviseen, keskittävään politiikkaan. Tätä tukee kansan enemmistö, joka haluaa vakaan, yksinkertaisen ja järjestäytyneen yhteiskunnan. Tämä antaa pohjaa vahvan hallitsijan auktoriteetille. Tavoitteena on ykseyden kautta ihmisen hyvä, viime kädessä hänen pelastumisensa. Tämä ortodoksinen patriotismi on riippumatonta valtiomuodosta. Se pohjautuu analogiaan yhden Jumalan ja vahvan hallitsijan välillä.
3. *Kirkko jumalinhimillisenä organismina maailmassa.* Esimodernina aikana maallisen ja hengellisen ykseys ei vaikuttanut ongelmalliselta. Vasta 1800-luvun uskonnonfilosofit tematisoivat kirkon kahtalaisen luonteen. Moderni kirkon vapautuminen sidoksesta valtioon teki ekklesiologiasta keskeisen teologisen teeman. Sobornost-käsitteestä tuli ortodoksisen ekklesiologian keskeinen käsite. Liberaalien ajattelussa käsite kytkeytyi sosiaali-

22 Elsner 2018, 157-158.

23 Shevzov 2017, 32.

24 Elsner 2018, 158. Myös Shevzov 2017, 32 korostaa, että nykyisellä etuoikeutetulla asemalla on ollut poliittinen hintansa. Vrt. Bremer 2013, 32: ”It is equally evident that the extensive approval and appreciation enjoyed by the Orthodox Church in Russia is not matched in the same measure by religiosity. Many value the church as an institution but do not ‘use’ it for their own lives.”

25 Elsner 2018, 160-165.

kristilliseen osallistumiseen yhteiskunnassa. Sillä perusteltiin myös valtion ja kirkon läheinen yhteistyö. 1900-luvun alussa tapahtui ”antropologinen käänne” ihmiseen ja ihmisyyden kautta Jumalaan. Vallankumous keskeytti kehityksen. Hengellinen elämä irrotettiin maallisesta. Suhteet maailmaan nähtiin kuitenkin välttämättömänä kontaktina Jumalan luomakuntaan. Osallistuminen ekuumeeniseen liikkeeseen ja kansainväliseen rauhanliikkeeseen ilmentää kirkon itsetietoisuudessa paluuta ajatukseen VOK:sta totuuden majakkana maailmassa. Tästä lähtökohdasta käsin se on moraalinen instanssi. Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen tämä näkökulma pysyi määrävänä. Oppi kirkosta jumalinhimillisenä organismina ilmaistiin vuoden 2000 VOK:n sosiaaliopin perusteissa. Se perustelee kirkon aktiivisen osallistumisen maailman muotoiluun sekä sen aseman maailman opettajana. Pluralismi sivuutetaan vaarana ihmiselle ja hänen pelastukselleen. Oppi sallii kirkossa niin maailmasta vetäytyvän asketismin kuin perinteisen sidoksen valtioon ja kritiikin sivuuttamisen.²⁶

4. *Länsi uhkana*. Historian kuluessa muotoutuneella argumentilla lännestä erottautumisen tärkeydestä on keskeinen rooli moderniteetin kohtaamisessa. Patriarkka Nikonin uudistuksista syntyneen konfliktin yhteydessä kiinteytyi tietty ajatusrakennelma lännestä ja omasta identiteetistä sen vastapoolina. Lännen luopuminen uskosta vuoden 1054 skismassa sekä kristillisen lännen puuttuva tuki osmanien hyökkäystä vastaan 1400-luvulla muodostuivat keskeisiksi. Teologisesti edistettiin käsitystä, jonka mukaan läntiseltä vaikutukselta tulee eristäytyä, jotta vältettäisiin uhka VOK:n pelastavalle merkitykselle. Reformaation myötä syntynyt läntinen hajaannus palveli lisäargumenttina. Sitäkin järkyttävämmältä tuntui Pietari Suuren läntisiä malleja seuraava uudistusohjelma. Sobornostin käsitteen myötä yhteisöllisyys nähtiin olennaisena erona ortodoksian ja läntisen tradition välillä. Tähän liittyi käsitys ykseydestä, kokonaisvaltaisuudesta ja mystisestä sidoksesta Jumalaan. Tältä pohjalta myös 2000-luvulla länsi nähdään VOK:n kannanotoissa ensi sijassa uhkana Venäjän ykseydelle ja koskemattomuudelle ja venäläiselle kirkolle. Käsitystä tukivat romantiikka sekä modernin ja globalisaation kritiikki länessä. Merkillepantavaa on varsin kritiikitön pitäytyminen tähän negatiiviseen kuvaan. Uuspatriistinen käänne merkitsi

oman ortodoksisen tradition aktualisointia, ei keskustelua vuorovaikutuksesta läntisen teologian kanssa ja yhteistä kristinuskon kehittämistä.²⁷

Dogma ykseyden ja moninaisuuden jännitteessä

Poliittiset ja yhteiskunnalliset uhat toimintaympäristössä ovat usein näyttäneet uhkaavan kirkon institutionaalista olemassaoloa ja pakottaneet VOK:n johdon toimimaan annetuissa rajoissa. Modernin yhteiskunnan eriytyminen omien logiikkojensa ja arvojärjestelmiensä pohjalta on kyseenalaistanut kirkon pyrkimyksen kattaa kaikki elämänalueet. Kirkko onkin rakenteellisesti tunnustanut eri elämänalueiden eriytyminen, jotta se voisi välittää omaa viestiään kattavasti. VOK:n perinteinen näkemys pelastussanomastaan, kansallisesta luonteestaan ja maailmanlaajasta lähetystehtävästään, joiden kautta se on perustavasti sidoksissa jokaisen elämänalueen kanssa, on kuitenkin perustavassa jännitteessä lisääntyvän eriytyminen ja pluralisoitumisen kanssa. Valitussa toimintamallissa ei ole kyse vain VOK:n strategiasta, vaan syvään juurtuneista teologisista peruslähtökohdista, jotka ovat syntyneet vuorovaikutuksessa poliittisten olosuhteiden kanssa.²⁸

Pohdittaessa ykseyden ja moneuden dilemman kohtaamista on syytä analysoida VOK:n ykseyskäsitettä ja tarkastella, mikä siinä on luovuttamatonta ja millaisia mahdollisuuksia on sisällyttää siihen erilaisuuden ja moneuden kohtaamista. Keskeiseksi tulee tällöin oppi Kolminaisuudesta sekä ykseyden ja moneuden suhde siinä. Perustellusti Elsner nostaa toiseksi käsitteeseen opin ihmisestä Jumalan kuvaksi ja kaltaisuuteen luotuna sekä ihmisten yhteiselämän teologisesta, kirkkopopin perspektiivistä. Ekklesiologian peruslauseena ortodoksisessa kontekstissahan voidaan pitää sitä, että Kirkko on Kolminaisuuden kuva tai sosiaalinen analogia trinitaariselle dogmalle, joka kuvaa monien suhdetta toisiinsa kirkollisen ykseyden puitteissa.²⁹

Triniteettioppi on periaatteessa ideaalinen lähtökohta tarkastella ykseyden ja moneuden suhdetta ortodoksisessa traditiossa. Dogmaattisesta teeman käsitteystä näyttää kuitenkin puuttuvan suhteuttaminen maalliseen ja yhteiskunnalliseen moninaisuuteen. Perinteiseen ortodoksiseseen tapaan dogmatiikat ku-

26 Elsner 2018, 171-175.

27 Elsner 2018, 175-180.

28 Elsner 2018, 183-184.

29 Elsner 2018, 185.

vaavat mahdottomuutta ymmärtää jumalallisen Kolminaisuuden sisäisiä suhteita johtuen jumalapuheen apofaattisesta luonteesta ja Jumalan kolmiyhteiselle toiminnalle luonteenomaisesta "täydellisestä identiteetistä". Ykseyden ja moneuden välinen jännite kuuluu asiaan. Ykseyden ja moneuden välinen harmonia kuvataan ihmiselle saavuttamattomana salaisuutena. Oppi Isän monarkiasta tarjoaa kuitenkin lähtökohdan moneuden, dynaamisuuden ja relationaalisuuden kuvaamiselle Kolminaisuudessa. Ykseys ja harmonia saa kuitenkin etusijan. Esimerkiksi niin kutsutun venäläisen koulun teologia ja palamistinen mystiikka kuitenkin osoittavat, että mahdollisuuksia olisi eriytyneempään ykseyden ja moneuden välisen dynamiikan ymmärtämiseen. Muussa tapauksessa katoaa side uskontotuuksien ja dogmaattisen tiedon sekä ihmisten ja kirkon elämän välillä.³⁰

Jumalallisten persoonien harmonisen ykseyden tulisi olla esikuva ja ihanne ihmisille. Konkreettinen tie tähän sopusointuun on jumalallisten persoonien itsensä antaminen ja rajoittamaton rakkaus toisiaan kohtaan. Antropologisesti keskipisteessä onkin ihmisen tie Jumalan kaltaisuuteen. Antropologia ymmärretään alisteisena uskon perustotuiksille; sen merkitys avautuu triniteettiopin, kristologian ja soteriologian eri ulottuvuuksista käsin. Ihmisellä on kuitenkin ehdoton arvo Jumalan kuvan kaltaisuuden kautta vapaana ja itseään määrävänä, ainutkertaisena persoonana. Jumalan ihmiseksi tulo vahvisti tämän arvon. Apofaattinen lähestymistapa johtaa siihen, ettei voida sanoa kovin tarkasti, miten Jumalan ykseys ja moninaisuus tulee ihmisessä esiin. Individualismin vaara mainitaan huomattavasti selvemmin kuin kollektivismin. 1900-luvun alun filosofit vetosivat kollektivismia vastaan ortodoksisen tradition yksilöä arvostaviin piirteisiin. Kirkonjohto kuitenkin reagoi kollektiivisen politiikan paineeseen korostamalla hierarkkisesti järjestynyttä ykseyttä virallisena kirkollis-teologisena positiona.³¹

Sekä triniteettiopissa että antropologiassa käsitellään klassista ortodoksisen teologian kysymystä hyvästä yhteisöstä tai ykseyden ja moneuden suhteesta. Yk-

silö on suhteessa toisiin sulautumatta näihin. Puolustetaan ykseyden ja moneuden paradoksaalista harmoniaa välttämällä samalla vastaamasta konkreettisesti, mitä tämä tarkoittaa. Esimerkiksi John D. Zizioulas on pyrkinyt käsittelemään teemaa persoonan käsitteen kautta eukaristisessa ekklesiologiassa.³² Onkin syytä triniteettiopin ja antropologian lisäksi analysoida ortodoksista käsitystä kristillisestä yhteisöstä, ekklesiologiaa.³³

Ortodoksisessa teologiassa uskovien yhteisö ruumiillistaa ykseyden ja moneuden ideaalista yhteispeliä ykseyden ja moneuden välillä. Ainutkertainen yksilö saavuttaa täyttymyksensä yhteisön osana. Silti apofaattisuus näkyy myös ekklesiologiassa. Jos jumalallisten persoonien väliset suhteet jäävät viime kädessä ihmiselle käsittämättömiksi, jää myös puhe kirkosta Kristuksen ruumiina ja trinitaarisen analogiana jossain määrin epämääräiseksi. Ykseys ja harmonia ovat ensisijaisia myös ekklesiologiassa, jolloin suhde kollektivismin jää ambivalentiksi. Läntinen individualismi joka tapauksessa torjutaan. Toisin kuin antropologiassa ja triniteettiopissa on ekklesiologiassa kuitenkin asiaa konkretisoitu Kristuksen ruumis -ajatuksesta käsin. Sillä on perusteltu kirkon hierarkkista järjestystä sekä Jumalan suhdetta uskoviin erilaisine lahjoineen.³⁴

Kaikkiaan triniteettiopin, antropologian ja ekklesiologian tutkiminen osoittaa Elsnerin mukaan, että ortodoksisessa teologiassa muodostuu keskeiseksi teemaksi jännitysuhde ykseyden ja moneuden välillä. Uudemmassa ortodoksisessa teologisessa keskustelussa on avoimuutta tarkastella uusia yhteiskunnallisia kehityskulkuja ja niiden uskonnollis-filosofista merkitystä sekä pohtia uutta teologista positiota tehdyn analyysin pohjalta (Kyrleschew, Pilipenko, Zizioulas, Ware, Bouteneff). Hekin vetoavat Raamattuun ja kirkkoihin, mutta eivät käy suoraan hyökkäykseen nykyaikaa kohtaan. Tämä voi tosin johtua keskittymisestä kirkon sisäisiin kysymyksiin. Silti teologinen pohja ja apofaattisuuden ulottuvuus antavat tilaa myös moni-

30 Elsner 2018, 217–219. Esimerkiksi Oberdorfer 2001, 126 toteaa läntisen perinteen Augustinuksesta alkaen korostaneen itäistä enemmän Triniteettiä rakkaudenyhteisönä. Tällöin myös Isän, Pojan ja Hengen keskinäiset suhteet voidaan ymmärtää vapaammin. Itäinen perinne keskittyy enemmän Triniteetin sisäisiin alkuperäsuhteisiin, ei niinkään persoonien keskinäisiin suhteisiin. Voidaan kuitenkin huomauttaa, että Nikean uskontunnustuksen ajatus Pojan samaolemuksellisuudesta Isän kanssa ja Hengestä, "jota yhdessä Isän ja Pojan kanssa kumarretaan ja kunnioitetaan", sekä pyrkimys ilmaista kullekin persoonalle ominaiset tehtävät antavat tilaa kunkin persoonan oman arvon korostamiselle osallisena yhdestä kolmiyhteisestä jumaluudesta.

31 Elsner 2018, 253–255.

32 Zizioulasin ajatuksiin tästä ks. esimerkiksi Karttunen 2018, 76–83.

33 Elsner 2018, 256–257.

34 Elsner 2018, 287–289.

naisuuden käsittelyyn dialogissa moderniteetin kanssa ilman että luovutaan ykseyden prioriteetista.³⁵

Teologisia vastauksia maallisiin haasteisiin?

Venäjän ortodoksisen kirkon ja modernien arvojen välisessä konfliktissa on taustalla poliittisia, kulttuurisia ja historiallisia syitä. Elsner on tutkimuksessaan nostanut tärkeällä tavalla esiin sen, että taustalla on myös teologisia syitä, jotka tuovat jännitteen ykseyden ja moneuden välisen suhteen ymmärtämiseen. Hän kysyykin, onko ortodoksisessa teologiassa olemuksellisesti sisään rakennettuna tämä jännite? Analyysit käsityksistä Triniteetistä, antropologiasta ja ekklesiologiasta osoittavat, että ortodoksinen teologia ei lähtökohtaisesti sulje pois tai marginalisoi moninaisuutta ykseyden hyväksi. Päinvastoin ortodoksinen teologia avaa mahdollisuuksia keskustella ykseyden ja moneuden välisestä suhteesta poliittisten leirien rajojen yli. 70 vuoden valtiollisen painostuksen jälkeen kirkon sisällä ei kuitenkaan ole vielä riittävää vapautta keskustella näistä asioista. Kirkko on pakotettu ottamaan kantaa moniin asioihin myös valtion kautta, joka käyttää kirkkoa ja sen uskonnollista perintöä omiin tarkoituksiinsa.³⁶

VOK:n kirkollisissa medioissa ja keskustelufoorumeilla on laaja mielipiteiden kirjo demokraattis-liberaaleista kansallis-konservatiivisiin ääniin. Virallisissa kirkon päätöksentekoaikavälissä on kuitenkin havaittavissa byrokraatisoitumista, homogenisoitumista ja keskittymistä piispoihin. Sobornostin periaate, jonka vuosien 1917/18 kirkolliskokous muotoili ja jonka pohjalta perusteltiin 1900-luvun ekklesiologisissa töissä uskovien laajaa osallistumista kirkon päätöksentekoon, on Elsnerin mukaan muotoiltu uudelleen piispojen lähes koskemattomaksi päätösmonopoliksi. Tässä mielessä hän ei näe keskustelufoorumeilla olevan paljon merkitystä. Kirkollisen ja poliittisen päätöksenteon keskittyminen ovat edenneet paralleelisesti vuodesta 2000 lukien. Konservatiiviset voimat tulkitsevat nykyhetken teologisen arvioinnin, joka poikkeaa poliittisesta tulkinnasta, helposti historiattomuudeksi. Itse he näkevät venäläisen valtion ja ortodoksinen välisen suhteen lähes pelastusyhteisölliseksi. Apofaattisen

teologian perintöä, joka jättää kirkossa tilaa moninaisuudelle, ei mainittavasti hyödynnetä.³⁷

Toisen sävyisesti kuin Elsner tilannetta tulkitsee esimerkiksi Christian Gottlieb, joka pitää huomionarvoisena, että patriarkka Kirill on nostanut myönteisesti esiin 1830-luvulta 1950-luvulle vaikuttaneita venäläisiä uskonnonfilosofiaja sekä heidän sobornost-käsitteensä, joka "harmonisoi sosiaalisen ykseyden ja persoonallisen vapauden". Gottlieb tulkitsee patriarkan ja VOK:n johdon olevan selvästi inspiroitunut sobornost-käsitteen tarjoamasta, panslavistisesta, läntistä liberalismia kriittisesti tarkastelevasta ajattelumaailmasta nousevasta, samaan aikaan "integroidusta" ja "moni-ilmeisestä" "ortodoksisesta mallista". Varhemmat ortodoksiset kirkonjohtajat, toisin kuin patriarkka Kirill, torjuivat näiden uskonnonfilosofien ajatukset. Kirill pyrkii Gottliebin tulkinnan mukaan voittamaan venäläisen yhteiskunnan totalitaristisen perinnön ja muokkaamaan yhteiskuntaa ortodoksisen hengen mukaisesti ammentaen inspiraatiota venäläisen uskonnollisen ajattelun perinnöstä.³⁸

Teologisesti Isän monarkian ja trinitaarisen persoonayhteisön yhdistäminen joka tapauksessa tarjoaa mahdollisuuden säilyttää ykseyden periaate ja antaa tilaa moninaisuudelle ilman erot häivyttävää yhtenäistämistä. Tämä vahvistaisi myös ortodoksisessa teologiassa perinteisesti vahvaa kirkon pneumatologista ulottuvuutta. Erilaisuus voidaan tästä näkökulmasta nähdä rikkautena kirkossa.³⁹

Ajatellen nykyisiä kiistakysymyksiä kirkonjohto ei Elsnerin havaintojen mukaan yleisesti ottaen antaudu syvälliseen rajankäyntiin ja keskusteluun opposition, toisinajattelevien ja kriitikoiden kanssa. Sen sijaan vedotaan polarisoivaan ja erittelemättömään vastakkainasetteluun ykseyden vaarantavan ja sitä säilyttävän tai puolustavan osapuolen välillä. Asiaan kuuluu solidaarisuus valtion kanssa. Tätä vahvistavat historiallinen kirkon ja valtion suhteen rakentuminen sekä kirkon hyväntekeväisyystoiminnan heikkous. Kirkko ymmärtää edustavansa "metakertomusta", jonka ulkopuolelle ei jää mikään elämänalue. Siviilatoriseksi käsitetylle ykseydelle ovat tunnusomaisia ortodoksinen usko, siihen kytkeytyvät perinteiset arvot ja Venäjän ortodoksisen kirkon historia. VOK:n

35 Elsner 2018, 292-294.

36 Elsner 2018, 295.

37 Elsner 2018, 306-307, 348. Vrt. Bremer 2013, 68-69 toteaa, että kirkkoa johtaa *de facto* pyhä synodi. Se koostuu patriarkasta, seitsemästä pysyvistä piispajäsenestä ja viidestä vaihtuvasta piispasta. Patriarkka on synodin ensimmäinen jäsen, jolla on vain yksi ääni. Valtion protokollassa hän on asemaltaan toinen presidentin jälkeen.

38 Vrt. Gottlieb 2017, 492-500.

39 Elsner 2018, 348-349.

osallistuminen erilaisiin kansallisiin ja kansainvälisiin toimielimiin perustuu siihen, ettei niitä haluta jättää omalakisien autonomian valtaan, vaan halutaan tuossa yhteydessä välittää viesti toisenlaisesta vastauksesta lukuisiin moderneihin haasteisiin tai itse moderniin.⁴⁰ Patriarkka Kirill on pystynyt modernisoimaan VOK:n julkista kuvaa Venäjällä. Se puhuttelee myös nuoria ja kaupunkilaisia aiempaa enemmän.⁴¹

Elsner näkee ongelmalliseksi syvenevän yhteyden yhä autoritaaris-repressiivisempään valtioon. Keskeinen tekijä VOK:n vastarinnessa niin kutsuttuja moderneja arvoja ja ilmiöitä vastaan on läheisyys valtioon, joka on historiallisesti kehittynyt ja myöhemmin teologisesti perusteltu. Ortodoksia on toki muutenkin konservatiivisesti orientoitunutta yhteisön painotuksessaan ja vahvassa suuntautumisessaan patriistiikkaan. Sellaisena se vastustaa yksilöön keskittyviä muutoksia ja perinteisten yhteisöjen eroosiota globalisaation myötä. Muiden ortodoksisten kirkkojen suhtautuminen kuitenkin näyttää, että astevaihtelu on mahdollista. VOK on teologisesti valinnut tulkita omaa traditiota ykseyden ensisijaisuuden näkökulmasta. Tämä on merkinnyt pneumatologisesti ja apofaattisesti painottuneen tulkintamallin painoarvon vähenemistä. Se antaisi kuitenkin mahdollisuuden tulkita ykseyden ja moneuden dynamiikkaa joustavammin kuin nyt on asian laita.⁴²

Historialliset ratkaisumallit ja suuntautuminen hallitsevaan eliittiin ovat vaikuttaneet linjan valinnassa. Elsner näkee tässä taustalla etenkin seuraavat tekijät: ”vihollisten ympäröimän leirin” psykologinen perintö, identiteettiyhtiö Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen, uskonnonvapauden haaste sekä Venäjän hallituksen geopolitiittinen agenda Vladimir Putinin aikana. Nämä ovat yhdessä vahvasti vaikuttaneet siihen, että kirkonjohto ratkaisuihin on hallinnut ”ykseyden hermeneutiikka”. Modernin maailman antroposentrismen kritiikki uhkaa silti ehdottomuudessaan itsekin tulla käänteisesti riippuvaiseksi ihmiskeskeisestä lähestymistavasta. Ei anneta tilaa sellaiselle teosentrismille, joka näyttää tämän maailman valloille valta- ja tehtävyyssfantasioiden rajat, eikä aina nähdä ihmisarvon suojelemisen merkitystä.⁴³ Nähtäväksi jää, kehittykö käytännön ekklesiologia enemmän relationaaliseen,

kirkon jäsenten keskinäistä yhteyttä ja heidän yhteyttään Jumalaan palvelemaan suuntaan.⁴⁴

Regina Elsnerin työ tarjoaa kaikkiaan vakuuttavan analyysin niistä historiallisista etapeista, jotka ovat johtaneet Venäjän ortodoksille kirkolle luonteenomaisiin reagointi- ja ajattelumalleihin. Triniteettioppi, antropologia ja ekklesiologia ovat teologisesti avainalueita ajateltaessa kirkon itseymmärrystä ja käytännön toiminnan teologisia perusteluita. On myös tärkeä osoittaa, että traditio sallii oikeutetulle erilaisuudelle tilaa. Ehkä olisi vielä voinut käsitellä myös ortodoksille pastoraaliselle lähestymistavalle perinteisesti tärkeää ”ekonomian” periaatetta sekä toisaalta sitä, mille kohdalle VOK:n sisäisen keskustelun jakamaa kirkon viralliset päätökset sijoittuvat. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja VOK:n vuoden 2014 syksyn jälkeen käymät keskustelut kristillisestä antropologiasta ja avioliitosta osoittavat, että keskustelu varaa modernin kohtaamisen haasteista on.⁴⁵ Molemmiin puoliin on syvennyttävä yhteisen uskon perintöön ja kuunneltava toista osapuolta etsittäessä mahdollisuuksia tulkita sen sanomaa meille tänään. Vain näin voidaan löytää sekä teologisesti kestäviä että ihmisten elämäntodellisuuden huomioon ottavia askeleita ekumenian tavoitteen – näkyvä ykseys erilaisuudessa – edistämiseksi ja samalla yhteisen todistuksen ja palvelun vahvistamiseksi.

Venäjän ortodoksinen kirkko patriarkka Kirillin kaudella

Vaikka suhde valtioon ja kansalaisyhteiskuntaan sekä lännen kritiikki monesti painottuvat VOK:n tarkastelussa, on syytä huomata myös se, että yksi keskeinen tunnuspiirre patriarkka Kirillin toimikaudelle on ollut missionaarisuuden korostaminen. Kirkko on puhunut ”Venäjän toisesta kristianisaatiosta”. Vaikka kaksi kolmasosaa väestöstä identifioi itsensä ortodoksiksi, todellinen uskonnollinen identiteetti on selkiytymätön. 70 vuotta ateismia ilman uskonnollista kasvatus- ta tuotti tuloksenaan lähes täydellisen uskonnollisen tietämättömyyden. Silti kirkon elämä on kukoistanut postsosialistisena aikana. Neuvostoliiton romahtami-

40 Elsner 2018, 349–350. Kirkon poliittisen vaikutusvallan hinnan mainitsee myös Zwahlen 2019, 3.

41 Zwahlen 2019, 3.

42 Elsner 2018, 350.

43 Elsner 2018, 351; Fedorov 2014, 154.

44 Tällaisesta ekklesiologiasta kirjoittaa esimerkiksi Hovorun 2017.

45 Ks. Reseptio 1/2016 ja 2/2017.

sen jälkeisenä parina vuosikymmenenä avattiin enemmän kuin 20.000 kirkkoa ja 700 luostaria.⁴⁶

Patriarkka Kirillin patriarkaksi tulon 10-vuotisjuhlan yhteydessä 31.1.-1.2.2019 julkaistiin katsaus VOK:n kymmenvuotiskauteen 2009–2019. Sen mukaan kirkolla on eri puolilla maailmaa 150 miljoonaa jäsentä. Hiippakuntien määrä on noussut 150:stä 309:ään ja piispojen 180:stä 382:een. VOK:lla on nykyisin 40 514 pappia, 38 649 seurakuntaa ja 972 luostaria. Kirkolla on ulkomailla 61 maassa 19 hiippakuntaa (*eparkia*), 977 seurakuntaa ja 40 luostaria. Kaksi uutta eksarkaattia on vastikään perustettu Länsi-Eurooppaan ja Etelä-Aasiaan. Joulukuussa 2018 muurattiin peruskivi katedraalille Singaporessa. Sosiaalityö on vilkastunut. On toteutettu yli 6500 sosiaalista projektia asunnottomille, vangeille ja huumeriippuvaisille sekä puolustettu perhearvoja, toimittu aborttia vastaan ja rakennettu 57 taloa naisille. 2000 ortodoksista nuoriso-organisaatiota ja 11 000 pyhäkoulua on perustettu. Patriarkka Kirill on myös ratkaissut kolme keskeistä kirkon ongelmaa: sotilassielunhoito, uskonnollisten rakennusten palauttamien ja oppiaineen ”ortodoksinen kulttuuri” tuominen kouluihin.⁴⁷ Yhdessä metropoliitta Hilarionin kanssa patriarkka on edistänyt teologisen koulutuksen kehittämistä. Esimerkiksi Pariisin koulun teologinen anti on tunnustettu ”orgaaniseksi osaksi [Venäjän] kotoperäistä teologista perintöä”.⁴⁸

Yhtäältä VOK:n ”liberaali siipi” on ollut pettynyt patriarkka Kirilliin asettamisessaan odotuksissa. Toisaalta kirkonjohto on ollut kirkon sisäisten antiekumeenisten ja fundamentalististen voimien paineessa. Heidän massiivinen protestinsa patriarkka Kirillin ja paavi Franciscuksen tapaamista kohtaan helmikuussa 2016 vaikutti todennäköisesti VOK:n osallistumisen perumiseen panortodoksiseen konsiiliin Kreetalla ke-

säkuussa 2016, vaikka patriarkka Kirill oli kuulunut kokouksen eteenpäin vieviin voimiin. Kirill itse on pitänyt ekumeenista toimintaa ”missionaariseen imperatiiviin” perustuvaksi, ”pelastavan ja puhtaan ortodoksisen uskon” esillä pitämiseksi. Levada-instituutin kyselyssä patriarkka Kirill ei 2018 ensimmäistä kertaa kuulunut Venäjän kymmenen luotetuimman poliittikon ja yhteiskunnallisen toimijan joukkoon. Myös jumalanpalveluskävijöiden määrä on jäänyt pieneksi.⁴⁹ Näyttää siltä, että myös halukkuus pappisuralle on laskussa.

Mielikuva VOK:n läheisyydestä valtioon ja kriitikoiden torjumisesta on vahva. Näin siitä huolimatta, että patriarkka Kirill on muistuttanut kansallisen edun tähdentämisen vaaroista ja korostanut kansainvälisen yhteistyön merkitystä.⁵⁰ Tilannetta on osaltaan monimutkaistanut Ukrainan poliittinen ja kirkollinen kriisi sekä tässä yhteydessä uudelleen esiin noussut Moskovan ja Konstantinopolin patriarkaattien välinen vastakkainasettelu. VOK:n ja valtion suhtautumisessa Ukrainan tilanteeseen on ollut havaittavissa tiettyjä eroja. Kiova Moskovan patriarkaatin historiallisen ja teologisen identiteetin keskeisenä paikkana ja Venäjän ortodoksisen kirkon lukuisat ukrainalaistaustaiset papit tuovat omat haasteensa suhtautumisessa Ukrainan tilanteeseen.

Teologisen kehityksen nykytilanne Venäjällä

Koska kirkkoa palvelevan, akateemisesti pätevän teologisen tutkimuksen merkitys on tärkeä ykseyden ja moneuden tematiikan tarkastelussa, päätteeksi vielä muutamia havaintoja liittyen tähän. Historiallinen ja systemaattinen teologia ovat Venäjän postsosialisti-

46 Shevzov 2017, 32–33. Vrt. KMN:n julkaisema artikkeli patriarkka Kirillin patriarkaksi tulon 10-vuotispäivänä, joka merkkipäiväsävystä huolimatta antaa myös tietoa kiistämättömistä saavutuksista: https://www.oikoumene.org/en/press-centre/news/10-years-of-patriarchal-leadership-celebrated-in-moscow?fbclid=IwAR2msVxSzS6ur28fmYZ78boJpNlJ4ssCBb8H_DI3l38tTT3cBkuecaq3mJM.

47 Zwahlen 2019, 3.

48 Shevzov 2017, 33. Vrt. Hilarion 2006: *Orthodox Theological Education in Russia: Problems and Tasks*. S. 57–80.

49 Zwahlen 2019, 3; Fedorov 2014, 158. Fedorov 2014, 155 näkee nykyisen venäläisortodoksisen antiekumeenisuuden juuret 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun lisääntyvässä venäläisten yhteyksissä länsieurooppalaisiin ja amerikkalaisiin uskoviin, jotka kuuluivat Venäjän ortodoksiseen kirkkoon ulkomailla (ROCOR), jotka pitäytyivät vanhaan antiekumeeniseen argumentaatioon. Kirkon arkkipiispa Vitali (Ustinov) kutsui 1968 KMN:n yleiskokouksessa ekumeniaa ”heresioiden heresiaksi”. Taustalla nähdään vapaamuuriuden ajatus salaisesta maailmanhallinnosta. Fedorov 2014, 157 näkee kuitenkin ortodoksisen ekumenian olevan aiempaa huomattavasti vahvemmalla pohjalla, koska se voi argumentoida kehittyneen ortodoksisen ekklesiologian ja missiologian pohjalta. Fedorov 2014, 157–158 huomauttaa myös, että patriarkka Kirill on nähnyt yhdeksi nykyisen antiekumeenisuuden syyksi sen, että monien vuosien ajan, poliittisista motiiveista johtuen, ainoastaan teologinen eliitti saattoi osallistua VOK:n käymiin ekumeenisiin aktiviteetteihin. Vasta postsosialistinen tilanne on tehnyt mahdolliseksi tavallisten ihmisten osallistumisen.

50 Vrt. patriarkka Kirill 2016, 15, 35: ”...humanity must learn to overcome the threats facing it by working together, following a new principle that the preservation of the interests of each is the precondition for the achievement of the interests of all, just as the security of each is the precondition for the security of all... Europe, with its traditions of multiculturalism, tolerance and openness, could make a decisive contribution to the process of global harmonization of religious, cultural, socio-political traditions. An important place here should belong to Christians.”

sessä kontekstissa kehittyneet vahvimmin. Georges Florovskyn ajatus uuspatristisesta synteesisistä on ollut johtotähti.⁵¹

Venäläisistä nykyteologeista mainittakoon ensinnäkin Moskovan teologisten oppilaitosten bysanttilaisiin kirkkoihin ja liturgiaan perehtyneet oppineet. He ovat muun muassa käyneet debattia siitä, mitä isien yksimielisyys (*consensus patrum*) tarkoittaa. Näihin teologeihin lukeutuvat etenkin Georgi Sacharov, Aleksei Fokin, Aleksei Pentkovsky, Mihail Scheltov ja Aleksei Dunajev. Pietarin hengellisessä akatemiassa Georgi Mitrofanov ja Mihail Schkarovski ovat tarkastelleet kirkkohistoriallisesti 1900-luvun uusmartyyreja sekä viime vuosikymmenten tapahtumien merkitystä VOK:n kehitykselle. Viime aikoina on huomiota kiinnitetty yleisvenäläisen kirkolliskokouksen aktiviteetteihin ja päätöksiin sen satavuotisjuhlan 2017 merkeissä. Kirkkohistoria ja sen tulkinta liittyy myös venäläiseen identiteettipolitiikkaan. Venäjän tiedeakatemiaan piirissä 1917/18 kirkolliskokouksen teemojen, kuten naisten osallistuminen ja desentralisaatio, parissa työskentelevät Nadezhda Beliakova, Elena Beliakova ja Aleksei Beglov.⁵²

Käytännöllisen teologian tutkimuksella ei pitkään aikaan ollut merkitystä VOK:n piirissä. Neuvostoajana esimerkiksi liturgia oli konservatiivisesti formalisoitunutta, eikä jumalanpalvelustilan ulkoista kirkon toimintaa saanut olla – ei siten myöskään tutkimusta siitä. Vieläkin on havaittavissa perinteistä uudistusten pelkoa porttina tuhoisille, kirkonvastaisille voimille. Neuvostoajan jälkeen ei myöskään ole juuri tieteellistä jälkikasvua. Käytännöllistä teologiaa lähellä olevien tieteenalojen asiantuntijoita alkaa kuitenkin ilmaantua. Etenkin kirkollis-käytännöllisen oppituolin haltija Pietarin hengellisessä akatemiassa, Vladimir Hulap, on mainittava. Hän on edistänyt yhdessä Venäjän kristillisen humanististen tieteiden akatemian kanssa pedagogiikan ja sosiaalityön opiskelua sekä jatkokoulutusta eri kohderyhmille. Moskovan ortodoksisessa humanistisessa pyhän Tihonin yliopistossa on uskon-tososiologian tutkimuskeskus sekä tieteellinen uskon-topsykologian keskus, jotka ovat käsitelleet interdisciplinäärisiä tutkimuskysymyksiä silloittaen kirkon ja yhteiskunnan yhteyttä. On myös tutkimusprojekteja seurakuntapappien tukemisesta sekä VOK:n yhteiskunnallisesta merkityksestä.⁵³

Vuonna 2017 julkaistiin Venäjällä ensimmäinen teologinen habilitaatio. Se sijoittuu systemaattisen teologian alalle, joka on voimakkaan kirkkohistoriallisen ja patrologisen tutkimuksen ohella verkalleen kehittynyt. Habilitaatiossa Moskovan pyhän Tihonin humanistisen yliopiston teologisen tiedekunnan dekaani Protoierej Pavel Chondzinski analysoi systemaattisesti metropoliitta Filaretin (Drozdov, 1782-1867) teologista ajattelua. Jo aiemmissa töissään Chondzinski oli tarkastellut teologisesti dogmatiikan ja maallisen kontekstin välistä synteesiä. Dogmatiikkaa pidetään ortodoksisen teologian sydämenä, ”teologiana sinänsä”, joka ei tarvitse täydennystä tai vuorovaikutusta muiden kirkollisen elämän alueiden kanssa. Etenkin käytännöllisiä oppiaineita pidetään sen kannalta epärelevantteina. Vasta hitaasti on kehittymässä taju systemaattisen teologian eri osa-alueiden ja dogmaattisten tietojen synteesisistä sekä sen merkityksestä kristilliselle elämälle nykyajan maailmassa.⁵⁴

Erityisen lupaavaa ykseyden ja moneuden tematiikan teologisen käsittelyn näkökulmasta on vahvistunut ekklesiologinen pohdinta. Yhtäältä ekumeenisen kanssakäymisen myötä on voimistunut tarve välttää niin fundamentalistinen kuin synkretistinen ääripää. Toisaalta kirkon paikka ja tehtävä maailmassa on tärkeä tutkimusteema. VOK:n Moskovan Kyrilloksen ja Metodiuksen jatko-opintokeskuksen – joka akkreditoitiin helmikuussa 2018 – työntekijät Andrei Schischkov ja Aleksandr Kyrleschew työstävät venäläis-ortodoksista poliittisen teologian konseptia. Työssään he ovat läheisesti verkostoituneet kirkollis-hierarkkisten rakenteiden sekä venäläisten valtiollisten tutkimuskeskusten ja kansainvälisten tutkimusprojektien kanssa. Schischkov on synodaalisen raamatullis-teologisen komission sihteeri ja Kyrleschew sen työntekijä. Mainittakoon vielä, että aiemmin VOK:n teologisen koulutuksen parissa työskennellyt, mutta sittemmin Yhdysvaltoihin siirtynyt arkkimandriitta Cyril Hovorun on hahmotellut ukrainalaista julkista teologiaa kirjassaan *Scaffolds of the Church* (2017). Kuten viittasin jo 2016 artikkelissani, Schischkovin ja Kyrleschewin työt näyttävät, että myöskään kirkollisessa teologisessa keskustelussa tiukka dogmaattisten sisältöjen konservointi ei ole varteenotettava vaihtoehto. Kehitystä jarruttavat kuitenkin sekä henkilöstöpula että poliittinen konteksti. Teologinen tutkimus on myös keskittynyt Moskovaan ja Pietariin. Muilla alueilla teologinen keskustelu on varsin vaimeaa.⁵⁵

51 Vrt. Hilarion 2006: *The Patristic Heritage and Modernity*. S. 146-171.

52 Elsner 2017, 7.

53 Elsner 2017, 7-8.

54 Elsner 2017, 8.

55 Elsner 2017, 9; Karttunen 2016, 316.

Kirjallisuus

BREMER, THOMAS

2013 Cross and Kremlin. A Brief History of the Orthodox Church in Russia. Originally published 2007 in German as Kreuz und Kreml: Kleine Geschichte der orthodoxen Kirche in Russland. Freiburg im Breisgau: Verlag Herder. Translated by Eric W. Gritsch. Grand Rapids, Michigan / Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans.

ELSNER, REGINA

2017 Politisierte Theologie? Neue theologische Entwicklungen in der ROK, aikakauslehdessä: Religion & Gesellschaft in Ost und West 10/2017. S. 7-9.

2018 Die Russische Orthodoxe Kirche vor der Herausforderung Moderne. Historische Wegmarken und theologische Optionen im Spannungsfeld von Einheit und Vielfalt. Das Östliche Christentum. Neue Folge, Band 63. Echter: Ostchristliches Institut Würzburg.

FEDOROV, VLADIMIR

2014 Distorted Images of Ecumenism – Historical and Theological Reasons for the Difficulties in Developing a Proper Understanding of Ecumenism in the Russian Society, teoksessa: Orthodox Handbook on Ecumenism. Resources for Theological Education. Ed. by Pantelis Kalaitzidis, Thomas Fitzgerald, Cyril Hovorun et al. S. 153-158.

GOTTLIEB, CHRISTIAN

2017 Russian philosophy and Orthodoxy, teoksessa: The Orthodox Christian World. Edited by Augustine Casiday. London and New York: Routledge. S. 492-503.

HILARION ALFEYEV BISHOP

2006 Orthodox Witness Today. Geneva: WCC Publications.

HOVORUN, CYRIL

2017 Scaffolds of the Church. Towards Poststructural Ecclesiology. Eugene, Oregon: Cascade Books.

KARTTUNEN, TOMI

2016 Oikeutetun erilaisuuden rajoja etsimässä: Suomen evankelis-luterilaisen ja Venäjän ortodoksisen kirkon oppineuvottelujen keskeytymisen arviointia. TA 4/2016. S. 306-321.

2018 Persoonan käsite ja yhteisö John D. Zizioulasin ja Dietrich Bonhoefferin teologiassa, teoksessa: Filosofina historiassa. Juhlakirja professori Matti Kotirannan täyttäessä 60 vuotta 9. marraskuuta 2018. Toimitaneet Teuvo Laitila ja Ilkka Huhta. Studia missiologica et oecumenica Fennica 62. Helsinki: L-AS. S. 68-97.

KYRLESCHER, ALEXANDER

2014 Die Russische Orthodoxie nach dem Kommunismus. Das byzantinische Erbe und die Moderne. Übersetzt, kommentiert und herausgegeben von Anna Briskina-Müller und Dagmar Heller. Studien zur Kirchengeschichte und Theologie, Bd. 9. Gabriele Schäfer Verlag.

KÄÄRIÄINEN, KIMMO

2004 Ateismin jälkeen. Uskonnollisuus Venäjällä. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 86. Tampere.

OBERDORFER, BERND

2001 Filioque. Geschichte und Theologie eines ökumenischen Problems. Forschungen zur systematischen und ökumenischen Theologie. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

SHEVZOV, VERA

2017 The Russian Tradition, teoksessa: The Orthodox Christian World. Edited by Augustine Casiday. London and New York: Routledge. S. 15-40.

ZWAHLEN, REGULA

2019 Eine Dekade mit Patriarch Kirill (2009-2019), julkaisussa: Religion & Gesellschaft in Ost und West 2/2019. S. 3.

Johdanto

Venäjän uskonnollisuus on elpynyt neuvostoajan rappion jälkeen. Desekularisaation nähdään tapahtuneen erityisesti ylhäältä uskonnonvapauden vahvistamisena ja koskettavan erityisesti suurinta tunnustuskuntaa, ortodoksisuutta. Ortodoksinen kirkko mielletään usein niin tutkimuksissa kuin populaareissa kirjoituksissa ja läntisessä mediassa valtion kumppanina, sinfoniassa maallisen vallan kanssa (esim. Knox 2003; 2012; Turunen 2010; Papkova 2013). Venäjän ortodoksista kirkkoa tarkastellaan tällöin sen virallisen, näkyvän ja kapean osan kautta.

Toisaalta puhuttaessa uskonnon uudesta tulemisesta tutkijoille aiheuttaa päänvaivaa tilanne, jossa uskonnon elpyminen näyttäytyy virallisella ja julkisella tasolla todelta Venäjän ortodoksisen kirkon kohdalla, mutta yksilön uskonharjoittaminen ei osoita erityistä vahvistumista liki kolmekymmentä vuotta kommunismin romahtamisen ja uuden uskonnonvapauden hyväksymisen jälkeenkään (Shterin 2016 146; Zabaev et al. 2018). Jos kirkko olisi kokonaisuutena elpynyt ja vahva toimija, olisi oletettavaa, että tämä näkyy myös yksilön tasolla. Tutkimuksissa todetaan, että yksilön uskonnollisuus kirkon edustamaan uskonnonharjoittamiseen ja uskomiseen suhteutettuna on Venäjällä kansainvälisesti matalalla tasolla ja kirkko on ennen kaikkea julkinen instituutio etäällä yksilön elämästä (esim. Zabaev et al. 2018; Furman et al. 2007; Turunen 2005; Shterin 2016).

Tässä kirjoituksessa tarkastelen Venäjän monitasoista uskonnollisuutta. Miltä uskonnollisuus näyttää yksilön elämässä, yhteiskunnallisella tasolla ja paikallisissa seurakunnissa? Artikkelin perustuu venäläisten kansalaismielipidettä mittaavien keskustusten (Levada, Fom ja Vtsiom) tekemien kyselytulosten arviointiin, aiempaan tutkimukseen ja pieneltä osalta vuosina 2006–2009 Pietarin ortodoksissa kirkkoissa tekemäni aineistonkeruun jälkimaininkeihin. Analysoin näiden lähteiden kautta Venäjän uskonnollisuutta tänään, 30 vuotta uskonnollisen tilanteen vapautumisen jälkeen. Tämän artikkelin voi nähdä jatkona Venäjän uskonnollisuuden tutkimukselle, jota Kimmo Kääriäisen johtamat Suomen Akatemian projektit aloittivat 1990-luvulla. Koko maan kattavasti Venäjän uskonnollisuutta

tutkittiin 2000-luvun ensimmäisenä vuosikymmenenä (Kääriäinen 2004; Turunen 2005). Mitä on tapahtunut tämän jälkeen?

Yksityinen usko sydämessä ja ryhmätietoisuutena

Ortodoksisuus on Venäjällä johtava tunnustuskunta kansalaisten keskuudessa. Kyselyjen mukaan ortodoksien osuus kansasta on 64–82 prosenttia. Venäjän tiedeakatemian Sosiaalipolitiikan instituutin uskontososiologian osaston vuonna 2012 tekemän kyselyn mukaan jopa 82 prosenttia vastaajista mielsi itsensä ortodoksiksi. Kun taas Fomin vuonna 2019 tekemän kyselyn mukaan 64 prosenttia oli ortodokseja (Fomarov 2019). Levada-keskuksen kyselyt asettuvat välimaastoon, ja niiden mukaan 75–80 prosenttia väestöstä pitää itseään ortodoksina (Levada-suhde uskontoon 2018). Muslimien määrä on kyselyiden perusteella noin viisi prosenttia (Sinelina 2015).

Venäläisten uskonnollisuus ilmenee ennen muuta uskomisena. Muutaman vuoden välein tehtyjen kyselyjen mukaan uskomisen muun muassa kuolemanjälkeiseen elämään ja Jumalaan ovat vuonna 2017 palanneet vuosien 2008–2009 tasolle käytyään välillä matalammassa luvuissa. Vuonna 2017 joka toinen vastaaja uskoi ikuisen elämään (48 %) ja uskonnollisiin ihmeisiin (48 %). Kadotukseen ja sielunviholliseen uskoi hieman vähemmän (40–41 %), samoin kuin taivaaseen (45%). Vain harva (10 %) ei usko minkäänlaiseen jumalaan, kun taas 31 prosenttia uskoo Jumalaan varmasti ja 19 prosenttia uskoo, vaikka välillä epäileekin (Levada - uskonkohteet 2017).

Mchedlova tekee vuoden 2011 kyselyn (N=2201) perusteella johtopäätöksen, että ihmiset ovat Venäjällä melko uskovaisia, mutta elämäntapa on maallinen. Vaikka siinä kyselyssä kysymykseen: "Uskotko Jumalaan", vastasi myönteisesti 65 prosenttia, vain vajaa 4 prosenttia sanoi osaavansa ulkoa uskontunnustus "Minä uskon" tai muslimien uskontunnustus "Shahadan" ja alle 6 prosenttia sanoi osaavansa selittää uskontunnustuksen sisällön, vaikkei osaa sitä ulkoa. Melkein puolet vastaajista ei tiennyt, mikä uskontunnustus on, lähes 30 prosenttia ei tiennyt sen sisältöä

ja alle 18 prosenttia muisti sen heikosti, muttei muistanut tai ymmärtänyt sisältöä (Mchedlova 2015, 129).

Suomalaisten tavoin venäläiset ovat passiivisia osallistumaan uskonnollisen yhteisön toimintaan: vuonna 2011 säännöllisesti osallistui 8 prosenttia ja joskus osallistuvia oli 14 prosenttia. 63 prosenttia sanoi, ettei koskaan osallistu minkään uskonnollisen yhteisön toimintaan; ja muslimien kohdalla vastaava luku oli jopa yli 80 prosenttia (Mchedlova 2015, 130; Sinelina 2015, 302). Liki 80 prosenttia vastaajista ei myöskään haluaisi osallistua uskonnollisen yhteisön toimintaan (Mchedlova 2015). Kevyemmän uskonnonharjoituksen eli kirkossa tai moskeijassa käväsytyn suhteen tulokset olivat toki korkeampia: noin 8 prosenttia kävi kuukausittain, 25 prosenttia muutaman kerran vuodessa, 19 prosenttia kerran vuodessa, 24 prosenttia harvemmin kuin kerran vuodessa ja 16 prosenttia ei koskaan. Ehtoollisella ei ollut käynyt koskaan 43 prosenttia, muutaman vuoden välein siellä vieraili 26 prosenttia ja kerran kuussa vain 1 prosentti. 41 prosenttia rukoili omin sanoin, kolmannes (32 %) ei rukoillut ja reilu 20 prosenttia rukoili useimmiten kirkollisin rukouksin. Lähes 60 prosenttia niin ikään ei koskaan paastonnut ja moni (39 %) ei ollut koskaan lukenut Uutta testamenttia tai Koraania (Sinelina 2015, 302). Pyhiä tekstejä oli joskus lukenut 36 prosenttia, kun jälleen noin 8 prosenttia sanoi lukevansa säännöllisesti (Mchedlova 2015, 133).

Venäjällä yleisin kirkossakäyntipäivä on Suuri lauantai, pääsiäisen aatto (Krihtova 2018). Vuonna 2015 Moskovan sisäasiain keskustoimiston informaation mukaan Moskovassa kävi 1,2 miljoonaa ihmistä kirkossa Suurena lauantaina (Venäjän pääsiäinen 2015). Tuolloin ihmiset käyvät kirkossa pyhittämässä kullisan tai muuta pääsiäisruokia (Krihtova 2018, 98), joka osittain selittää kyselyjen paljastamaa kerran vuodessa tapahtuvaa kirkossakäyntiä. Tänä keväänä tehdyn kyselyn mukaan paastoaminen ja pääsiäisen vietto ovatkin tulleet hämmäntävänsikin suosituksi. Sen mukaan yli puolet on Suuren paaston aikana kieltäytynyt alkoholista (54 %) ja rasvaisesta ruoasta (52 %), reilusti yli kolmannes välttänyt sopimatonta puhetta (39 %) ja ilkeitä ajatuksia (38 %) sekä lahjoittanut hyväntekeväisyyteen (34 %). Nämä kaikki paastonajan toiminnot olivat nousseet vähintään 20–30 prosenttiyksikköä edellisestä kyselystä vuonna 2014. Kokonaisuudessa paastoa oli noudattanut vuonna 2019 neljännes; tosin tiukasti vain 2 prosenttia. Suosituin pääsiäiseen valmistautuminen on kuitenkin pääsiäismunien maalaaminen (60 %) (Vtšiom – Suuri paasto 2019). Krihtova (2018) havaitsi tutkimuksessaan, että pääsiäiseen liittyy speaktaakkeli, jolla halutaan ilmentää ja luoda oman elämän näyttävyttä. Sosiaalisen median posta-

ukset Suurena lauantaina ovat pääasiassa juhlaruokien kuvausta. Tämä taas kertoo juhlimisen ja syömisen merkityksellisyydestä venäläisessä elämässä ja siitä, että pääsiäinen on noussut merkittäväksi juhlaeksi juhlimista rakastavien venäläisten keskuudessa.

Selvittääkseen venäläisten uskonnollisuutta syvemmin sosiologi Valentina Chesnokova (2005) on kehittänyt "kirkollisuus-mittarin", jossa kirkollisuuden tasoa arvioidaan ortodoksisen uskon ja elämäntapojen perusteella. Tätä mittaria käyttäen Julia Sinelina (2015) löytää postuumisti julkaistussa artikkelissaan viisi eri kirkollisuuden tasoa ortodoksina itseään pitävien keskuudesta. 12 prosenttia ortodokseista on **kirkollisia** (*votserkovlennye*), joille uskonto on joko erittäin tärkeä tai tärkeä ja joiden elämässä toteutuvat ainakin osa ortodoksisuuden indikaattoreista: kirkossa käynti, rippi ja ehtoollinen, raamatunluku, rukoileminen ja paastoaminen. Suurimman ortodoksien ryhmän (37 %) muodostavat kuitenkin **osittain kirkolliset** (*poluvotserkovlennye*). He yleensä mieltävät itsensä epäilijöiksi, mutta he osallistuvat jossain määrin kirkon elämään ja käyvät kirkossa noin kerran vuodessa, lukevat Raamattua harvoin eivätkä osallistu sakramentteihin, mutta rukoilevat kanonisin rukouksin. Heistä suurin osa (76 %) on naisia, ja tätä ryhmää yhdistää melko korkea koulutus. Toiseksi suurin ryhmä on **aloittajat** (24%), joille uskonto on melko tärkeä. He uskovat kuolemattomaan sieluun sekä käyvät noin kerran vuodessa kirkossa sekä ripittäytymässä ja ehtoollisella. Yli puolet heistä rukoilee kuitenkin omin sanoin, ja vain osa paastoa jossain määrin. Kolmanneksi suurin ryhmä venäläisten ortodoksien keskuudessa on (21%) **ei-kirkolliset**, jotka pääsääntöisesti eivät usko eivätkä harjoita uskontoa säännöllisesti.

Usein esitetään, että Venäjällä ortodoksisuus on osa kansallista identiteettiä (esim. Kääriäinen 2005; Turunen 2010; Aitamurto 2019). Tämä näkemys on myös kirkon itsensä tukema: patriotismi esitetään ortodoksina hyveenä (Sosiaalietninen lausunto 2000). Vuonna 2015 kuitenkin vain harva (9 %) yhdisti oman kansan "meidän uskoon". Yleisimmin ajatus omasta kansasta yhdistyi "meidän menneisyyteen, historiaan" (53 %), "meidän maahan, alueeseen, jolla asumme" (35 %) ja "paikkaan, jossa synnyin ja kasvoin" (32 %) (Levada-kansallinen identiteetti ja ylpeys 2015). Usko on siis sidoksissa kansaan, kun taas kansaa ei ensisijaisesti nähdä uskon kautta.

Usko ei myöskään tuo merkityksellisyyttä venäläisten elämään. Venäläisille eniten sisältöä ja täysipainoisuutta elämään vuonna 2015 toivat kansainvälisesti varsin tutut: perhe ja sukulaiset (59 %), lapset ja lapsenlapset (42 %) ja ystävät ja yhteys muihin (36 %). Myös työ ja

bisnes (34 %) sekä harrastukset ja hauskanpito (29 %) nousevat paljon uskonnon ja hengellisen kehittymisen (6 %) edelle (Levada-kansallinen identiteetti ja ylpeys 2015).

Sinelinan (2015) artikkelissa todetaan, että uskonto on tärkeää suurimmalle osalle venäläisistä, ja usko-vaisten määrä näyttää nousevan. Toisaalta Mchedlovan (2015) mukaan taas: "Usko on vain uskoa, suurin osa vastaajista ei hallitse sen sisältöä eikä osaa erotella sen olemusta." Uskovaiset ovat passiivisia osallistumaan rituaaleihin ja uskonnollisen yhteisön elämään. Suurin osa ei harjoita uskontoa, mutta Sinelinan mukaan kyselyt viittaavat väestössä olevan noin 10–15 prosentin "uskovainen ydin", josta vähintään kymmenen prosenttia on ortodokseja ja loput muslimeja sekä muiden tunnustuskuntien edustajia. Hän nimeää loput uskovaiseksi itsensä identifioituneet tämän ytimen ulkopuolella olevalle uskonnollisuuden "periferialle" (noin 30 %). Samansuuntaisena voi pitää 2000-luvun alun tuloksia, joiden mukaan satunnainen kirkossakäynti on lisääntynyt (Kääriäinen 2010, 60) ja ortodoksinen kansa on yhä enenevässä määrin löytänyt tiensä kotikorttelinsa tai kylänsä kirkkoon (Turunen 2010, 127). Toisaalta näitä lukuja voi myös katsoa kriittisesti ajallisesta näkökulmasta, sillä uskonnonharjoitus ei ole saanut suurta suosiota, ja noin 8–10 prosentin aktiivit ovat pysyneet jo parikymmentä vuotta melko samana (Kääriäinen 2005; 2010; Shterin 2016). Kolmekymmentä vuotta ateismin romahtamisen jälkeen on paikallaan todeta, että melko harva kuitenkaan löytää tietänsä kotialueensa kirkkoon Suurta lauantaista ja pääsiäisruokien pyhittämistä lukuun ottamatta.

Ortodoksisuus merkitsee monelle myös muuta kuin sitoutumista uskontoon, sen oppeihin ja uskonnonharjoittamiseen. Ihmiset samaistuvat yhteiseen uskoon, mutta muokkaavat itse elämää tulkitsevia uskonnollisia näkemyksiään (Turunen 2010, 127). Venäläisillä ei kuitenkaan ole halua irtautua ortodoksisuudesta, vaan suurin osa ei-kirkollisista ortodokseista pysyy tyytyväisenä ortodoksisen tradition alueella (Shterin 2016, 148). Mchedlova (2015, 130) tekeekin johtopäätöksen, että usko ilmentää sekä individuaalia että ryhmän tietoisuutta. Se on yksityistä, jossa ei sitouduta yhteisöön, mutta samalla se on kuulumista laajempaan ryhmän tietoisuuteen, joka jaetaan esimerkiksi uskonnollisten juhlien, pyhien ilmestymisen (*Pojas Bogoroditsi* ja *Dary Volvov*) ja kulttuuriin kuulumisen kautta.

Usko yhteiskunnassa: korkealla ja kaukana

Vaikka venäläiset pysyvät ortodoksisuudessa, kirkon roolia yhteiskunnassa ei nähdä yksiselitteisen positiivisena. Seuraavassa tarkastelen uskonnon asemaa yhteiskunnassa erityisesti kansalaisten ja julkisen tilan näkökulmista. Julkisen tilan käsitettä pidetään yhtenä kansalaisyhteiskunnan ominaisuutena, eli sosiaalisena areenana valtion, talouden ja perheen ulkopuolella, jolla kansalaiset – yksilöt ja ryhmät – voivat rauhanomaisesti ja avoimesti toimia ja jakaa ajatuksia (Bauman 2014).

Miten kirkko näkyy Venäjällä? Venäläisten tutkijoiden laajan media-analyysin perusteella kirkko näyttäytyy Venäjällä mediassa instituutiona, hierarkkisesti johdettujen tekemisien ja erityisesti liturgisen toiminnan kautta. Ortodoksisen kirkon näkyvyys rajoittuu kirkon arvovaltaisten henkilöiden toimintaan ja heihin liittyvien tapahtumien uutisointiin, esimerkiksi uskonnollisten palvelusten, kirkolliskokousten, lausuntojen ja johtohenkilöiden tapahtumiin osallistumisten raporttoimisena. Tämän perusteella tutkijoiden mukaan kirkko on eräänlainen getto, joka keskittyy pääasiassa itseensä, ja sen mediakuva on tavallisen venäläisen tavoittamattomissa (Zabaev et al. 2018, 28, 29).

Venäläisten luottamus kirkkoon on kuitenkin pysynyt vakaana. Viime vuosien kyselyt osoittavat, että luottamus presidenttiin on laskenut huippulukemista 58 prosenttiin ja nyt venäläiset luottavat eniten armeijaan ja kirkkoon (63–66 %) (Luottamus instituutioon 2018). Lähellä oleiviin instituutioihin, kuten poliisiin ja paikallishallintoon, luotetaan vähemmän, ja useampi kuin kaksi kolmesta suhtautuu varauksella ympäröiviin ihmisiin. Tämän on pohdittu ilmentävän venäläisten vertikaalista arvojärjestelmää (Uskomme 2014), joka taas ilmiönä ylläpitää ortodoksisuuden asemaa uskonnollisesti passiivisten venäläisten keskuudessa.

Vaikka ortodoksinen kirkko herättää luottamusta, sen vaikuttavuutta ei pidetä erityisen suurena: kirkkoa ei pidetä kanavana, joka voisi vaikuttaa valtioon (Zabaev et al. 2018, 24, 25). Vuonna 2019 kuitenkin 47 prosenttia oli sitä mieltä, että kirkko vaikuttaa Venäjällä yhteiskunnalliseen elämään myönteisesti. Luku on kuitenkin laskenut vuodesta 2014, jolloin kirkon positiivisen vaikutuksen kannalla oli 52 prosenttia. Kirkon vaikutuksen näkee kielteisenä tällä hetkellä 10 prosenttia, joka taas on hieman noussut vuoden 2014 neljästä prosentista. Noin 20 prosenttia on koko ajan ajatellut, ettei kirkko vaikuta millään tavalla. Lisäksi 41 prosenttia on sitä mieltä, että kirkko puuttuu asioihin,

joihin sen ei pitäisi puuttua (Fom – suhde uskuntoon 2019). Kaikkiaan kansalaiset näkevät presidentin, oligarkit, pankkiirit, turvallisuuspalvelun, presidentin toimiston, armeijan, median ja monen muun instituution huomattavasti kirkkoa vaikuttavampana (Zabaev et al 2018, 26).

Kansalaismielipiteestä huolimatta kirkolla on ilmeisesti ollut vaikutusta Venäjällä myös valtion politiikkaan. Joskin kirkon rooli on usein ollut Kremlin lähinnä välineellinen. 1990-luvulta lähtien kirkko on antanut tukensa Kremlin politiikalle, mutta 2010-luvulla, Kirillin aikakaudella, tämä on muuttunut entistä suorasukaisemmaksi. Kirkon luomat käsitteet ja niiden sisältämä Venäjän erityisyyden kaiku sekä Putinin toisen kauden konservatiivisen käänteen tuki on vahvasti legitimoitu ortodoksisella perinteellä. Kirkon käsite ”hengellinen turvallisuus”, joka tarkoittaa Venäjän perinteiden ja perinteisten arvojen suojelemista, on omaksuttu poliittiseen kielenkäyttöön ja myös sisällytetty virallisiin dokumentteihin, kuten vuoden 2013 kansallisen turvallisuuden ohjelmaan ja ulkomaanpolitiikan ohjelmaan. Toinen kirkon lanseeraama, venäläistä ainutlaatuisuutta ja pyhyyttä kuvaava käsite *Russkij mir*, ”venäläinen maailma” tai ”venäläinen rauha”, on otettu laajasti poliittiseen käyttöön. Joskin sen niin kirkollinen kuin poliittinen käyttökelpoisuus on kärsinyt viime vuosina Putinin aggressiivisen ulkopolitiikan myötä: olihan sen merkitys koskenut erityisesti Venäjää, Ukrainaa ja Valko-Venäjää. Ukrainan sodan alettua kirkon on ollut vaikea liittää käsitteeseen yhtäläisyyttä korostavia mielleyhtymiä (Aitamurto 2019).

Suhtautuminen uskontojen näkyvyyteen omassa naapurustossa on tullut kielteisemmäksi. Tämä koskee erityisesti itselle vieraita uskontoja. Kun vuonna 1990 vain 13 prosenttia olisi vastustanut tai ollut vastahakoinen vieraan uskonnon rukoushuoneen avaamiseen naapurustossaan, vuonna 2015 vastustaen suhtautuisi 43 prosenttia. Oman uskonnon rukoushuoneeseen vuonna 2015 myönteisesti suhtautuisi 48 prosenttia ja vastustaen tai vastahakoisesti 18 prosenttia. Vertailulukuja vuodelta 1990 ei ole. Huomionarvoista on kuitenkin, että vuonna 2015 molempiin, oman tai vieraan uskonnon läsnäoloon naapurustossaan suhtautui välinpitämättömästi noin 30 prosenttia. Tämä kertoo uskonnon olevan melko monelle merkityksetön ilmiö (Vtsiom – suhtautuminen uskontoja kohtaan 2015).

Kokonaisuudessa kansalaismielipide näyttää kääntyneen uskontoa kohtaan huomattavasti kielteisemmäksi kuin 25 vuotta sitten. Vuonna 1990 jopa 61 prosenttia oli sitä mieltä, että uskonnolliset vakaukset kokonaisuudessa aiheuttavat yhteiskunnalle enemmän hyötyä, ja vain 5 prosenttia piti uskontoa

enemmän haitallisena, kun taas vuonna 2015 uskonnon hyödyllisyyden kannattajat olivat pudonneet 23 prosenttiin ja 36 prosenttia näki uskonnon enemmän haitallisena (Vtsiom – uskonnollinen suvaitsevaisuus 2015). Vuosikymmenen loppua kohden kriittisyys on vahvistunut myös kirkon vaikutuksiin kulttuurielämässä, esimerkiksi elokuvien sensuuriin liittyen. Uskovien oikeuksien loukkaamisesta johtuvat kiellot eivät enää saa niin suurta kannatusta kuin jokunen vuosi sitten (Fom – suhde uskuntoon 2019). Konservatiivinen käänne on kenties kääntynyt jo itseään vastaan.

Usko paikallisesti ja piilossa

Yksityisen ja sisäisen (mikro) sekä korkean ja näkyvän (makro) uskon välimaastossa on Venäjällä myös paikallisten seurakuntayhteisöjen taso (meso). Tästä tasosta tutkimusta on vähiten. Tästä syystä kuvamme venäläisestä ortodoksisuudesta on väistämättä kapea ja yksipuolinen.

Seurakuntataso, joka on ehdottomasti Venäjän ortodoksisen kirkon suurin osa, ei ole käytännössä millään tavalla esillä Venäjällä mediassa tai julkisessa tilassa (Zabaev et al. 2018, 29). Zabaevin mukaan tällä paikallistasolla ei voida puhua sinfoniasta – ei edes Moskovan keskustassa paikallisten seurakuntien kohdalla. Väite perustuu erityisesti siihen, että ortodoksisen kirkon toimintaa on Venäjällä tarpeen piilottaa. Vaikka kirkon mediakuva on hierakkinen ja liturginen, Zabaevin, Oreshinan ja Prutskovan (2013) tutkimus ortodoksisen seurakuntien sosiaalisista verkostoista ilmentää, että seurakunnat tulevat osaksi paikallisyhteisöä myös ekstra-liturgisesti yhteistyössä sosiaalityön palveluiden sekä opetuksellisten ja kulttuuritoiminnan organisaatioiden kanssa kuten myös kutsumalla ei-seurakuntalaisia sosiaaliin projekteihinsa. He tutkivat 15 seurakunnan yhteyksiä hallintoon, järjestöihin sekä julkishallinnon instituutioihin, kuten kouluun, sairaalaan ja turvallisuuspalveluihin. Tutkimus osoitti paikallisseurakuntien toimivan niiden kanssa sosiaali- ja hyväntekeväisyystyössä, opetuksessa ja kulttuuritoiminnassa – joskin erot ovat suuria seurakuntien välillä. Suurin osa tästä toiminnasta on maallikkojen organisoimaa; papit eivät ole johtavassa tai usein missään roolissa näissä ulkoisissa suhteissa ja seurakunnan ei-liturgisissa toiminnoissa. Tällaisia ovat esimerkiksi naisten kriisikeskukset ja kodittomien sosiaalinen tuki, joihin seurakunnat kutsuvat mukaan vapaaehtoistyöhön myös ei-seurakuntalaisia ja muiden seurakuntien jäseniä, esimerkiksi protestantteja. Venäläisistä noin 50 prosenttia sanoo tuntevansa ortodoksisuuskovia, jotka ovat aktiivisia seurakunnan sosiaalityössä, ja lähes kaikki olisivat haluk-

kaita toimimaan, jos nämä ortodoksitutut pyytäisivät (Zabaev et al. 2018).

Monet hyväntekeväisyysjärjestöt, joiden takana on ortodoksinen seurakunta, eivät mainitse julkisesti olevansa uskonnollisia. Ne ovat rekisteröityneitä sekulaareina organisaatioina ja niiden nettisivuilla, lehdistä, mainoksissa ja esitteissä ei ole sanoja, kuvien tai symbolein mitään uskonnolliseen viittaavaa. Myöskään vapaaehtoisten ja neuvonnan osalta ei viitata ortodoksiseen kristillisyyteen. Tähän on useita syitä: ensinnäkin se lisää mahdollisuuksia saada valtion sosiaalityölle myöntämiä avustuksia. Toiseksi se laajentaa kohderyhmää, sillä esimerkiksi uskonnollinen konsultti voisi karkottaa kriisitilanteessa olevia, ja kolmanneksi uskonnollisen identiteetin piilottaminen mahdollistaa yhteistyön sekulaarien instituutioiden, kuten sairaaloiden ja koulujen kanssa, eikä tämä yhteistyö riipu niiden johtajien ortodoksisesta vakauksesta. Toisin sanoen, uskonnollinen organisaatio toimii julkisessa tilassa pääasiassa piilottamalla uskonnollisen identiteettinsä. Zabaev et al. (2018) tekee johtopäätöksen, että Venäjän ortodoksinen kirkon kontribuutio yleisen hyvän eteen tapahtuu nimenomaan uskonnollisen elämän meso-tasolla seurakuntien sosiaalisen toiminnan kautta ja tämä paikallisseurakuntien suhde valtion instituutioihin on enemmän konfliktinen kuin sinfoniassa. Välttääkseen konfliktia uskonnollinen organisaatio – jopa Venäjän ortodoksinen kirkko – piilottaa uskonnollisen identiteettinsä valtion organisaatioilta ja kohderyhmiltään. Tietyt hyväntekeväisyyden muodot, kuten materiaalisen avun jakaminen, onnistuvat kirkossa, mutta sosiaalinen toiminta kirkon muurien ulkopuolella olisi käytännössä mahdotonta, jos toimija olisi virallisesti uskonnollinen organisaatio (Zabaev et al. 2018, 31, 32).

Tästä riitasoinnusta sinfoniassa kertoivat myös vuosina 2006–2009 keräämiäni ortodoksien haastattelut, jotka osoittivat, että kirkon hierarkkinen johto on kaukana paikallisten seurakuntien tilanteesta ja huolista (Turunen 2010, 102) ja että moni pappi kannatti monarkismin palauttamista Venäjälle nykyisen järjestelmän sijaan (Turunen 2007). Kuulin paljon kritiikkiä Venäjän valtion ja vallanpitäjien toimista sekä ongelmista restaurointiin ja konfiskoidun omaisuuden palauttamiseen liittyen. Kaikki puhuivat avoimen oloisesti ja varomatta. Vuosia myöhemmin, vuonna 2015, tapasin henkilöitä, jotka olivat tuolloin auttaneet minua löytämään haastateltavia. Sain kuulla heiltä, että nyt kukaan ei enää antaisi minulle haastattelua, koska ilmapiiri on kiristynyt, ja olin onnekas, kun ehdin tehdä nämä haastattelut silloin kun ihmiset vielä puhuivat avoimesti mielipiteitään. Olisiko tilanne näin onneton? Tuskin, mutta selvä signaali tämä on sanan-

vapauden kaventumisesta ortodoksinen kirkon sisällä ja kirkon tarpeesta olla varuillaan.

Tämän kirjoituksen lopussa kerron esimerkin kirkon varovaisuudesta toisinajattelihoitaan kohtaan tämän päivän Venäjällä. 2000-luvun alussa isä Nikolai oli Venäjän ortodoksinen ulkomaankirkon pappi. Sittenmin kirkkojen yhdistyttyä hän katsoi maan ortodoksisuuden yhdistymisen olevan mahdollista ja yhdistymisasiakirjan sopivan riittävällä tavalla menneisyyden rikeet, muun muassa sergeismin (Venäjän ortodoksinen kirkko ulkomailla 2006). Hän kuitenkin joutui hankaluuksiin 2010-luvulla sen jälkeen, kun hän monien Pietarin ortodoksien tavoin kritisoi Venäjän sotatoimia Ukrainassa. Isä Nikolai kirjoitti muun muassa, että ”me aloitimme tämän epäoikeudenmukaisen sodan ja meidän pitää se myös lopettaa” ja että ”venäläiset ja ukrainalaiset ovat veljiä. Meidän jokaisen venäläisen pitää olla valmis maksamaan mikä tahansa hinta rauhasta veljellisen Ukrainan kanssa” (Rocor Studies 2015). Toukokuussa 2014 ryhmä Pietarin ortodokseja, jotka kutsuvat itseään nimellä *Pietarin ortodoksit rauhan puolesta Ukrainan kanssa* (*Pravoslavnye Peterburga za mir s Ukrainoj*) osallistui rauhanmarssille Nevskin valtakadulla. Isä Nikolai ei osallistunut marssiin, mutta kulki samaan aikaan Nevskillä papinasussa kantaen pientä Ukrainan lippua. Isä Nikolain mukaan papin ei tule osallistua poliittiseen toimintaan, mutta rauhasta saarnaaminen ja sen edistäminen eivät ole sellaista (Rocor Studies 2015).

Rangaistuksena kirkko otti isä Nikolailta työn seurakuntapappina ja lähetti hänet luostariin, jossa hänen tulee viettää joka viikko perjantaista sunnuntaihin. Häntä kiellettiin puhumasta Ukrainasta enää mitään. Hän menetti suuren määrän ystäviään, jotka sanoutuivat irti hänen ajatuksistaan. Osa toki jäi, sillä isä Nikolai ei ole ajatuksineen yksin edes pappien keskuudessa, mutta juuri kukaan ei uskalla kertoa ajatuksiaan ääneen. Isä Nikolain ihannekuva ortodoksisella uskolla on Venäjällä vahva asema kuten kaksipäisen kotkan symbolissa: toinen pää keisarin, toinen patriarkan. Hän kuitenkin puhuu Venäjän mediassa vallalla olevaa länsivastaisuutta vastaan: kuten Kristuksen ristinkuolema osoitti, kovin nationalistiset toimet voivat johtaa kristillisten arvojen torjumiseen (Rocor Studies 2017). Nämä esimerkit: ortodoksinen – kuten muiden uskontojenkin (ks. Penttilä 2017) – sosiaalityön säätiöittämiset sekulaareiksi toiminnoiksi sekä ortodoksien mielipidevapauden kaventuminen kertovat, etteivät maallinen ja hengellinen valta soita samaa sävelmää kaikilla uskonnollisen toiminnan tasoilla. Sinfonia maallisen vallan kanssa koskettaa lähinnä kirkon ka-peaa ylintä osaa.

Lopuksi

Venäläinen usko on monitasoista: toisaalta hyvin näkyvää, joka ilmenee hienoina katedraaleina metro-poleissa ja juhlina valtiollisessa televisiossa; toisaalta hyvin piilotettua individualistisen uskon ja ruohonjuuritason yhteisöjen muodossa. Jos voisi puhua vain sinfoniasta ja uskonnon elpymisestä, instituutioiden suhde ja vallan painopiste olisivat tasapainoisemmin. Uskonnollisuuden elpymistä toisaalta kontrolloidaan ylhäältä ja toisaalta sitä myös piilotetaan alhaalta. Kirkon näyttäytyminen mediassa pääasiassa uskonnollisin rituaalein näyttäisi puhuvan sen puolesta, että kirkon vaikuttavuus pysyy pääasiassa uskonnollisella alueella. Toisaalta seurakuntien piilotetut ekstra-litur-

giset puolet puhuvat sen puolesta, että vaikka kirkko ei voi olla Venäjällä toimija julkisessa tilassa – jos Venäjällä sellaista onkaan – se kuitenkin toimii myös uskonnollisen alueensa ulkopuolella.

Yksilön uskonnollisuus on sekä konventionaalista että kansanomaista; se ei ole suuntautunut niinkään uskonnollisiin instituutioihin, mutta se kuitenkin pysyy instituution liepeillä. Siihen on nivoutuneena niin individualistista tarvetta pyhyyteen kuin perinteisiä institutionaalisen uskonnon tapoja, josta kuvaava esimerkki on leivän pyhittäminen kirkossa Suurena lauantaina.

Lähteet

Fom – suhde uskuntoon 2019 <https://fom.ru/TSennosti/14179>, luettu 28.5.2019.

Levada – kansallinen identiteetti ja ylpeys 2015 <https://www.levada.ru/2019/01/17/natsionalnaya-identichnost-i-gordost/>, luettu 28.5.2019.

Levada – usko ylikuonnolliseen 2018 <https://www.levada.ru/2018/01/16/17439/> luettu 29.5.19

Levada – suhde uskuntoon 2018 <https://www.levada.ru/2018/01/23/otnoshenie-k-religiyam/> luettu 28.5.2019.

Levada – uskonkohteet 2017. <https://www.levada.ru/2017/11/16/17049/> luettu 29.5.2019

Luottamus instituutioihin 2018 <https://tass.ru/obschestvo/5668314>, luettu 28.5.

Rocor Studies 2015 <http://www.rocorstudies.org/2017/04/03/peacemaking-is-above-all-forms-of-politics/> luettu 3.4.2019

Rocor studies 2017 (<http://www.rocorstudies.org/2017/02/22/on-the-temptation-of-imperial-might/> luettu 2.4.2019.

Sosiaalieettinen lausunto 2000. <https://mospat.ru/en/documents/social-concepts/> luettu 28.5.2019

Uskomme 2014 <http://www.psychologies.ru/archive/myi-verim-tem-kto-vyisoko-i-daleko/> luettu 17.5.2019.

Venäjän pääsiäinen (2015). https://www.bbc.com/russian/russia/2015/04/150411_russia_easter luettu 17.5.2019

Venäjän ortodoksinen kirkko ulkomailla 2006 <http://www.synod.com/synod/eng2006/5endokladsavchenko.html>, luettu 2.4.2019.

Vtsiom – uskonnollinen suvaitsevaisuus 2015 <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=115329> viitattu 28.5.2019

Vtsiom – suhtautuminen uskontoja kohtaan 2015. <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=89>. Luettu 28.5.2019.

Vtsiom-Suuri paasto 2019. <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9590>. Luettu 29.5.2019.

Kirjallisuus

AITAMURTO, KAARINA

2019 Uuden vuosituhannen sinfonia? Ortodoksinen kirkko Venäjän politiikassa, *Uskonto ja maailmanpolitiikka*. Pesonen, H, Sakaranaho, T. & Paukkunen, S. (toim.). Helsinki: Gaudeamus, 42–61.

BAUMAN, MARTIN

2014 Becoming a Civil Society Organisation? Dynamics of Immigrant Religious Communities in Civil Society and Public Space. *Nordic Journal of Religion and Society* 27: 2, 113–130.

CHESNOKOVA, VALENTINA

2005 *Tesnym putem: process vocerkovlenija naselenija Rossii v konce XX veka*. Moskva: Akademicheskij projekt.

FURMAN, D., KÄÄRIÄINEN, K. AND KARPOV, V.

2007 Religioznost' v Rossii v 90-e Gody XX – nachale XXI v. *Novye Tserkvi, Starye Verujushchie – Starye Tserkvi – Novye Verujushchie: Religija v Post-Sovetskoi Rossii*. K. Kääriäinen and D. Furman (toim.). Moskva: Letnyj Sad, 6–87.

KNOX, ZOE

2003 The Symphonic Ideal: The Moscow Patriarchate's Post-Soviet Leadership. *Europe-Asia Studies* 55 (4): 575–596.

2012 Church, state and belief in Post-Soviet Russia. *The Russian Review* 71 (1): 122–127

KRIHTOVA, TATIANA

2018 Kulichi v Instagrame. Spektalizacija Pashi molodymi Rossijskimi zhenchshinami. *Vestnik Pravoslavnogo Svjato-Tihonovskogo Gumanitarnogo Universiteta. Seria I*. 2018, (79), 98–114.

KÄÄRIÄINEN, KIMMO

2004 Ateismin jälkeen – Uskonnollisuus Venäjällä. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus

2010 Uskonnollisuus itäisessä Euroopassa. *Kirkot ja uskonnot itäisessä Euroopassa*. Turunen, M (toim.) Helsinki: Edita.

MCHEDLOVA, E.M

2015 Raznoaspektnost' rezult'atov sotsiologicheskogo issledovanija religioznosti rossijan (2010–2012). *Vestn. Mosk. Un-Ta . Ser 18. Sotsiologija i politologija* 2015, 1.

PAPKOVA, IRINA

2013 Russian Orthodox Concordat? Church and State under Medvedevs. *Nationalities Papers* 39 (5): 667–683.

PENTTILÄ, MAIJA

2016 Pietarin uusien kirkkojen funktio ja performanssi. *Idäntutkimus*, 3, 57–67.

SHTERIN, MARAT

2016 Secularization or De-secularization? The Challenges of and from the Post-Soviet Experience. *The social significance of religion in the enlarged Europe: secularization, individualization and pluralization*. Muller et al. (eds.) Abingdon: Routledge

SINELINA, JULIA

2015 The dynamics of Orthodox and Muslim religiosity in Russia, 1989–2012. *Religion, State and Society* 43: 3, 292–308.

ZABAEV, IVAN, ELEN PRUTSKOVA, AND DARIA ORESHINA

2013 Spetsifika sotsial'noj raboty na prihodah Russkoj pravoslavnoj tserkvi: problema kontseptualizatsii. *Zhurnal issledovanij sotsial'noj politiki* 11 (3): 355–368.

ZABAEV, IVAN, YANA MIKHAYLOVA & DARIA ORESHINA

2018 Neither public nor private: the Russian Orthodox Church in the public sphere of contemporary Russia. *Journal of Contemporary Religion* 33:1, 17–38.

TURUNEN, MAIJA

2005 *Faith in the Heart of Russia: the Religiosity of post-Soviet University Students*. Helsinki: Kikumora.

2007 Orthodox Monarchism in Russia: Is Religion Important in the Present-Day Construction of National Identity? *Religion, State and Society* Vol. 35, 2007, 4. 319–334.

2010 Venäjän ortodoksinen kirkko. *Kirkot ja uskonnot itäisessä Euroopassa*. Turunen, M (toim.) Helsinki: Edita. 96–127.

3. LUTERILAISET KIRKOT ITÄISESSÄ KESKI-EUROOPASSA

Viron kirkon lähetystyötä koskeva keskustelu ja uutisointi Eesti Kirik -lehdessä vuosina 2009–2019

Kai Lappalainen

Viron kielessä lähetystyöstä käytetyllä sanalla *misjon* on moninainen merkitys, ja siihen liittyy myös historiallista painolastia. Viron kieli-instituutin sanakirjan määritelmän mukaan lähetystyö on oman uskon, ml. kristinuskon, selittävää edistämistä (*propageerimine*) toisuskoisten tai ei-uskovien seassa. Käytännön puhkielessä samaa sanaa käytetään puhuttaessa niin ristiretkistä, kolonialistisesta pakkokäännynnämisestä, Jehovan todistajien ovelta ovelle tapahtuvasta käännnytystyöstä, seurakuntien julistustoiminnasta kuin modernista kristillisestä ulkolähetystyöstä. Viroon perustettiin järjestäytyneet kirkko jo 1200-luvulla ja kirkossa otettiin uskonpuhdistuksen aikaan käyttöön viron kieli. Virolaisille talonpojille luterilainen kirkko pysyi kuitenkin vieraana valloittajien kirkkona aina vuoteen 1919 saakka, jolloin Viron kirkko julistautui itsenäistymisen yhteydessä vapaaksi kansankirkoksi. Vieraan valloittajan leimasta johtuen sanaa *misjon* käytetään kirkon sisäisessä keskustelussakin edelleen harkiten.

Kesällä 2006 lähdin perheeni kanssa Länsi-Siperian Omskiin lähetystyöhön Inkerin kirkon työyhteyteen. Piispa Aarre Kuukaupin kutsusta palasimme Siperiasta keuhkolla 2008 Euroopan puolelle Pietariin, mutta työluupaongelmien vuoksi Pietarin kautemme jäi lyhyeksi. Helmikuussa 2009 matkamme jatkui Narvan kaupunkiin Itä-Viroon Viron luterilaisen kirkon työyhteyteen. Kahden vuoden mittaiseksi suunniteltu Viron kautemme venyi kymmenen vuoden pituiseksi ja sisälsi työtä usealla eri paikkakunnalla. Siihen kuului seurakuntien perustamista ja erilaisia digitaalisen viestinnän kehitysprojekteja. Lähetystyön asema ja merkitys oli koko kuluneen vuosikymmenen esillä Viron kirkon sisäisissä keskusteluissa, ja sitä pohdittiin myös Viron luterilaisen kirkon pää-äänenkannattajan Eesti Kirik -lehden (EK) artikkeleissa. Tämä artikkeli on lyhyt katsaus lähetystyön merkityksestä käytyyn keskusteluun ja sanan käyttöön kuluneen vuosikymmen aikana Eesti Kirik -lehden sivuilla.

Lähetystyön pienet resurssit

Helmikuussa 2009 Rakveren seurakunnan kirkkohera Tauno Toompuu kysyi lukijoilta otsikolla ”Minkälainen on lähetystyön hinta?” kuinka paljon he arvelivat Viron kirkolla olevan ulkomaille lähetettyjä lähetystyöntekijöitä. Toompuun mukaan edellisenä vuonna 2008 jäsenmaksunsa Viron kirkolle oli maksanut noin 40 000 seurakuntalaista, joten ehkäpä lähetystyöntekijöitä olisi vähintään 40, eli yksi tuhatta maksanutta jäsentä kohtaan. Totuus oli kuitenkin toisenlainen. Viron luterilaisella kirkolla oli keuhkolla 2009 yksi ulkomailta työskennellyt lähetystyöntekijä Anu Väliaho, joka puolisonsa Juhan kanssa työskenteli Suomen Lähetysseuran lähettämänä Bashkiriassa Venäjällä. Tauno Toompuu viittaa artikkelissaan Väliahojen haastatteluun, jossa vallitsevan tilanteen todetaan olevan paljon huonompi kuin kaksi vuosisataa aikaisemmin, jolloin Viron kirkolla oli useita ulkomailta työskennelleitä lähetystyöntekijöitä. Toki yksi lähetystyöntekijä on parempi kuin ei yhtään, päättää Toompuu. (EK nr 5, 4.2.2009)

Sen sijaan suomalaisia lähetystyöntekijöitä palveli Virossa vuosikymmenen vaihteessa toistakymmentä. Osa siirtyi meidän perheemme tavoin Venäjältä viisuongelmien takia Viroon ja palasi myöhemmin takaisin Venäjälle. Lähetystyöntekijöiden työtä Viron kirkon työyhteydessä koordinoi vuonna 1997 perustettu Viron kirkon lähetyskeskus. Lähetyskeskuksen kautta hoidetaan edelleen yhteydet yhteistyökumppaneihin ja lähetysjärjestöihin eri puolilla maailmaa. Marraskuussa 2009 Eesti Kirik -lehdessä julkaistiin työpaikkailmoitus otsikolla ”Lähetyskeskus etsii johtajaa”. Vuonna 2008 Lähetyskeskuksen johtajaksi nimitetty, Saksasta takaisin Viroon siirtynyt Suomen Ev.lut. Kansanlähetyksen lähetystyöntekijä Mika Tuovinen oli perheineen palaamassa takaisin kotimaahan, joten Lähetyskeskukselle etsittiin uudestaan virolaista johtajaa. Työpaikkailmoituksessa johtajan tärkeimmäksi tehtäväksi oli määritelty Viron evankelis-luterilaisen

kirkon lähetystyön edistäminen. Käytännön työtehtävinä mainittiin Lähetyskeskuksen arkisen työn johtamisen lisäksi seurakuntien ja seurakuntalaisten lähetysinnostuksen kasvattaminen ja resurssien etsiminen lähetystyön mahdollistamiseksi. (EK Nr 44, 11.11.2009)

Lähetyskeskuksen johtajan paikkaa haki kolme kandidaattia. Valituksi tuli Lääne-Nigulan seurakunnan kirkkoherra Leevi Reinaru. Reinaru oli johtanut lähetyskeskusta jo aikaisemminkin sen perustamisesta lähtien vuoteen 2008 saakka. Maaliskuussa 2010 Leevi Reinaru siunattiin uudestaan Lähetyskeskuksen johtajaksi. Reinaru toimii tehtävässä edelleen ja on tullut tutuksi Viron kirkon lähetystyön edustajana monille suomalaisille lähetystyön ystäville ja yhteistyökumppaneille. (EK Nr 15/16, 31.3.2010)

Leevi Reinarun kaudella lähetystyön profiili Viron kirkon seurakunnissa on kasvanut etenkin sisälähettyksen merkityksessä. Lokakuussa Viron kirkon seurakunnissa vietetään lähetyspyhää, ja kerran vuodessa Lähetyskeskus järjestää yhdessä jonkin seurakunnan kanssa lähetyspäivät. Ulkolähettyksen osalta suurta kasvua ei ole saatu aikaiseksi. Yksi suurimmista ilonaiheista on ollut kesällä 2019 Myanmarin lähteneet Helene ja Joonas Toivanen, joilla on ensimmäistä kertaa uudelleen itsenäistyneen Viron aikana laaja lähettäjärengas ja -kannatus myös Virossa. Toivasia pidetään monessa seurakunnassa Viron kirkon omina lähetystyöntekijöinä, vaikka virallinen lähettävä taho onkin Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys. Toki lyhyitä ulkolähetystyön ilonpilkahduksia on vuosien varrelle mahtunut enemmänkin.

Viron kirkon ulkolähetystyö

Vuoden 2011 aluksi Eesti Kirik -lehdessä iloittiin uudesta virolaisesta lähetystyöntekijästä. Toisena joulupäivänä vuonna 2010 Viron kirkon lähetystyöntekijäksi siunattiin matkaan Tarton Paavalin seurakunnan aktiivinen jäsen, kemian tohtori Laura. Uutisessa Laura mainittiin vain etunimellä, sillä uuden ulkolähetystyöntekijän kohdemaana oli Indonesia, eikä hänen turvallisuuttaan haluttu vaarantaa. Laura matkusti Jakartaan 4.1.2011 ja toimi siellä opetus- ja seurakuntatyössä. (EK Nr 2, 12.1.2011) Vuonna 2013 virolainen Nele Borchardt ja hänen amerikkalainen puolisonsa Francis lähetettiin Suomen Lähetysseuran kautta lähetystyöhön Hong Kongiin. Nele Borchardt kirjoitti Hong Kongista, kuinka saapuminen työalueelle avasi silmät näkemään myös kotimaan uudella tavalla: "Nyt ymmärrän, että myös Viro on yksi suuri lähetyspelto. Siksi haluamme pitää teidätkin rukouksissamme ja

olemme itse kiitollisia esirukouksistanne." (EK nr 49, 4.12.2013)

Piispa Joel Luhamets toimitti Helene ja Joonas Toivasen matkaan siunaamisen toukokuussa 2019. Puheessaan Toivasille, jotka ovat tehneet vuosia työtä Tarton Marian seurakunnan kehittämiseksi ja Marian kirkon jälleenrakentamiseksi, piispa Luhamets pohti ulkolähetystyön merkitystä Viron kirkolle näin: "Jos Marian seurakunta joitakuita tarvitsee, niin juuri näitä kahta. Onko nyt siis oikea aika lähettää heidät Myanmariin, kun heitä kaikkein eniten tarvittaisiin? Ilmeisesti juuri tällaisessa valmiudessa antaa uhri onkin rakkauden ja lähetystyön olemus. Antaa sitä, mitä itse kaikkein eniten tarvitset. Samalla tavalla aloitti Jeesus oman työnsä. Huolehtiessamme vain itsestämme menetämme elämämme. Palvellessamme muita löydämme elämän. Luulen sydämessäni salaa, että Joonan ja Helenen lähettäminen lähetystyöhön on keskeinen hetki tarinassa Marian (seurakunnan) kasvamisesta ja kirkon rakentamisesta." (EK Nr 21, 8.5.2019)

Kaikki Viron kirkon työntekijät eivät jaa piispa Joel Luhametsin käsitystä ulkolähetystyön koko kirkon siunaukseksi koituvasta merkityksestä. Siitä kertoo kirkossa vuosikymmenen aikana käyty lähetysteologinen keskustelu.

Sisä- vai ulkolähetys ensin?

Vuoden 2013 kolmannessa Eesti Kirik -lehden numerossa esitettiin kaikille Viron kirkon papeille ja diakoneille kutsu saapua 22.-23.1. järjestettyyn pappeinkokoukseen. Kokouksen aiheena oli "Lähetystyö on osa uskoa". Vuosittain järjestettävään pappeinkokoukseen kutsuttiin tällä kertaa mukaan myös kaikki Viron kirkon työyhteydessä palvelevat lähetystyöntekijät. (EK Nr 3, 16.1.2013)

Kaksi viikkoa myöhemmin lehden sivuilla oli yli sata Viron kirkon työntekijää koonneesta pappeinkokouksesta suuri artikkeli, jossa etenkin päivien lähetysteologinen pohdinta nostettiin näytävästi esiin.

Kokouksen avajaispuheessaan arkkipiispa Andres Põder totesi, että "on raskasta julistaa, jos ei ole vahvaa henkilökohtaista uskoa", ja jatkoi: "Jeesuksen lähetyskäsky on perusta, mistä kaikki muu nousee - myös kirkon toimintasuunnitelma." Apua uskon ja lähetyskäskyn suhteen määrittämiseen etsittiin teologian tohtori Randar Tasmuthin johdolla alkukirkon historiasta. "Nyt pohtiessamme lähetystyötä voimme ottaa mallia kirkkohistorian aarraitasta, kristikunnan aikaisemmista kokemuksista. Alkuseurakunnalta se mah-

dollisuus puuttui. He eivät kysyneet, keneltä ottaa opia tai minkälaista johtamiskoulutusta olisi tarjottava menestyäkseen”, sanoi Tasmuth.

Randar Tasmuthin esitystä seuranneessa keskustelussa, pastori Tanel Otsan kysymyksen pohjalta nousi esiin viron kielen rasitteinen lähetystyötä kuvaava sana *misjon*. *Misjon*-sanan merkitystä ja historiallista painolastia on pohdittu Viron kristillisten kirkkojen piirissä enemmänkin, esimerkiksi Michael Jatsan laajassa Kirik & Teologia -lehden artikkelissa ”Mitä on lähetystyö?” (<http://kjt.ee/2014/06/mis-on-misjon/>). Pappeinkokouksen keskustelussa yritettiin löytää viron kielestä paremmin kristillisen lähetystyön olemusta kuvaavaa sanaa, siinä kuitenkin onnistumatta. Randar Tasmuth totesi keskustelun lopuksi, ettei hänkään pidä siitä, että viron kielessä *misjon*-sanaa käytetään niin 700 vuoden takaisista ristiretkistä kuin USA:sta lähtöisin olevasta ovelta ovelle -käännytystyöstä, mutta parempaakaan sanaa ei ole tarjolla.

Ristin seurakunnan kirkkoherra Annika Laats tarkasteli lähetystyötä omassa puheenvuorossaan systemaattisen teologian näkökulmasta ja totesi, että lähetystyö on avara käsite. Monelle sana tuo mieleen suuret kansanjoukot ja tapahtumat, mutta yhtä lailla lähetystyötä voi tehdä niin teekuppien äärellä, junassa, sodan keskellä kuin sunnuntaisessa jumalanpalveluksessa. Lähetystyön tavoitteena ei ole ”täydet kirkonpenkit, vaan se, että ihmiset olisivat pelastettuja ja heillä olisi iankaikkinen elämä.” Annika Laatsin mukaan julistaminen (*misjon*) on Viron kirkolle elämän ja kuoleman kysymys, mutta pelkkä käskyjen julistaminen ei ole evankeliointia. Evankeliumi on käskyjen loppu. Kirkko on kutsuttu toimimaan niin muurien sisä- kuin ulkopuolellakin, totesi Laats ja toi esille, että lähetystyö on Jumalan rakastaman maailman puoleen kääntymistä. ”Muurien ulkopuolinen” lähetystyö viihtyy pappeinkokouksen puheenvuoroissa mutamaan otteeseen, mutta pääasiassa lähetystyöstä puhuttaessa keskusteltiin Virossa tapahtuvasta kirkkoon kuulumattomien ihmisten tavoittamisesta, eikä ulkomaille suuntautuvasta lähetystyöstä. (EK Nr 5, 30.1.2013)

Keskustelu sisä- ja ulkolähetysten suhteesta kirkon piirissä jatkui pappeinkokouksen jälkeen. Syyskuussa 2014 antropologi Jaanus Kangur kirjoitti ulkolähetystyöseen varsin kriittisesti suhtautuvan artikkelin otsikolla ”Lähetystyö kuin myyntityö”. Kangur aloittaa artikkelinsa kritisoimalla kristilliseen lähetystyöhön markkinoinnin ja myynnin maailmasta lainattuja metodeja. Osansa kritiikistä saavat niin lähetystyöntekijät, evankelistat kuin suurten hengellisten tapahtumien järjestäjätkin.

Tukea ajatuksilleen Kangur haki lähihistoriasta. 1990-luvun alussa kirkot Virossa olivat täysiä, vaikka liiketaloudesta lainattuja myyntimetoja ei ollut käytössä. Täysissä kirkoissa toimitettiin niin kasteita, ripikouluja kuin avioliittoon vihkimisiäkin. Mihin kaikki silloin kirkoissa käyneet ihmiset katosivat? – Kangur kysyy. Voi olla, että osa muutti ulkomaille, osa on jo siirtynyt ajasta ikuisuuteen, mutta ilmeisesti suurin osa on edelleen Virossa. Miksemme näe heitä enää kirkossa? Hylkäsivätkö he uskonsa? Mitä me olemme tehneet sen eteen, että johtaisimme heidät takaisin kirkkoon. Lähetämmekö lähetystyöntekijöitä kaukasiin maihin vai yritämmekö tavoittaa takaisin kirkon yhteyteen ne omat kansalaisemme, jotka ovat joskus jo kirkkoon löytäneet? Lähetystyötä ei saa jättää tekemättä, mutta ennen kaikkea se koskee kotimaata. Kangurin mukaan kirkon tulisi keskittyä kadonneiden lampaiden etsimiseen oman kansan joukosta eikä yrittää kesyttää villieläimistä kotieläimiä kaukaisilla maila. (EK Nr 36/37, 17.9.2014)

Uuden ajan lähetystyö

Keskustelua lähetystyössä ja ihmisten tavoittamisesta käytettävistä metodeista jatkoi Rakveren kirkkoherra Tauno Toompuu artikkelissaan Uudesta lähetystyöstä. Toompuu pohti sosiaalisen median vaikutusta yhteiskuntaan ja somen hyödyntämistä kristillisessä lähetystyössä.

Toompuun mukaan enää ei ole kyse siitä, pitäisikö myös Viron kirkon käyttää Facebookia ja Twitteriä, vaan siitä kuinka kirkon pitäisi sosiaalisen median kanavia käyttää ja olla niissä näkyvä. Toompuu oli vaikuttunut Tampereen hiippakunnassa tapaamiensa kirkon sosiaalisesta mediasta vastanneiden työntekijöiden motivaatiosta ylläpitää somen kautta yhteyttä niihin seurakuntien jäseniin ja ihmisiin, jotka eivät kirkoissa käy. Suomessa oli jo saatu hyvää kokemusta jumalanpalvelusten streamaamisesta Youtubessa ja Toompuu toivoi saman työtavan rantautuvan myös Viroon. Toompuu myös huomauttaa, että vaikka Viron yhteiskuntaa pidetään sekulaarina, eivätkä ihmiset käy kirkossa, uskonnolliset teemat nousevat sosiaalisessa mediassa säännöllisesti keskustelunaiheiksi.

Toompuu jatkaa avaamalla aiemmin samana vuonna avatus Viron kirkon Facebook-sivun ja arkkipiispa Urmas Viilman some-julkaisujen lukijamääriä ja kertoo lähetystyöntekijä Kai Lappalaisen Viron kirkon some-virtaan eri seurakunnista tuottamasta video-materiaalista. Toompuun mukaan uudessa ajassa ihmisten kanssa yhteyden pitäminen vaatii toisenlaista ajatustapaa, visuaalisia ja elämyksellisiä komponentte-

ja sanoman välittämisessä apuna käyttäen. Tätä uuta työmuotoa Toompuu kutsuu uudeksi lähetystyöksi, jonka tavoitteena on, että ihminen tulisi kosketetuksi oman tietokoneensa kautta. (EK Nr 27, 17.6.2015)

Tauno Toompuu jatkoi uuden lähetystyön teemaa esittelemällä Eesti Kirik -lehdessä Viron kirkon kirkkohallituksen alaisen lähetystyön työryhmän työn tuloksena syntyneitä dokumentteja "Kirkon seitsemän lähetysaskelta", jonka kirkkohallituksen alainen lähetyskomissio oli laatinut. Komission työskentelyn päämääränä oli selvittää Viron kirkon lähetystyön tila ja tarpeet kokoamalla palautetta rovastikunnista. Palautteen pohjalta laadittiin dokumentti, jossa pyrittiin nostamaan esiin merkittävimmät työmuodot ja seitsemän askelta työn tehostamiseksi. Lähetysaskelien esittely alkaa Matteuksen evankeliumin lähetyskäskyyn sidotulla toteamuksella, että kirkko ilman lähetystyötä on kirkko ilman Jeesusta. Kirkko ilman lähetystyötä ei ole kirkko.

Kirkon seitsemän lähetysaskelta ovat:

1. Lähetysstrategian ja teologisen perustan sanoittaminen koko kirkon hyväksymäksi työkaluksi seurakunnille ja papeille lähetystyön suunnittelemiseksi.
2. Venäjänkielisen työn aloittaminen ja työntekijöiden kouluttaminen. 39% Virossa asuvista puhuu äidinkielenään venäjää, mutta heille kirkko ei juuri tarjoa toimintaa, eikä tietoa luterilaisuudesta tai Viron kirkosta ole helppoa saada venäjäksi.
3. Verkkolähetystyö. Virtuaaliyhteisöjä voi kutsua lähetyskentiksi. Kirkko tarvitsee oman verkkolähetystyöntekijän, joka paimentaa virtuaaliyhteisöä ja sosiaalista mediaa ja pitää huolta siitä, että kirkon sanoma kuuluu myös verkossa.
4. Uusien seurakuntien perustaminen. Viron kirkossa on puhuttu paljon seurakuntien liittämistä yhteen tai mahdollisista sulkemisista kokonaan. Monessa paikassa asukkaat kirkkojen ympäriltä ovat kadonneet, ja maaseudun seurakuntien eloonjäämisen mahdollisuudet voivat olla heikkoja. Nyt tulisi toden teolla tarttua uusien kasvavien asuinalueiden haasteisiin ja perustaa niihin seurakuntia. Mustamäen ja Sakun seurakunnat ovat tästä kehityksestä hyviä esimerkkejä. Seurakunnan perustamista valmisteleva työ on aloitettu myös Tallinnan Lasnamäellä ja Sauella, mutta tarvetta on muuallakin. Kokonaan venäjänkieliset luterilaiset seurakunnat tulisi perustaa Itä-Viron Sillamäelle

ja Kohtla-Järvelle. Tarve on ainakin 8-10 uudelle luterilaisen kirkon seurakunnalle.

5. Ulkomaiset lähetystyöntekijät. Suurta tukea Viron kirkolle ovat antaneet ulkomailta kirkon työyhteistyöön saapuneet lähetystyöntekijät. Tarvetta on erityisesti lapsi- ja nuorisotyössä ja uusien ihmisten tavoittamisessa. Heti alusta lähtien on tehtävä selväksi, mikä on lähetystyöntekijän työn tarkoitus ja mitä tapahtuu, kun lähetystyöntekijän työjakso päättyy. Kuinka työ siirretään paikallisen seurakunnan käsiin ja mitä työn jatkaminen seurakunnalta vaatii.
6. Viroon saapuneiden pakolaisten tavoittaminen. Uusi teema Viron kirkossa on maahan saapuneet pakolaiset, joista suuri osa on toisuskoisia. Kirkolle he merkitsevät lähetyskentän saapumista kotimaahan, ja uusi tilanne tulisi nähdä mahdollisuutena julistaa evankeliumia. Kokemus muslimien tavoittamisesta on Viron kirkossa olematon, joten tarvitaan niin materiaalia kuin koulutustakin.
7. Uudelleen evankeliointi. Viron kirkon seurakuntien suuri ongelma on muodollinen jäsenyys. Meidän tärkein tehtävämme tulisi olla ihmisten saaminen kirkkoon, ei jäsenluetteloon. Resursseina tässä työssä ovat ne aktiiviset ihmiset, jotka kirkossa käyvät. Mitä innokkaampia ovat seurakuntalaisemme, sitä innostavampaa seurakunnan elämä on myös sitä ulkopuolelta katsoville. Seurakuntien jäsenten hengellisen elämän elävöittäminen on palveluksemme lähetyksellinen tehtävä.

(EK Nr 50, 16.12. 2015)

Nuorten lähetyskasvatus

Syyskuussa 2011 alkoi Lähetyskeskuksen ja Viron kirkon lasten- ja nuortenyhdistyksen järjestämä, 17-27-vuotiaille tarkoitettu Nuorten raamattu- ja lähetyskurssi. Monimuoto-opiskeluna toteutettu kurssi koostui yhteisistä viikonlopuista kerran kuussa ja opiskelijoiden kotiseurakunnissa suorittamista harjoiteluista. Virossa nuorille ei juuri järjestetä Suomessa tavallisia rippikoululeirejä, joten tarve raamattu- ja lähetyskasvatukselle on suuri. Kurssin opetus toteutettiin luentoina, ryhmitöinä ja keskusteluinä. (EK Nr 31, 10.8.2011)

Ensimmäisen kurssin kouluttajina toimivat mm. Viron kirkon arkkiepiispa Andres Pöder ja lähetyskeskuksen johtaja Leevi Reinaru. "Tämä on historiallinen hetki, sillä Viron kirkossa ei ole koskaan vastaavalla tavalla

opetettu Raamattua. Olette syksyisiä linnunpoikasia, jotka lentävät pesästä pois keväällä” – sanoi arkkipiispa Pöder avajaispuheessaan kurssin aloittaneelle 22 oppilaalle. (EK Nr 39, 5.10.2011)

Nuorten Raamattu- ja lähetyskurssi ei jäänyt kokeiluksi, vaan kurseja on järjestetty säännöllisesti. Syksyllä 2014 kurssin käynyt Kadre Arikainen kuvaili kokemustaan näin: ”Aluksi tuntui, että kaikki se, mille uskoni oli rakentunut, hajotettiin maahan, mutta todellisuudessa entisen sijalle rakennettiin tukevampi perustus. Jokaisen viikonlopun myötä olen enemmän ja enemmän oppinut tunnistamaan Pyhän Hengen ja Jumalan työn omassa elämässäni. Olen kasvanut hengellisesti ja valmis lähetystyöhön. Kevään kestänyt harjoittelu omassa seurakunnassa rohkaisi minua toimimaan entistä rohkeammin lähetystyöntekijänä. Siksi perustin kotiryhmän niille ystävilleni, jotka vielä eivät ole Jumalan luo löytäneet.” (EK Nr 32, 20.8.2014)

Kadre Arikaisesta tuli myöhemmin Lähetyskeskuksen pääsihteeri. Myös moni muu kurssin käyneistä toimii työntekijänä tai vastuunkantajana Viron kirkon seurakunnissa eri puolilla maata ja on lähtenyt lyhytaikaiseen lähetystyöhön Viron ulkopuolelle. Kesäkuussa 2017 Eesti Kirik kirjoitti jo sadan nuoren osallistuneen Nuorten raamattu- ja lähetyskurssille. (Ek Nr 25, 7.6.2017)

Lähetystyöntekijät lähtevät Virosta, mutta yhteistyö jatkuu

Virossa lähetystyötä tekevien ulkomaisten lähetystyöntekijöiden määrä on aivan viime vuosiin asti pysynyt tasaisena. Useita vuosia kaikki Lähetyskeskuksen kautta Viron kirkon työyhteyteen tulleet lähetystyöntekijät olivat Suomen kirkon lähetysjärjestöjen lähettämiä, mutta keväällä 2012 tilanteeseen tuli muutos. Viron kirkon lähetyskeskuksen ja Norjan lähetysseuran (Norske Misjonsselskap) välillä solmitun sopimuksen mukaisesti työn Virossa aloitti norjalainen lähetystyöntekijä Magne Mølster virolaissyntyisen puolisonsa Aven kanssa. Mølsterneiden saapumisen jälkeen Viron kirkossa työskenteli 17 ulkomaista lähetystyöntekijää. (EK Nr 41, 24.10.2012)

Maaliskuussa 2019 Kaido Soom kirjoitti Viron kirkossa käsillä olevasta muutoksesta. Suomen Lähetysseura oli ilmoittanut lopettavansa Viron työalueen kokonaan, ja monen muunkin lähetystyöntekijän paluu kotimaahan oli ajankohtainen.

Soomin haastatteleminen lähetystyöntekijöiden vastauksissa toistuvat kommentit, joiden mukaan Viron

kirkko on vahva organisaatio ja kykenevä tekemään itse sitä työtä, jota suomalaiset lähetystyöntekijät ovat tähän saakka tehneet. Nyt olisi oikea aika miettiä Lähetyskeskuksen rooli kokonaan uudestaan ja luoda uusi strategia sen pohjalta. Soomin mukaan suomalaiset ovat antaneet virolaisille hyvät työkalut kylvötyön tekemiseksi. Sitä mitä me nyt kylvämme, leikkaamme 20-30 vuoden kuluttua, toteaa artikkelissa Lähetyskeskuksen johtaja Leevi Reinaru ja jatkaa: ”Työllä, jota suomalaiset lähetystyöntekijät ovat Virossa tähän asti tehneet, on meidän kirkollemme suuri merkitys, ja se kantaa viljaa myös tulevaisuudessa.”

Lopuksi Kaido Soom pohtii tietä eteenpäin. *Status quo*ssa eläminen on aina helpompaa, mutta kriisit vievät eteenpäin. Voi olla, että lähetystyöntekijöiden poislähtö on kirkolle kriisi, mutta se voi olla viemässä Viron kirkkoa eteenpäin. Hyvä on pitää myös mielessä, että suomalaiset ovat edelleen valmiita auttamaan Viron kirkkoa ystävyysseurakuntatyön kautta. (EK Nr 10, 27.2.2019)

Tämä lehtikatsaus on pieni vilkaisu Viron kirkossa lähetystyöstä käytyyn keskusteluun. Oman kokemukseni pohjalta lähetyskomission vuonna 2015 laatima seitsemän lähetysaskeleen ohjelma on edelleen Viron kirkossa ajankohtainen. Moni ohjelman teema nousi Virossa työskentelemämme vuosikymmenen aikana toistuvasti esille. Yksi niistä oli kirkon venäjänkielinen työ. Aihe on arka ja menneisyyden haavat vielä monen mielessä, vaikka myönteisiäkin mielipiteitä venäjänkielisen työn tärkeydestä on esitetty. Kokonaan omien lähetystyöntekijöiden lähettäminen ulkomaille on myös aihe, joka keskusteluissa toistui. Kristuksen kirkko on lähetystyötä tekevä kirkko. Moni kirkon työntekijä kokee oman lähetystyön puutteen kirkon kasvun kannalta ongelmana, mutta tässäkin asiassa mielipiteet jakaantuvat. Edelleen kuuluu myös niitä ääniä, joiden mukaan Viron luterilainen kirkko on vain virolaisten virolaisten kirkko. Nyt jo kotimaahan palanneena lähetystyöntekijänä oli ilahduttavaa lukea lukea Kaido Soomin artikkeli seuraavasta Viron kirkon pappeinkokouksesta tammikuussa 2020. Kokouksen aiheena on lähetystyö ja Jeesuksen antama lähetyskäsky. Kaido Soom päättää kokouskutsunsa kehotukseen levätä kesällä hyvin, jotta jokainen olisi lomansa jälkeen valmis jatkamaan työtä Hyvän sanoman jakajana. (EK Nr 29, 26.6.2019)

INKERIN KIRKKO

- Jumalan kallisarvoinen helmi

Kristiina Paananen

Kun elokuussa 2003 lähdimme mieheni kanssa Venäjälle lähetystyöhön Inkerin kirkon yhteen seurakuntaan, olimme käytännössä täysin ummikkoja sekä kielellisesti että kulttuurisesti. Tuntui siltä kuin olisin tullut heitetyksi uimataidottomana syvään veteen, jossa oli äkkiä opittava jotenkin räpiköiden uimaan. Aloin etsiä tietoa ja lukea. Aluksi opettajiini kuului sellaisia tyyppejä kuin Dostojevski, Tolstoi, Tshahov ja Gogol. Pian löysin muitakin, esimerkiksi tuolloin Kirkon tutkimuskeskuksen johtajana työskennelleen Kimmo Kääriäisen, jonka julkaisu *Ateismin jälkeen: Uskonnollisuus Venäjällä* ilmestyi vuonna 2004. Hankin kirjan heti sen ilmestymisen jälkeen käsiini.

Muistan Kimmon tutkimukseen liittyen erään huvittavan yksityiskohdan. Koska kirjassa ei ollut tekijän valokuvaa, mielikuvitukseni piirsi hänestä oman version; kookkaan korston, jolla oli pitkähäkky, sekaisin sojottava tumma tukka, epäsiisti parta ja rempseä pukeutumistyyliä lököttävine farkkuineen, flanellipaitoineen ja jatsareineen. Mielikuvani ei olisi voinut mennä enemmän pieleen. Se oli kuitenkin iskostunut päähäni niin lujasti, että tavatessani Kimmon ensimmäisen kerran yhteisissä neuvotteluissa ajattelin, että paikalle oli täytynyt tulla väärä henkilö! Vuosien myötä mustapartaisten miehen hahmo etääntyi ja teki tilaa todelliselle Kimmolle. Jotain yhteistäkin heistä paljastui, kuten huumorintaju ja pitkään kestänyt kiinnostus Venäjään.

En yhtään ihmettele Kimmon, enkä monen muunkaan suomalaisen Venäjä-kiinnostusta. Tämä itäinen, iso naapurimaamme on kuin aarrearkku, jonka kannen avaaminen tarjoaa loputtomasti ihmeteltävää. Yksi Venäjän aarteista on Inkerin kirkko, Jumalan kallisarvoinen helmi. Moni on todennut, että Inkerin kirkko on ihme. Meillä suomalaisilla on ollut etuoikeus kulkea tämän ihmeen rinnalla.

Vainoista uuteen alkuun

Ennen vallankumousta inkeriläis seurakunnilla oli tiiviit yhteydet Suomeen, olivathan inkeriläiset niiden suomalaisten jälkeläisiä, jotka olivat tulleet Ruotsin vallan aikana asuttamaan Inkerin aluetta. Seurakuntien kielenä oli suomi ja papit tulivat pääosin Suo-

mesta. Suomesta kulkeutui myös uskonnollisia ja teologisia virtauksia. Seurakuntia leimasi voimakas luterilaisuus ja suomalaiskansallinen henki, joiden rinnalla 1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen vaikutti kaksi herätysliikettä, evankelisuus ja lestadiolaisuus.

Venäjän vallankumous vuonna 1917 oli taitekohta, josta käynnistyi yksi maailmanhistorian synkimpää ajanjaksoja. Uutta, uljasta yhteiskuntaa tavoitellut neuvostopolitiikka tuhosi kirkollisen elämän ja seurakunnat 1930-luvulla. Papit ja saarnaajat karkotettiin, vangittiin tai tapettiin. Saman kohtalon kokivat seurakuntalaiset. Inkeriläisten yhteydet Suomeen katkesivat. Toivo paremmasta ei sammunut kokonaan, mutta lepatti vuosien ajan hyvin himmeänä liekinä suurten inhimillisten kärsimysten keskellä.

Kymmenen vuoden taistelun jälkeen viranomaiset viimein taipuivat rekisteröimään 1969 Petroskoihin ensimmäisen inkeriläisen seurakunnan Viron kirkon yhteyteen. Uusi alku inkeriläisten ja suomalaisten suhteissa koitti syksyllä 1975, kun arkkipiispa Martti Simojoki seurueineen vieraili Neuvostoliitossa ortodoksisirkon kutsumana ja pyysi samalla päästä käymään Petroskoin luterilaisessa seurakunnassa. Maria Kajava kuvaa elämäkerrassaan koskettavasti, miten latautunut tunnelma pienessä, vaatimattomassa kirkossa oli, kun Simojoki aloitti puheensa. Kirkollisten yhteyksien rakentaminen Suomeen käynnistyi yli kolmenkymmenen vuoden tauon jälkeen. Vierailut puolin ja toisin alkoivat.

Petroskoin esimerkin rohkaisemina uskovat alkoivat anoa lupaa oman seurakunnan perustamiseen myös Inkeriin. Viranomaiset myöntivät ja luovuttivat inkeriläisille Pietarin eteläpuolella sijaitsevassa Pushkinissa entisen saksalaisen Katariinan seurakunnan kirkon 1977. Joulukuussa pidetyissä kirkon vihkiäisissä Suomen kirkkoa edustivat lääninrovasti Eero Saarinen ja pastori Jaakko Launikari. Vuonna 1981 seurakunta lähetti nuoren Arvo Survon Tallinnaan opiskelemaan teologiaa. Hänet vihittiin ensin kotiseurakuntaansa diakoniksi ja vuonna 1987 papiksi. Suomalaisia turistirahyimiä alkoi vierailla seurakunnassa bussilasteittain.

Yhteistyön kolme vuosikymmentä

Perestroikan loppuvaiheessa tulppa irtosi lopullisesti. Sanavalmis ja musiikillisesti lahjakas Arvo Survo kiersi Suomessa ja nostatti valtaisen Inkeri-innostuksen. Seurauksena oli, että suomalaisia rynnisti auttaamaan jo olemassa olevia sekä vasta heräileviä inkeriläisseurakuntia. Hyvästä tarkoituksesta huolimatta ilmeni myös monia ongelmia, kun into karkasi taidon edelle, eikä toiminta ollut suunniteltua.

Kirkon Ulkomaanapuun perustettiin 1989 Baltia-Inkeri -osasto, joka ryhtyi koordinoimaan avustamista. Rovasti Kosti Laitisen johtama työryhmä laati tärkeysjärjestyksen: ensimmäisellä sijalla oli paikallisten pappien ja vastuunkantajien kouluttaminen, toisena kirjallisuuden (Raamattuja, virsikirjoja, muita hengellisiä kirjoja) toimittaminen seurakuntiin ja kolmantena toimitilojen turvaaminen seurakunnille.

Tilanne eli ja laajeni. Neuvostoliiton loppuvaiheessa seurakuntia oli kaksi. Arvo Survo arvioi tuolloin, että niitä syntyisi kaikkiaan viisitoista, mitä Kirkon Ulkomaanavun silloinen johtaja Risto Lehtonen piti täysin epärealistisena ajatuksena. Tänä päivänä seurakuntia on yli 70, ja suurimmalla osalla niistä on omat toimitilat. Rakentamis- ja remontointiurakka on ollut valtava, eikä se vielä ole päättynyt: Murmanskissa vihittään uusi kirkko loppuvuodesta, Siperian Karatusassa projekti on käynnissä, Ulan-Udessa rakennustyöt käynnistyivät tänä kesänä ja Vienan Kemissä on kirkko suunnitteilla.

Ensimmäiset paikalliset papit koulutettiin heille räätälöidyn opintosuunnitelman mukaan Suomessa. Paikan päällä Inkerissä koulutus käynnistyi 1989, kun Leino Hassinen aloitti diakonikurssin Pushkinissa yhdeksälle opiskelijalle. 1995 Kelttoon nousi koulutuskeskus, joka sai 2003 upouudet tilat ja muutamaa vuotta myöhemmin muutti nimekseen Teologinen Instituutti.

Kirjallisuuden vieminen Suomesta Venäjälle loppui kauan sitten. Raamattuja voi ostaa monesta paikasta ja kristillisissä kirjakaupoissa hengellisen – myös luterilaisen – kirjallisuuden valikoima laajenee. Vanhojen klassikkoteosten ohella venäjäksi on käännetty ja käännetään koko ajan myös uudempaa kristillistä kirjallisuutta.

Muutoksia ja kehitystä

Kolmessa vuosikymmenessä Venäjä on muuttunut paljon, niin myös Inkerin kirkko. Kun Neuvostoliitto oli juuri hajonnut, uutiset välittivät viestiä naapuri-

maassamme viimein koittaneesta vapaudesta. Venäläisille nämä tapahtumat merkitsivät epävarmuutta ja totaalista kaaosta, lähes anarkiaa, kun järjestäytyneen ja kontrolloidun yhteiskunnan luhistuessa järjestystä ylläpitävät lait ja asetukset lakkasivat toimimasta. Häätäntyneitä ihmisiä tulvi seurakuntiin hakemaan apua ja lohtua. Jumalan sanan nälkä oli suuri ja kirkot täyttyivät. Hengelliselle työlle oli avautunut yhtäkkiä lähes rajattomat mahdollisuudet, ja lännestä tulevat lähetys- ja avustustyöntekijät saivat toimia vapaasti lähes ilman mitään kontrollia.

Vuosien kuluessa Venäjä on järjestäytynyt ja sorvanut uusia lakeja ja asetuksia. Me täällä rajan toisella puolella tapaamme säikähtää, kun Venäjä ottaa käyttöön uskontoon liittyviä uusia säädöksiä ja rajoituksia: ”Nytkö ovet evankeliumille menevät kiinni?!” Katsomme asioita omasta, kapeasta näkökulmastamme verraten niitä aikaan, jolloin melkein mitä tahansa sai tehdä. Viimeisestä, muutaman vuoden takaisesta uskontolain päivityksestä – jonka tarkoitus oli kitkeä terrorismia – nousi valtava kohu Suomen mediassa ja liikkeelle lähti paljon väärää tietoa. Yhä edelleen suomalaisia on vaikea vakuuttaa siitä, että Venäjällä ei vainota kristillisiä seurakuntia, vaan ne saavat toimia vapaasti.

Toki yhteiskunta asettaa eri toimijoille velvoitteita. 2000-luvun alusta lähtien massiivisesti paisuneelta byrokratialta ei Venäjällä säästy mikään yhteisö, joten kirkot ja seurakunnat saavat osansa samasta päänsärystä kuin liikeyritykset. Mutta byrokratia ja vaino eivät ole synonyymejä.

Elintason nousu on ollut nähtävissä vuosituhannen vaihteesta lähtien. Samalla on kasvanut materialismi – ihmiset juoksevat mammonan perässä niin idässä kuin lännessä. Seurakunnissa on nykyään vaikea päästä eroon Suomesta tuoduista käytetyistä vaatteista, joihin ihmiset eivät halua ottaa edes ilmaiseksi. Tietenkin aina löytyy myös avuntarvitsijoita. Paikalliset seurakuntalaiset ovat ilahduttavasti ottaneet heistä vastuuta, ja monessa seurakunnassa on omassa keskuudessa järjestetty keräyksiä ja avustustempauksia.

90-luvun alussa monet Inkerin kirkon seurakunnat toimivat pitkälle Suomesta lähetettyjen työntekijöiden varassa. Vielä vuonna 2003, kun mieheni kanssa aloitimme työn Venäjällä, Länsi-Inkerin rovastikunnan monessa seurakunnassa oli suomalainen työntekijä. Tänä päivänä työntekijät ovat paikallisia, niin kuin lähes kaikissa seurakunnissa lukuun ottamatta lähetystyöntekijöitä. Heidänkin määränsä on pienentynyt voimakkaasti viime vuosina.

Kun nykyinen Inkerin kirkko otti ensiaskeleitaan, sillä ei intensiivisessä lähetystilanteessa riittänyt resursseja Suomesta tulevan avun organisoimiseen. Kuten jo aiemmin tuli esille, Kirkon Ulkomaanapu ja myöhemmin Kirkkohallituksen ulkoasiain osasto koordinoivat ystävyyseurakuntien toimintaa. Kirkon järjestöjen Inkeri-neuvottelukunta kokosi yhteen Inkerin kirkossa toimivia lähetysjärjestöjä ja herätysliikkeitä. Vuonna 2010 neuvottelukunta lakkautettiin, sillä todettiin, että Inkerin kirkko on kypsä hoitamaan yhteistyösuhteitaan itsenäisesti. Neuvottelukunnan korvasi IKSU (Inkerin kirkon suomalaiset yhteistyökumppanit), jonka vuosittaiseen kokoukseen Inkerin kirkko kutsuu yhteistyökumppaninsa. Käytännön syistä se on pitkään ajoittunut joka kevät pidettävien Idäntöyön päivien yhteyteen.

Inkerin kirkon erityispiirteitä

Inkerin kirkolla on läheinen yhteys Suomeen, mutta se on hyvin erilainen kuin suomalainen sisarkirkkonsa seurakuntineen. Omassa kontekstissaan sillä on vähemmistökirikon asema, mutta historiallisena, yli 400 vuotta toimineena kirkkona se nauttii yhteiskunnan arvostusta. Tämä ilmenee esimerkiksi kaupunkien halukkuutena yhteistyöhön sosiaalisissa projekteissa. Kun liikkuu Pietarin keskustassa, ei voi olla huomauttamatta, kuinka vahvasti luterilaisuuden ja Pietarin kaupungin historia kietoutuvat toisiinsa. Oman maansa historiaa tuntevat venäläiset ymmärtävät, että luterilaisuus kuuluu Venäjälle, osa taas tietämättömyyttään pitää luterilaista seurakuntaa lahkona.

Inkerin kirkossa iloitaan vireästä lapsi- ja nuorisotyöstä, sillä se tarkoittaa, että kirkolla on tulevaisuus. Yksi Inkerin kirkon tavaramerkkejä ja vetovoimatekijöitä on rippikouluopetus. Joka vuosi, erityisesti pääsiäisenä, on isoja konfirmaatioita esimerkiksi Pyhän Marian kirkossa Pietarissa. Hyvä raamattuopetus vetoaa Venäjällä varsinkin suurkaupunkien nuoriin ja nuoriin aikuisiin. Ihmiset haluavat oppia enemmän kristinuskosta. Monen kohdalla opetus ja tieto on tie seurakuntaan ja Jumalan yhteyteen.

Piispa Aarre Kuukauppi on puhunut paljon, erityisesti takavuosina, Inkerin kirkon ”missionarisesta ahdistuksesta”. Työtä on paljon enemmän kuin resursseja. Tässä tilanteessa Inkerin kirkko yhä elää. Pyyntöjä tulla tekemään hengellistä työtä satelee ympäri Venäjää – jopa ulkoapäin, entisistä neuvostotasavalloista –, mutta pienellä kirkolla ei ole resursseja vastata niihin. Edes omista seurakunnista tuleviin pyyntöihin eivät resurssit tahdo riittää.

Monissa seurakunnissa korostetaan yleistä pappetta. Vapaaehtoisten panos on pienelle kirkolle elinehto ja suuri ilon aihe. Ortodoksisuudesta kumpuaa pappiskeskeisyys – ajatus siitä, että pappi hoitaa seurakunnassa kaiken. Siksi yleistä pappetta on tärkeä opettaa: kaikilla seurakuntalaisilla on omat tehtävänsä ja lahjansa, joiden avulla he voivat olla mukana Kristuksen seurakunnan rakentamisessa.

Inkerin kirkon historia on ollut 1600-luvulta lähtien samalla inkeriläisten historiaa. Mauno Koiviston inkeriläisille antama paluumuutto-oikeus käänsi historian kirjoituksessa uuden sivun. Aluksi se tuntui Inkerin kirkossa kuoliniskulta, kun työntekijöitä ja seurakuntalaisia lähti joukoittain Suomeen. Kirkko teki viisaan päätöksen olla avoin kaikille ihmisille kansallisuudesta riippumatta. Venäjä on hyvin monikansallinen, ja se näkyy tänään myös Inkerin kirkossa, jonka seurakunnissa on useita kieli- ja kansanryhmiä. Pieni vähemmistökirikko on tarjonnut hengellisen kodin monelle eri vähemmistökansallisuudelle. Inkerin kirkko ei siis ole enää ”suomalainen kirkko”, niin kuin sitä Venäjällä vieläkin joskus kuulee kutsuttavan.

Murheita ja haasteita

Inkerin kirkon suurimmat haasteet liittyvät työntekijöihin, joista on kova pula. Monet 90-luvulla koulutetut papit ovat nyt eläkeiässä, eikä kirkko ole pystynyt kouluttamaan riittävästi sopivia työn jatkajia tilalle. Pienen ja köyhän kirkon tarjoama työ ei ole kovin vetovoimaista nuorten keskuudessa: palkka on huono ja työ yksinäistä. Välimatkat eri seurakuntien välillä ovat pitkiä – satoja ja jopa tuhansia kilometrejä –, joten yhteydenpito muihin seurakuntiin ei ole yksinkertaista.

90-luvulla alkanut rakentaminen jatkuu edelleen, mikä tuo mukanaan taloudellisia haasteita. Tällä hetkellä käynnissä ovat jo aiemmin mainitut Murmanskin, Karatusan ja Ulan Uden kirkkoprojektit. Haave omasta kirkkorakennuksesta elää monessa muussakin seurakunnassa.

Kansainvälisen politiikan jännitteet haastavat myös kirkkoa. Kun Venäjä ja Ukrainan kiista Krimistä alkoi, Inkerin kirkko viestitti sekä sisällään että ulospäin, ettei politiikka kuulu kirkkoon. Joku pettyi ja piti Inkerin kirkkoa hampaattomana, koska se ei lähtenyt ottamaan kantaa ja asettumaan kenenkään puolelle tulenarassa tilanteessa. Evankeliumi sisältää viestin rauhasta ja sovinnosta, jota kristityt kaikkialla, yhteiskunnan järjestelmästä ja tilanteesta riippumatta, ovat kutsuttuja kuuluttamaan.

Myös suomalaisten tiedotusvälineiden Venäjä-uutisoinnilla on vaikutusta Inkerin kirkkoon. Jatkuva kauhuskenaarioiden, spekulatioiden sekä ”hyytävän” ja ”jäättävän” toistaminen muokkaa ihmisten jo ennestään negatiivisesti värittyneitä asenteita Venäjää ja siellä tehtävää työtä kohtaan. Olemme lukemattomia kertoja todistaneet, miten Venäjä yllättää positiivisesti tavallisen suomalaisen turistin. Ripaus mediakriittisyyttä on aina paikallaan, mutta Venäjään liittyvässä viestinnässä sitä tarvitaan moninkertainen määrä, myös kristillisen median kohdalla.

Tätä kirjoittaessa Inkerin kirkossa valmistellaan piispan vaalia. Uusi piispa on tarkoitus valita lokakuussa kokoontuvassa kirkolliskokouksessa. 23 vuotta Inkerin kirkkoa johtaneen piispa Aarre Kuukaupin jäädessä eläkkeelle kirkko on uuden edessä, ja jonkinlaisia muutoksia on luonnollisesti odotettavissa myös yhteisissä Suomeen.

Yhteistyön kuopat ja onni

Lähetyskohteena Inkerin kirkko on originelli ja poikkeava monella tavalla muista, perinteisistä kumppanikirkkoista. Venäjä sijaitsee maantieteellisesti lähellä Suomea, joten siellä on suhteellisen helppo vieraila, minkä lisäksi monissa seurakunnissa voi edelleen kommunikoida suomen kielellä. Alueellinen läheisyys ja yhteinen kieli ovat kuitenkin myös sudenkuoppia. Ne luovat helposti harhan, että naapuri on samanlainen kuin minä ja ajattelee sekä toimii kuten minä. Ystävyyssseurakuntatyössä välillä ilmenevät ongelmat johtuvat yleensä kulttuurieroista ja ovat voitettavissa venäläiseen kulttuuriin paremmin perehtymällä.

Kun suomalainen ystävyyssseurakunta tai jokin yhteisö on pitkään tukenut taloudellisesti Inkerin kirkon seurakuntaa, vastuu joskus hämärtyy ja molemmille osapuolille saattaa olla epäselvää, kuka päättää asioista. Inkerin kirkon seurakunnat ovat itsenäisiä. Jos niillä ilmenee jotain ongelmia, ne tulisi ratkoa Inkerin kirkon keskushallinnossa eikä Suomessa (vaikka se olisikin nopein ja helpoin tapa). Silloin, kun kahden ystävyyssseurakunnan välillä on pitkäaikainen ja voimakas yhteys, Inkerin kirkon oma hallinto tulee herkästi sivuutetuksi – onneksi nykyään yhä harvemmin.

Läntisten kirkkojen liberaalit teologiset avaukset ovat aiheuttaneet Inkerin kirkossa hämmennystä. Olipa kyse erilaisesta virkateologiasta tai avioliittokäsityksestä, on hyvin loukkaava ajatus, että ”sitten kun Inkerin kirkon teologia kehittyi, niin sielläkin ymmärtään näitä asioita”. Inkerin kirkon teologia on koeteltu vankileireillä ja karkotuksissa. Sen pitäisi vetää meidät

suomalaiset omista pilvilinnoistamme todellisuuteen, ja meidän tulisi nöyrytyä kuulemaan kumppanimme.

Teologisista näkemyseroista huolimatta on sanottava, että Suomen ev.-lut. kirkko on eri yhteyksissä – neuvottelupöydissä ja seminaareissa – muistuttanut usein siitä, että Inkerin kirkko on itsenäinen ja tekee päätöksensä itsenäisesti. Inkerin kirkon suomalaisille ystäville ja yhteistyökumppaneille on annettava kiitosta vuosien rinnalla kulkemisesta ja tuesta. Olemme lukemattomia kertoja olleet vaikuttuneita siitä uskollisuudesta, jolla suomalaiset ovat Inkerin kirkkoa palvelleet ja tekevät sitä yhä.

Inkerin kirkko rohkaisijana ja uskon vahvistajana

Viime keväänä vedin mieheni kanssa ensimmäisen ryhmämatkamme Venäjälle. 38 hengen joukossa osa oli ystävyyssseurakuntien edustajia, osa omista nimikkoseurakunnistamme ja loput työmme pitkäaikaisia tukijoita. Ensi kertaa Venäjälle matkaavia oli peräti kuusitoista. En arvannut etukäteen, miten hienoa olisi seurata porukkamme reaktioita eri paikoissa ja tilanteissa. Vaikutuini siitä, kuinka kauniisti ja kunnioituksella he suhtautuivat Inkerin kirkon seurakuntiin ja seurakuntalaisiin.

Matkalaiset sanoivat saaneensa paljon ajattelemisen aihetta ja pureskeltavaa pitkäksi aikaa. Listalle kertyi muun muassa Inkerin kirkon monivaiheinen ja mielenkiintoinen historia, työntekijöiden innostus ja ylpeys omasta seurakunnastaan, sitoutuneisuus ja uskollisuus, ilo ja tyytyväisyys vaatimattomissakin puitteissa, luovuus toiminnassa ja työtaivoissa, lämpö ja yhteys ihmisten välillä ja lähetystyön monet hedelmät. Kaikki tämä ravitsi ja rohkaisi ryhmäämme ja todisti suuresta ja uskollisesta Jumalasta.

Kotiseurakunnastamme mukana oli eläkkeellä oleva entinen Etiopian lähetti, Regina Hantikainen, joka oli Venäjällä toista kertaa. Ensimmäisen matkan hän teki vuonna 1978 Leningradiin ja vieraili tuolloin Pushkinin seurakunnassa. Kirkko oli silloin ollut toiminnassa vain vuoden ja seurakuntalaisista huokui valtava kiitollisuus omasta kirkosta ja mahdollisuudesta koontua jumalanpalveluksiin vaikeiden vuosien jälkeen. Tänä vuonna, 41 vuotta myöhemmin, Regina pääsi vierailemaan useammassa Inkerin kirkon seurakunnassa ja näki Jumalan työn laajentumista. Lopuksi lainaus hänen ajatuksiaan:

”Sydämeeni jäi elämään monen vanhemman seurakuntalaisen kohtaaminen, heidän uskollisuutensa ja uskon

rohkeutensa. Varmasti he ovat elämässään kylväneet Jumalan Sanan siementä, mikä nyt kasvaa ja tuottaa hedelmää. Uskoneet, että Jumala ei hylkää heitä, vaan tulee päivä, jolloin he saavat nähdä oman seurakuntansa elävän ja kasvavan. - - - Tahdon liittyä Inkerin kirkon esirukoilijoiden joukkoon. Jumala kantakoon tätä kirkkoa ja sen jäseniä edelleen armollaan ja uskollisuudellaan. Psalmissa 88 Jumala lupaa: *Minun voimani vahvistaa häntä ja käteni on hänen tukenaan. Armoni ja uskollisuuteni ovat hänen rinnallaan.*

Havainnotja Slovakian evankelisen kirkon palveluksessa

Hilveliisa Ukkonen

Muisto

On hautajaispäivä, tammikuun 22. vuonna 2006. Saatamme tästä elämästä tulevaan pitkän pappisuran tehnyttä kollegaa, Ján Bohdan Hroboňia. Seisomme kunniovartiossa kollegan arkun vieressä, kolme kummallakin puolella, me nuoremmat pappiskollegat. Aina sopivin välein vaihtuvat henkilöt vartiossa. Kun omalla vuorollani seison siinä, muistelen kohtaamisiani hänen kanssaan, ja ennen kaikkea tunnen kunnioitusta häntä ja hänen palvelustehtävänsä pappina kohtaan.

Mikä juuri hänen elämässään oli sellaista, joka minussa, suomalaisessa Slovakian evankelisen kirkon pappisessa, herätti tuon kunnioituksen häntä kohtaan?

Ján Bohdan Hroboň (1938–2006) oli pastori, teologi, kirkollinen vaikuttaja ja pedagogi. Pastori Hroboňilla oli luontaista auktoriteettia. Hän oli pidetty saarnaaja, ateistisen kommunistisen hallinnon vastustaja ja kriitikko. Kaikissa palvelemissaan seurakunnissa hän panosti lapsi- ja nuorisotyöhön. Viimeisessä toimipaikassaan (vuodesta 1993), Martinin seurakunnassa, pastori Hroboň sai seurakunnan hengellisesti uudistumaan, osallistui raamattukoulun perustamiseen, perusti seurakuntalehden *Martinský Evanjelik* ja vei eteenpäin entisen ja seurakunnalle huonossa kunnossa palautetun evankelisen lukion rakennusten kunnostamista. Toiminnassaan hän korosti ekumeniaa, julkaisi kirjoituksia sekä teologisista että ajankohtaisista teemoista, toimi kirkkohallituksen (*generálne prebyterstvo*) jäsenenä ja vaikutti monissa muissakin kirkollisissa elimissä. Hänellä oli lukuisia kontakteja muiden maiden kirkkoihin ja kristillisiin järjestöihin. Eläkkeelle jäätyään hän toimi vielä Vanhan testamentin opettajana Martiniin perustetussa raamattukoulussa ja Žilinan yliopistossa. Hän kuoli 67-vuotiaana.

Pastori Hroboň oli sukunsa pappi viidennessä polvessa. 1950-luku oli silloisessa Tšekkoslovakiassa ankaraa ateismin aikaa. Voimakkaan ateismin aikana pastori Hroboň joutui usein vaihtamaan seurakuntaa. Ateistinen hallinto ei pitänyt hänen aktiivisuudestaan seurakunnissa, sillä minne vain hän tulikin papiksi, siellä seurakuntaelämä vilkastui. Hän perusti seurakuntiin lasten- ja nuortenkuoroja, teki aktiivista nuorisotyötä, osallistui kristillisen kirjallisuuden tuomiseen

ulkomailta aikaan, jolloin toiminnasta saattoi seurata vankilatuomio. Tästä aktiivisuudesta seurasi, että hänet siirrettiin aina ”viimeiselle mahdolliselle bussipyäkille”, työskentelemään syrjäseutujen seurakunnissa, usein huonoissa olosuhteissa, paikoissa, joissa ei ollut edes kunnollista asumiseen soveltuvaa pappilaa.

Hänen kaltaisiaan palvelijoita oli Slovakian evankelisessa kirkossa monia muitakin, pienellä paikalla uskollisesti palvelleita. Hänen arkkunsa vierellä mietin, millainen olisi se jälki, jonka itse jätän tähän maailmaan ihmisenä ja Ylösnouseen todistajana.

Slovakian evankelinen kirkko – Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku (ECAV)

Tässä artikkelissa tuon esille seikkoja, miten näin ja koin kirkon, jonka palvelukseen olin vihitty. Saavuin Slovakiaan loppukesästä 1994 Medialähetys Sanansaattajien lähettämänä. Tehtävänä oli opiskella slovakian kieltä ja kartoittaa yhteistyömahdollisuuksia paikallisen evankelisen (luterilaisen) kirkon kanssa. Selvittelin myös mahdollisuuksia jatkaa Suomessa aloitettuja teologian opintoja Slovakiassa.

Slovakian evankeliseen kirkkoon yhteydet alkoivat muodostua osallistumalla jumalanpalveluksiin ja siellä nuoriin teologian opiskelijoihin tutustumalla. Puolen vuoden kieliopintojen jälkeen ilmoitin Comenius-yliopiston Bratislavan evankeliseen teologiseen tiedekuntaan kiinnostuksestani jatkaa opintoja siellä. Haastattelussa kerroin opinnoistani Suomessa ja halustani jatkaa syksyllä Bratislavassa. Keskustelun päätteeksi sain käteeni opintokirjan, johon oli merkitty oppiaineet, joita he odottivat minun opiskelevan jo kyseisen vuoden kevätlukukaudella.

Opiskelu-aika oli mielenkiintoista sukellusta Suomesta poikkeavaan akateemiseen maailmaan. Opiskelu oli koulumaisempaa, paljon ulkoa opettelua, ehkä vähemmän omaan pohdiskeluun rohkaisevaa. Toisaalta tiedekunnassa laitettiin suurempi paino alkukielien opiskeluun ja osaamiseen kuin oman kokemukseni mukaan Suomessa. Tiedekunnan kautta syntyivät

myös tiiviimmät yhteydet evankeliseen kirkkoon (monet tiedekunnan opettajista toimivat myös pappeina lähiseurakunnissa) ja tuleviin kirkon työntekijöihin.

Osallistuin heti maahan saavuttuani myös paikallisen seurakunnan jumalanpalveluksiin, vaikka en alkuun ymmärtänytkään juuri mitään. Kielitaidon kartuttua avautui myös ymmärrys sanomalle. Hengellinen perinne oli selkeästi erilainen. Oman havaintoni mukaan julistus niissä seurakunnissa, joissa kävin, painotti kristillistä etiikkaa: "Kun kerran olet kristitty, toimi näin ja näin..." Julistus oli usein perinteeseen nojautavaa sekä tiedollisesti ja taidollisesti syvää teologista ja filosofista pohdintaa. Evankelisen kirkon identiteettiä, itseymmärryksen, vaikutti voimakkaasti kirkon historia sekä vähemmistökirkon asema omassa maassaan. Monessa asioissa, etenkin käytännön teologian ja jumalanpalveluselämän puolella, pitäydyttiin vahvasti perinteessä. Perinteisestä tavasta ei saanut muuttaa mitään. Usein oma identiteetti rakentui sen varaan, että evankelisina kirkkona olemme jotakin muuta kuin roomalaiskatolinen kirkko.

Slovakian evankelisen kirkon historiaa

Opiskeluaikana sain perehtyä tarkemmin myös Slovakian evankelisen kirkon historiaan. Evankeliselle kirkolle ja evankelisille oman historian, oman kirkon vaiheiden tunteminen, oli tärkeää oman identiteetin kannalta. Evankeliset tuntevat myös tiettyä ylpeyttä oman historiansa merkkihenkilöistä. Heihin ja heidän aikaansaannoksiinsa palataan usein. Heille on paljastettu muistolaattoja, heidän merkkipäiviään muistetaan mm. seminaareilla ja erilaisilla tapahtumilla. Muistissa kannetaan myös hyvin tarkkaan historiassa koettuja vääryyksiä esimerkiksi roomalaiskatolisen kirkon ja roomalaiskatolista uskoa tunnustavien hallitsijoiden taholta.

Slovakian evankelinen kirkko ulottaa juurensa reformaation alkupäiviin. Varsin pian Martti Lutherin ajatukset ja kirjoitukset kantautuivat myös nykyisen Slovakian alueelle. Slovakian alueella, osana silloista Unkarin kuningaskuntaa, oli paljon Saksasta tulleita siirtolaisia, käsityöläisiä ja kaivostyömiehiä. Heidän kotimaanyhteyksiensä kautta ja mukanaan reformaation ajatukset levisivät nopeasti Itävalta-Unkarin kaksoismonarkian Unkarin alueelle. 1600-luvulla syntyivät ensimmäiset evankeliset seurakunnat nykyisen Slovakian alueella. Evankelinen kirkko järjestäytyi Žilínassa pidetyssä synodissa vuonna 1610. Vuonna 1670 suurin osa Unkarin seurakunnista kuului evankelisiin, mutta vuosien 1670–1680 voimakas rekato-

lisaatio johti evankelisen kirkon täydelliseen kieltämiseen. Vuonna 1681 evankelinen kirkon olemassaolo tunnustettiin. Kirkko sai toimia, mutta monin rajoituksin. Tuohon aikaan sijoittuvat ns. artikulaarikirkot. Yhdessä niistä, Kežmarokin puukirkossa, olen saanut pappisvihkimykseni. Kirkko kuuluu Unescon maailmanperintöluetteloon. Vasta vuonna 1781 toleranssipatentin hyväksymisen jälkeen evankelinen kirkko sai osittaisen tasavertaisen aseman Unkarissa. Tuona aikana rakennettiin kolmannes kaksoismonarkian Unkarin alueen evankelisista kirkoista. Lain edessä evankelinen kirkko sai yhdenvertaisen aseman vuonna 1848 roomalaiskatolisen kirkon kanssa. 1918 Tšekkoslovakian valtion perustamisen jälkeen Slovakian alueelle perustettiin itsenäinen Slovakian Augsburgin tunnustuksen mukainen evankelinen kirkko (Evanjelická cirkev augsburského vyznania, ECAV). Vuodet 1918–1938 olivat kirkon toiminnan laajenemisen aikaa. Toisen maailmansodan (II MS) alussa Slovakian evankelisen kirkon saksalainen osa muodosti oman itsenäisen saksalaisen kirkon, joka oli olemassa II MS:n loppuun saakka. Slovakian evankelinen kirkko vastusti natsi-Saksan valtaa, rasismia ja ns. juutalaiskoodeksin toimeenpanoa. Yksittäiset evankeliset pelastivat useita juutalaisia kuolemalta.

Vuosina 1948–49 kommunistinen hallinto lakkautti kirkolliset yhdistykset, koulut, diakonian, julkaisut ja pappien yhdistyksen. Kirkko eli ankaran totalitarismin kontrollin alla. Yli sata evankelistapastoria joutui vainon kohteeksi, monia vangittiin tai heidän toimintaansa kirkossa rajoitettiin.

Uudet tuulet alkoivat puhaltaa 1980-luvun loppupuolella. Bratislavan ns. kynttilämielenosoitus 25. maaliskuuta 1988 oli ensimmäisiä kommunismin vastaisia mielenilmauksia Tšekkoslovakiassa, jotka johtivat lopulta kommunistisen hallinnon kaatumiseen. Sen järjestämisen aloittivat roomalaiskatoliset aktivistit, jotka vaativat uskonnonvapautta ja yhtäläisiä kansalaisoikeuksia. Kynttilämielenosoitus oli rauhanomainen, hiljainen puolen tunnin kokoontuminen Hviezdoslavín aukiolla Bratislavassa. Osallistujilla oli kynttilät kädessä. Tämä mielenilmaus oli maanalaisen kirkon merkittävin teko kommunistisessa Tšekkoslovakiassa. Kommunistisen hallinnon kaatuminen Tšekkoslovakiassa liittyi ennen kaikkea mielenosoituksiin, joita järjestettiin 16. ja 17. marraskuuta 1989 Prahassa. Sadattuhannet osallistujat vaativat kommunistisen hallinnon väistymistä. Vuoteen 1989 saakka kirkko eli totalitaarisen hallinnon tarkassa valvonnassa. Sosialistinen hallinto kaatui Tšekkoslovakiassa vuonna 1989.

Pietismin haikuja, maanalainen kirkko

Pietismillä on ollut oma vaikutuksensa Slovakian evankelisen kirkon hengellisyyteen, vaikka ei kovin näkyvästi. Ensimmäisiä pietismin vaikutuksia Slovakiassa koettiin 1600–1700-luvulla myös papiston parissa. Ristiriidat luterilaisen ortodoksisen, oppia korostavan suunnan, ja pietististä hengellisyyttä edustavien pappien välillä päättyivät Ružombergin synodissa (1707), jossa pietistit vanhoivat pitävänsä Tunnustuskirjoihin. Pietistinen hengellisyys heräsi uudelleen 1800-luvulla vastareaktiona kirkossa ilmevään rationalismiin.

Kirjailija ja säveltäjä Kristína Royová (1860–1936) oli sisarensa Mária Royován kanssa sisälähetys- ja herätysliike Sinisen ristin (Modrý Kríž, 1896) perustajia. Hengellisesti herätysliike ammensi pietismistä korostaa syvää henkilökohtaista hurskautta ja maallikkoutta, yleistä pappeutta. Modrý Kríž julkaisi hengellistä kirjallisuutta ja aloitti ensimmäisen järjestäytyneen diakoniatoinnin Slovakiassa. Modry Kríž perusti sairaalan, orpokodin ja vanhainkodin. Mária ja Kristína Royová julkaisivat kirjoja, kristillistä lehteä, sävelsivät ja sanoittivat lukuisia hengellisiä lauluja, joista osa on nykyisessäkin Slovakian evankelisen kirkon virsikirjassa. Vuonna 1952 Modrý Kríž lopetti toimintansa.

Modry Kríž -yhdistyksen ja pietismin hengellisyydellä oli syvä vaikutuksensa evankelisten osalta myös kommunismin aikana toimineen ns. maanalaisen kirkon toimintaan. Kirkko sai kyllä toimia julkisesti kommunistisen hallinnon ajanakin, mutta sen toimintaa valvottiin. Valtio takavarikoi kirkkojen omaisuutta itselleen ja papisto siirtyi valtion palkkalistoille. Näin kommunistinen hallinto pystyi valvomaan pappien toimintaa ja määrittelemään, kuka saa ja voi toimia pappina. Kirkon tekemää nuorisotyötä rajoitettiin rajusti ja pyrittiin estämään. Diakonijärjestöt lakkautettiin. Kirkolliset koulut otettiin valtion haltuun. Osa kirkon jäsenistä koki kommunistisen hallinnon ja kirkon välisen tilanteen ristiriitaiseksi ja sopimattomaksi. He kieltäytyivät tekemästä yhteistyöstä hallinnon kanssa. Maanalaisen kirkon muodostivat papit (pääosin room. kat.), jotka eivät saaneet valtion hyväksyntää toimia pappeina, salaa papeiksi vihityt sekä aktiiviset maallikot. Maallikot muodostivat kristillisiä ryhmiä, jotka kokoontuivat kodeissa tutkimaan Raamattua ja rukoukseen. Nuorille järjestettiin salaisia kokoontumisia, jotka toteutuivat vaellusretkien yhteydessä vuorilla. Kristillisen kirjallisuuden painaminen oli pieniä poikkeuksia lukuun ottamatta kiellettyä. Hengellistä ja kristillistä kirjallisuutta tuotettiin omakustanteina; laittomasti julkaistuja kirjoituksia kopioitiin monistuskoneilla. Slovakiassa tapasin henkilöitä, jotka olivat

osallistuneet maanalaisen kirkon toimintaan, ja henkilöitä, jotka sanoivat, että mitään maanalaista kirkkoa ei ole koskaan ollutkaan eikä tarvittu.

Uutta kohti

Vuoden 1989 samettivallankumous toi muutoksia myös kirkolliseen elämään. Kirkolla oli edessään suuret haasteet koettaessaan tavoittaa kirkkoon aiemmin kuuluneita henkilöitä, joiden siteet kirkkoon olivat katkenneet. Kirkossa panostettiin sisälähetystyöhön. Monia kirkollisia yhdistyksiä ja järjestöjä perustettiin. Kirkossa aloitettiin uudelleen kommunismin aikana kiellettyjä ja lakkautettuja toimintoja, kuten lapsi- ja nuorisotyötä, diakoniatyötä, pyhäkouluja, evankelioimistyötä kirjallisuuden ja median kautta, aloitettiin uudelleen oman lehden toimittaminen, uudistettiin virsikirja ja kirkkokäsikirja. Lisäksi Uuden testamentin ja Psalmien ekumeeninen käännös valmistui 1995. Kirkko tarvisi paljon tukea myös sisäkirkoilta ulkomailta. Jo silloin Slovakian evankelisen kirkon Rukousyhdistys otti rukousaiheekseen, että kirkko asettaisi tehtävänsä kaksi lähetystyöntekijää, yhden ulkomaille ja toisen kotimaahan.

Kommunistisen hallinnon kaaduttua ja rajojen avauduttua myös monenlaiset uudet vaikutteet pääsivät maahan. Evankelikaalinen hengellisyys haastoi perinteistä hengellisyyttä. Kirkkojen yhteyteen tuli paljon kristinuskosta kiinnostuneita nuoria. Heitä puhutteli uudenlainen karismaattinen hengellisyys, mikä korosti uskonratkaisua, koko elämän antamista Jumalalle, armolahjoja, ylistystä. Heidän mukanaan tuli paljon uusia hengellisiä lauluja, opetuslapseuskoulutusta ja hengelliseen vastuuseen ja johtajuuteen kouluttamista. Evankelisen kirkon nuorisotyö organisoitui.

Hengellinen liikehdintä nuorten parissa haastoi perinteisiin tukeutuvaa kirkkoa. Aloitin vuonna 1997 johtavan piispan toimistossa nuorisotyön sihteerinä. Virka oli uusi ja haki paikkaansa kirkossa. Tuolla paikalla olin monesti kuin kahden myllynkiven välissä: usein vastakkain olivat perinteisen evankelisen hengellisyyden kannattajien vaatimukset nuorison saamiseksi ruotuun ja toisaalla nuorten innostus ja ehdottomuus, aidon hengellisyyden jano. Muistan sellaisenkin hetken, kun minulle 1940-luvulla seurakuntaelämässä nuorena pappina toiminut kollega esitti toiveen, että voisiko nuorten toimintaa seurakunnissa ohjata enemmän kulttuurin harrastamiseen, johonkin sellaiseen, mitä se oli hänen nuoruudessaan ollut. Ristiriitoja ja yhteentörmäyksiä ei voinut välttää. Nuoret lauloivat ylistyslauluja ja nostivat käsiä ylistykseen. Vanhemmat kauhistelivat vieraita vaikutteita.

Uuden ajan koitettua monet nuoret kokivat olevansa velassa evankeliumille uskollisina pysyneille edeltävälle sukupolville. Edeltävät sukupolvet eivät taivuneet kommunistisen hallinnon painostuksen alla. Nuoren sukupolven kysymys oli: "Mitä me teemme nyt täällä vapaudella? Miten sen käytämme kirkon ja evankeliumin hyväksi?" 20 vuotta sitten muutaman nuoren miehen aloitteesta Martinin kaupunkiin syntyi raamattukoulu, joka alkuun koulutti maallikkoja vapaaehtoisiksi seurakuntien lapsi- ja nuorisotyöhön. Myöhemmin toiminta laajeni, ja nykyisin paikalla on Kristillinen koulutuskeskus. Keskuksen toiminnan tarkoituksena on johdattaa eri-ikäisiä ihmisiä Kristuksen tuntemiseen. Keskuksen yhteydessä on evankelinen päiväkotiki, peruskoulu, kaksikielinen lukio ja raamattukoulu. Keskuksen yhteydessä on myös yliopiston etäopiskelijoille suunnattu uskontotieteen koulutusohjelma.

Lähetystyötä tekeväksi kirkoksi

Viimeisten työvuosieni tehtävänä Slovakian evankelisessa kirkossa oli kirkon ulkolähetystyön koordinaatio ja lähetystietouden lisääminen seurakunnissa ja seurakuntalaisten lähetysvastuuseen rohkaiseminen. Slovakian evankelisen kirkon lähetystyö on ollut ja on yhä vähäistä. Ensimmäinen slovakialainen evankelinen lähetystyöntekijä pastori Kornel Ivan Halát lähti lähetystyöhön Kameruniin vuonna 1948. Hän valmistui Bratislavan teologisesta tiedekunnasta vuonna 1946. Samana vuonna hänet vihittiin papiksi. Ordinaation suorittavalle piispalle hän kirjoitti: "Tahdon ennen kaikkea palvella Herraani ja hänen valtakuntaansa. Hänen armostaan olen se mikä olen." Kutsu lähetystyöhön selkisi hänelle teologian opintojen jälkeen.

Vuonna 1948 Kornel Ivan Halát lähti Pariisiin lähetyskouluun, jossa hän vaimonsa Emilian kanssa valmistautui lähetystyöhön Afrikassa. Slovakian evankeliselle kirkolle tilanne oli uusi. Kirkko ei ollut valmis tunnustamaan häntä lähetystyöntekijäkseen eikä tukemaan häntä. Kornel Ivan joutui taloudellisesti ja henkisesti ahtaalle. Silloinen kommunistinen hallinto piti häntä ei-toivottuna henkilönä. Hänen kirjeenvaihtoaan kotimaahan tarkkailtiin. Myös kirkko kielsi yhteytensä häneen sanoen, että Kornel Ivan Halátin lähetystyöhön lähtö on heille täysin tuntematon asia. Asiasta ei ollut sovittu kirkon kanssa, eikä kukaan ollut neuvotellut myöskään Pariisin seminaarin kanssa. Seuraavan vuoden maaliskuussa Kornel Ivan Halát lähti vaimonsa Emilian kanssa Marseillelle kohti Kamerunia.

Kaikesta valvonnasta ja tarkkailusta huolimatta Kornel Ivan Halát kirjoitti kirjeitä äidilleen, suvulleen sekä ystävilleen. Kirjeitä kierrätettiin ja luettiin yhdessä, ja näin kuva lähetystyöstä täydentyi. Lähetyskenttään Kornel Ivan Halát vaikutti aktiivisesti paikallisen pappisseminaarin, raamattukoulun, lähetysaseman ja sairaalan perustamiseen. Kornel Ivan kirjoitti: "En tee täällä mitään muuta kuin sen, mitä kotonakin teisin – tunnollisesti julistan Jumalan sanaa. Vuonna 1999 Slovakian kirkon rukousyhdistys kutsui Halátea Slovakiaan kertomaan lähetystyöstään ja rohkaisemaan slovakialaisia kristittyjä tukemaan lähetystyötä. Heidän matkansa estyi Emilia Halátin yllättävän kuoleman johdosta. Kornel Ivan Halát, ensimmäinen slovakialainen evankelinen lähetystyöntekijä, kuoli toukokuussa vuonna 2000 lähes kokonaan oman kirkkonsa unohtamana.

Vuonna 2000 Venäjän saksalainen kirkko etsi työntekijää Vladivostokiin. Vastavalmistunut teologian maisteri Darina Marková otti kutsun vastaan. Hänet siunattiin matkaan Svitissä pidetyssä lähetyskonferenssissa. Hänen lähtönsä jäi pienen piirin tietoisuuteen. Lähetystyötä ei ymmärretty koko kirkon tehtäväksi. Darina ei myöskään saanut minkäänlaista valmennusta tulevaan lähetystehtäväänsä. Vanhempien teologikollegojen taholta Darina kohtasi ymmärtämättömyyttä tehtäväänsä kohtaan. Usein kuulin kysyttävän: "Mihin ulkolähetystyötä tarvitaan? Omassa kirkossakin on riittävästi työtä!" Merkittävin tuki Darinan työlle tuli Rukousyhdistykseltä, jonka jäsenet muistivat häntä rukouksin ja tukivat työtä taloudellisesti. Darina palveli Vladivostokissa kaksi vuotta. Hänen palveluksensa merkitsi tien avaamista Slovakian evankelisen kirkon ulkolähetystyölle. Johtavan piispan Július Filon toimikausina (1994–2006) toteutui muitakin avauksia ulkolähetystyössä. Kirkon monet sisäiset ristiriidat, eri ryhmittymien väliset katkeruudet, jopa toisten työn sabotointi tulehduttivat kirkon ilmapiiriä. Ristiriitojen keskellä oli vaikea löytää yhteistä linjaa kirkon suunnasta niin kotimaan työssä kuin yhteyksissä toisiin kirkkoihin ja lähetystyöhön.

Lopuksi

Viimeiset vuoteni (palasin Suomeen 2006 elokuun lopussa) Slovakian kirkon palveluksessa olivat haastavia, vaikka ulkomaalaisena saatoinkin ainakin osittain jättäytyä ristiriitojen ulkopuolelle. Kirkkoa raastoivat avoimiksi tulleet kommunistisen hallinnon ylläpitämät turvallisuuspoliisin arkistot, listat yhteistyökumppaneista, agenteista. Listoista löytyi kirkossa korkeasakin asemassa olevien ja aktiivisesti vaikuttavien henkilöiden nimiä tai nimimerkkejä ja syntymäaikoja,

joiden perusteella pystyttiin identifioimaan kyseessä olevat henkilöt. Joidenkin henkilöiden kohdalla saatiin vain vahvistus olettamuksille. Joidenkin nimien löytyminen oli järkytys perheenjäsenille ja läheisille. Monet kielsivät osallisuutensa yhteistyöhön kommunistisen hallinnon kanssa. Epäilykset jäivät kuitenkin elämään. Itsekin sain kokea jopa painostusta ottamaan kantaa ja asettumaan tukemaan ja puolustamaan joitakin henkilöitä. Kieltäydyin sellaisesta kannan ottamisesta jyrkästi. Minulla ei ollut eikä ole sellaista tietoa, kokemusta ja ymmärrystä, että voisin toimia tuomarina tai kannan ottajana. Monesta olisi säästytty, jos heti vuoden 1989 Samettivallankumouksen jälkeen olisi kirkossa tuotu valoon kommunismin ajan toiminta ja "tehty tiliä" oman historian suhteen. Ajatuksena oli, että "ei sotketa lammen vettä, niin se näyttää kirkkaalta". Ulkopuolisena on mahdoton arvioida ja arvostella toisen maan kirkon toimintatapoja, eikä se ole tehtäväni.

Nuorempien pappissukupolvien innostus ja sydämen palo kutsumustyössään herätteli ajattelemaan myös omaa tapaa tehdä kirkon työtä. Monessa seurakunnassa pappi oli ja on ainoa palkattu työntekijä. Hän hoitaa jumalanpalvelukset ja toimitukset, johtaa seurakunnan kuorot, opettaa kouluissa uskontoa, pitää rippikoulua, raamattutunteja, joskus toimii jopa "rakennusmestarina". Papin työ Slovakian evankelisessa kirkossa on hyvin laaja-alaista.

Olen etuoikeutettu, että olen saanut katsoa Slovakian evankelisen kirkon elämää sisältäpäin ja olla myös osa sitä. Siitä olen kiitollinen minut papiksi hyväksyneelle ja vihkineelle kirkolle. Kannan Slovakian evankelisen kirkon perintöä, kokemuksiani, rakkautta sitä kirkkoa kohtaan aina mukanani. Sydämessäni olen myös Slovakian evankelisen kirkon pappi.

Luterilainen ja ekumeeninen: Puolan Augsburgin tunnustuksen evankelinen kirkko

Kuultua ja opittua Itä-Euroopan työryhmän opintomatkalta Puolaan 12.-15.4.2018

Ari Ojell

Saatteeksi

Kirkkohallituksen ulkoasiain osaston kokoon kutsuma Itä-Euroopan työryhmä tekee kunkin kolmi-vuotisen toimikautensa aikana yhden opintomatkan toimialueensa piiriin kuuluvaan maahan, tärkeimpänä tavoitteenaan tutustua ja rakentaa suhteita maassa toimivaan luterilaiseen kirkkoon. Lisäksi tavoitteena on perehtyä yleisemminkin maan kirkolliseen, ekumeeniseen ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen.

Puolaan ja sen luterilaiseen Augsburgin tunnustuksen evankeliseen kirkkoon tutustuminen oli ollut esillä jo kahden aiemman toimikauden aikana, jolloin kuitenkin päädyttiin ensin Unkariin (2013) ja sitten Slovakiaan (2015) opintomatkoiksi. Aiepäätös kuluvaan toimikauden kohteesta syntyi jo edellisellä toimikaudella. Työryhmän toimikauden 2017-2019 kokoonpanoa kokoon kutsuttaessa asia otettiin huomioon, ja työryhmään kutsuttiin mukaan Puolaa hyvin tunteva Loimaan seurakunnan kappalainen Ritva Szarek, joka teki arvokkaan työn opintomatkan suunnittelussa ja käytännön järjestelyissä yhteistyössä työryhmän sihteerin kanssa. Matkalle osallistuivat piispa Seppo Häkkinen (pj.), professori Matti Kotiranta, pastori Kalle Kuusniemi, pastori Kai Lappalainen, kirkkoherra Niilo Pesonen, ulkoasiainneuvos Laura Reinilä, kappalainen Ritva Szarek, kappalainen Hilveliisa Ukkonen, kirkkoneuvos Kimmo Kääriäinen, johtava asiantuntija Tomi Karttunen ja asiantuntija Ari Ojell (siht.).

Kirkollamme on jo ainakin 1970-luvulta asti ollut kontakteja Puolaan. Vuorovaikutus Suomen ja Puolan luterilaisen kirkkojen välillä on ollut viime vuosina vilkastumassa vastavuoroisten vierailujen ja esimerkiksi diakoniyhteistyön tunnustelun merkeissä. Työryhmän vierailu asettui jatkumoon äskettäin toteutuneiden Kirkkohallituksen toiminnallisen ja ulkoasiain osaston edustajien, Kirkkohallituksen johtoryhmän sekä arkkipiispan vierailujen kanssa. Aktiivisia ystävyyssuhteita Puolaan on Lahdessa ja

Mikkelissä – ja myös Loimaan seurakunta järjestää ripileirejä Puolassa.

Vuoden 2015 parlamenttivaalien jälkeen Puolan poliittinen tilanne on saanut suunnan, joka on huoletuttava ja muistuttaa Unkarin poliittista tilannetta työryhmän Unkarin opintomatkan alla. Tässäkin mielessä Puola oli opintomatkoitteena itäisen Keski-Euroopan tilanteen tuntemuksen kannalta ajankohmainen ja hyödyllinen. Matka sisälsi vierailut Suomen suurlähetystössä, Puolan luterilaisen kirkon johtavan piispan kansliassa ja katolisen kirkon piispainkokouksen kansliassa Varsovassa sekä vierailut kolmessa luterilaisessa paikallisseurakunnassa Krakovassa ja sen läheisyydessä. Lisäksi tutustuttiin Auschwitzin keskitysleirimuseoon. Seuraavassa on yhteenvedo matkan aika kuullusta ja opitusta liittyen maan nykyiseen yhteiskunnalliseen tilanteeseen ja luterilaisen vähemmistökirkon elämään ja asemaan katolilaisemmistöisessä Puolassa.

Puolan yhteiskunnallinen tilanne

Puolan viimeisimpien parlamenttivaalien (marraskuussa 2015) yhteydessä puhutaan usein nationalistisen ja EU-kriittisen, populistisen *Laki ja Oikeus* oikeistopuolueen (*Prawo i Sprawiedliwość*, lyh. PiS) ”murskavoitosta”. Tällöin on hyvä muistaa, että tosiasiassa puolue sai 37,6% vaaleissa annetuista äänistä. Tämä on toki suuri saalis, mutta tuskin suorastaan murskaava vaaleissa, joissa vain 50% kansalaisista käytti äänioikeuttaan. Murskaavuus tulee kuvaan siinä, että Puolan vaalijärjestelmän mukaan tämä riitti määränemmistöön parlamentissa, johon PiS sai 235 edustajaa 460:sta. Käytännössä kansakunta on hyvin kahtiajakautunut, vaikka maan poliittisen suunnan ja yleisilmapiirin määrää tällä hetkellä Laki ja Oikeus -puolue. Sitä johtaa lähes itsevaltaisesti Jarosław Kaczyński, jolla on maassa tosi asiassa enemmän valtaa kuin pääministerillä tai presidentillä. Voidaan sanoa, että hallintonsa kautta Puola edustaa tällä het-

kellä lähemmin "moskovaalaista" keskus- tai henkilöjohtoisuutta ja arvokonservatismia kuin perinteistä läntistä demokratiaa ja liberalismia.

Nykyisiltä hallintotavoiltaan ja -keinoiltaan Puola muistuttaa EU-maista hyvin paljon Unkaria, jossa Fidesz -puolue johtajanaan pääministeri Viktor Orbán keskittää valtaa itselleen ja riisuu demokratiaa sen tunnusmerkeistä kuten vapaasta oikeuslaitoksesta ja mediasta. Kaczyński onkin avoimesti asettanut "Unkarin mallin" esikuvakseen hallinnossa. Vuosina 2016–17 Puolassa on toteutettu lakireformeja, joiden myötä perustuslakituomioistuin on hallituksen käsissä (2016) samoin kuin koko oikeuslaitos ja tuomarien nimittämis-oikeus (2017). Jo aiemmin, ensitöikseen vuoden 2015 lopussa, hallitus määräsi valtion omistamat tiedotusvälineet valtion hallintaan ja säädetty uusi laki antoi hallitukselle oikeuden nimittää tiedotusvälineiden johtoporras. Kaikki silloiset hallintoneuvostojen jäsenet erotettiin ja tilalle vaihdettiin uudet henkilöt. Eliittiä ylipäättään on vaihdettu maassa hallituksen mielen mukaiseksi myös säätämällä uusi virkamieslaki, toteuttamalla opetusreformi – ja tapaa puhua kansakunnan historiasta suhteessa holokaustiin halutaan ohjailta uudella historialla. Kaikilla näillä toimillaan maa on ajautunut avoimeen konfliktiin EU:n kanssa.

Käänte sitten vaalien 2015 on ollut nopea ja huomattava, mikä osaltaan kertoo Puolan demokraattisen parlamentarismien nuoruudesta ja "murrosikäisyydestä" suhteessaan Euroopan unioniin. Perustavat puitteet toiminnalle luo Puolan vahva talouskasvu ja nollatyöttömyys. Kuitenkin niiden merkittävänä taustatekijöinä ovat ulkomaiset investoinnit ja EU-rahoitus, joista erityisesti jälkimmäinen on vaarassa Puolan harjoittaman epädemokratisoivan, oikeusvaltion perusteita rapauttavan sisäpolitiikan myötä.

EU:n perussopimuksen 7. artiklan mukaan jäsenmaata vastaan voidaan käyttää sanktiomenettelyä, jos jokin jäsenmaa vakavasti ja jatkuvasti rikkoo unionin perusperiaatteita, kuten kansanvallan, oikeusvaltion ja ihmisoikeuksien kunnioitusta. Silloin Eurooppa-neuvosto eli EU-maiden huippukokous voi määränemistöllä päättää väliaikaisesti pidättää jäsenvaltiolle kuuluvat oikeudet, kuten valtion edustajan äänioikeuden neuvostossa, samoin kuin EU-tuet. Puola on ensimmäinen maa, johon 7. artiklaa on alettu jollain tavalla soveltaa. Artikla on eräänlainen EU-sopimuksen "ydinkärki", jonka käyttö on epätodennäköistä tai käytännössä mahdotonta – mutta tilanteen vakavuudesta kertoo, että Puolaa koskeva käsittelyprosessi on käynnistetty.

40 miljoonan asukkaan Puola on sijainniltaan EU:lle strategisesti keskeinen, mikä entisestään vaikeuttaa sen toiminnan sanktioittamista. EU:n budjetista joka neljäs tukieuro menee Puolaan – ja taloustuen myötä EU -jäsenyyden kannatus on Puolassa huippuluokkaa. Paradoksaalisesti samaan aikaan Kaczyńskin ja PiS-puolueen retoriikka on erittäin EU-kriittistä, jopa vihamielistä ja perustuu (kuten Unkarissa) maan uhrimentaliteetin luomiselle ja sortajavallan osoittamiselle. Brysseliä vastaan käydään jatkuvaa propagandaa: puolueen narratiivi kertoo, että siinä missä ennen oli tiin Moskovan, nyt ollaan Brysselin vallan alla.

Eräs juonne kokonaisuudessa on PiS-puolueen halu avata uudelleen sotakorvauskysymys Saksan kanssa. Jarosław Kaczyński on vaatinut, että Saksan tulisi maksaa Puolalle sotakorvauksia toisen maailmansodan tapahtumista, kun se "miehitti Puolan, murhasi miljoonia ihmisiä ja tuhosi aineellista omaisuutta". Tällainen populismi vetoaa moniin puolalaisiin – ja voimistaa uhrimentaliteettia tavalla, jossa juutalaisiin kohdistuneista vainoista muokataan olennaisesti puolalaisiin kohdistunutta vainoa ja samalla hämärretään toisen maailmansodan aikaisten tapahtumien objektiivista ja itsekriittistä tarkastelua, oman historian kohtaamista. Ennen toista maailmasotaa Puolassa asui yli kolme miljoonaa juutalaista, ennen vuoden 1968 repressiotoimia määrä oli 25 000 ja nykyään arviot liikkuvat 3000–10 000 juutalaisen välillä. Saksalaisten miehittäjien toimet toisessa maailmansodassa ovat hyvin tiedossa – mutta vähemmän tunnettu ja käsitelty historia kätkee sisäänsä myös puolalaisia sota-ajan varjoja sekä kommunistisen kauden juutalaisvainon ajan, joka lopulta vuonna 1968 johti juutalaisten maasta karkotukseen.

Myös juutalaiskysymyksen käsittelyssä tapahtui Puolassa käänte 2015 PiS -puolueen valtaannousun myötä. Vielä 2014 maassa oli koettavissa kouriintuntuvasti positiivinen kehityssuunta oman menneisyyden kohtaamisessa ja rehellisessä käsittelyssä, kun Varsovaan oli juuri valmistunut suomalaisarkkitehti Rainer Mahlamäen suunnittelema juutalaismuseumo. Tuolloin sanottiin, että juutalaiset ovat viimein "palanneet Varsovaan" ja uskottiin, että menneisyyden käsittely voi nyt todellisesti alkaa. Tänä vuonna säädetty historialaki on kuitenkin täydellisesti tyrehdyttänyt tämän kehityksen. Laki, jolla pyrittiin parantamaan Puolan imagoa esimerkiksi kieltämällä ilmaus "puolalaiset keskitysleirit", on sanktioittanut kriittisen keskustelun käymisen asiasta – mikä on erityisen uhkaavaa, kun myös tuomio- ja mediavalta on yksissä käsissä oikeistolaisella populistipuolueella, joka flirttailee rädikaalin äärioikeiston kanssa.

Puola on ollut riippuvainen työperäisestä maahanmuutosta, mikä on tuonut maahan mm. noin miljoona ukrainalaista. Koulutettua väestöä on muuttanut maasta ja Puolassa toimivat yritykset ovat yleisesti joutuneet rekrytoimaan koulutettua työvoimaa muualta Euroopasta. Pakolaisten osalta Puolalle asetettiin EU:ssa 7000 pakolaisen kiintiö, mutta käytännössä Puola ei ole vastaanottanut pakolaisia lainkaan. Tässä asiassa roomalaiskatolinen kirkko ja myös luterilainen vähemmistökirKKko ovat olleet lähes ainoita tahoja, jotka ovat osoittaneet halua avata rajoja pakolaisille.

Puolan väestöstä 87% kuuluu edelleen roomalaiskatoliseen kirkkoon. Puolalainen paavi Johannes Paavali II on maassa myyttinen hahmo. Kommunistisena aikana ja sen jälkeen katolisella kirkolla oli maata tervehdyttävä rooli. Edelleenkin se on taho, jolla on vaikutusvaltaa myös yhteiskunnallisesti – jopa asettua vaikkapa maan hallintoa vastaan. KirKKon merkitys ja painoarvo ajattelun ja asenteiden muokkaajana on kuitenkin lasusuunnassa erityisesti suurissa kaupungeissa kuten kaikkialla Euroopassa. Se ei myöskään omista lähtökohdistaan käsin tarjoa vastavoimaa arvokonservatismille, jota nykyhallitus osaltaan vahvistaa valjastamalla myös uskonnollisuuden populistiseen arsenaaliinsa. Toisinaan PiS -puoluetta syytetään katolisen kirKKon ”omimisesta”. Paikallistasolla erityisesti maaseudulla papeilla on vielä paljon mielipidejohtajuutta ja heiltä saattaa vaikkapa kuulla, ketä pitää äänestää. Hallituksen talutusnuorassa katolinen kirKKko ei kulje: esimerkiksi Saksan sotakorvauksia koskevassa kysymyksessä kirKKko on asettunut vastustamaan sen uudelleen avaamista ja tähänastisen sovintoprosessin vaarantamista.

Lähes samoin kuin katolilaisuus, myös kaivostyöläisyys kuuluu ”puolalaisuuteen”. Lähes kaikilla puolalaisilla on suvussa ainakin joku kaivostyöläinen tai kaivosteollisuuden yhteydessä muutoin elantonsa hankkinut henkilö. Hiilivoiman myötä ilmansaasteet ovat Puolassa suuri ongelma. Euroopan 50 saastuneimmasta kaupungista 33 sijaitsee Puolassa. Ympäristötietoisuus on Puolassa nousussa ja asiassa koettaneen merkittävä käänne jo lähitulevaisuudessa.

Puolan kehityskulku on viime vuosina seurannut pitkälti Unkarin jo aiemmin jättämiä jalanjälkiä. Yhdessä asiassa ero maiden hallitusten ja niiden johtajien Kaczyńskin ja Orbánin välillä on selkeä kuin yöllä ja päivällä: suhtautumisessa Venäjään ja presidentti Vladimir Putiniin. Unkarissa Orbán on osoittanut ihailua ja halua liittoutua Putinin Venäjän kanssa, kun taas Kaczyński on riitauttanut välit ja aloittanut vuonna 2010 tapahtuneen Smolenskin lento-onnettomuuden uudelleentutkinnan. Tuhoisassa turmassa kuoli 96

matkustajaa, muiden muassa Jarosław Kaczyńskin veli, silloinen Puolan presidentti Lech Kaczyński vaimoineen. Presidentin valtuuskunta oli matkalla muistojuhlaan 22 000 puolalaiselle upseerille, jotka Neuvostoliiton salainen poliisi murhasi toisen maailmansodan alussa Katynin metsässä Länsi-Venäjällä. Lennolla, jolla kaikki saivat surmansa, oli mukana hallituksen jäseniä, kansanedustajia, sotilasjohtajia ja sodan aikana surmansa saaneiden upseerien sukulaisia.

Jarosław Kaczyński on kyseenalaistanut aikaisemmat selvitykset, joita onnettomuudesta on tehty sekä Puolassa ja Venäjällä. Niiden mukaan onnettomuus johtui pääasiassa huonosta säästä ja lentäjän virheestä. Kaczyński seuraajineen uskoo, että lentoturma oli suunniteltu ja koneessa oli räjähteitä. Teon taustalla oli Kaczyńskin väitteen mukaan Venäjä, joka olisi saanut tukea Puolan silloiselta pääministeriltä Donald Tuskielta. Kaczyński haluaa saada Tuskin oikeuteen ja etsii todisteita häntä vastaan. Tusk on nykyisin Eurooppa-neuvoston puheenjohtaja: ellei motiivi, Kaczyńskin väitteissä on ainakin ilmiselvää sisäpoliittinen intressi.

Tutkimusta varten Lech Kaczyńskin ja hänen puolisonsa samoin kuin muiden turmassa kuolleiden ruumiit kaivettiin haudoista erilaisia testejä varten loppuvuonna 2016. Hautarauhan rikkominen järkytti syvästi monia puolalaisia ja samalla aloitti repivän riidan salaliittoteorian kannattajien ja sitä tekaistuna pitävien välillä. Asia on riitauttanut jopa monia perheitä ja uuvuttanut puolalaiset: käynnissä on edelleen ”vaiettu ilmiriita”, joka jakaa kansalaisia voimakkaasti.

Kirkollinen tilanne ja Puolan luterilainen Augsburgin tunnustuksen evankelinen kirKKko

Puolan kirkollisesta tilanteesta ja luterilaisen kirKKon erityisluonteesta kuultiin johtavan piispan Jerzy Samiecin tapaamisessa alustus, jonka oli valmistellut ja esitti englanniksi piispan teologinen avustaja Dariusz Bruncz. Lisäksi kuultiin piispan itsensä sekä hänen sihteerinsä Anna Wrzesińskan pohdintoja kirKKon vahvuuksista ja haasteista.

Saksalaisessa yliopistossa tohtoriksi väitellyt Dariusz Bruncz sanoi ulkomailla huomanneensa, että ihmisten mielikuvissa Puola näyttäytyy hyvin homogeenisenä maana. Siinä missä on totta, että maassa vallitsee erotuva katolilaisuuden muovaama ja dominoima yleiskulttuuri ja uskonnolla on ollut maassa suuri merkitys, on välttämätöntä ymmärtää, että maassa on runsaasti monitahoista – historiallista ja viime aikoina kehitty-

nyttä – diversiteettiä, joka avaa Puolan todellisuutta paremmin kuin erot häivyttävä ajatus homogeenisyydestä. Jo historiallisesti maa on ”mikstuuri”, jossa esimerkiksi maan itä- ja länsiosat ovat luonteeltaan aivan erilaiset. Maa on jatkuvasti liikkeessä ja muutoksessa. Tämän huomaa helposti esimerkiksi vain kymmenesässä vuodessa suuresti muuttuneista kaupungeista kuten Varsovasta.

94 prosenttia maan väestöstä määrittelee itsensä puolalaiseksi. Maassa on siis kansallisia vähemmistöjä, suurimpina ryhminä saksalaiset (2%) etupäässä länsiosissa maata ja ukrainalaiset (1 miljoona), joita on etupäässä idässä kuitenkin koko ajan laajentuen eri osiin maata. Maassa on myös uskonnollisia ja kirkollisia vähemmistöjä. Ukrainalaiset ovat pääosin ortodokseja tai (roomalaiskatoliseen kirkkoon kuuluvia) kreikkalaiskatolisia – mutta Puolassa on myös oma historiallinen autokefaalinen ortodoksinen kirkko, joka on virallisesti maan toiseksi suurin (500 000 jäsentä) roomalaiskatolisen kirkon jälkeen. Ortodoksinen kirkko Puolassa on hyvin monikansallinen suurimpina ryhmiinään puolalaiset, ukrainalaiset ja venäläiset.

Ukrainalaiset kreikkalaiskatoliset maahanmuuttajat, heidän pastoraaliset tarpeensa ja jumalanpalvelustilat ovat merkittävä haaste roomalaiskatoliselle kirkolle Puolassa. Protestanteista suurin ryhmä ovat luterilaiset (70 000 jäsentä), lisäksi on metodisteja (4500) ja reformoituja (3500), helluntailaisia (24 000) ja baptisteja (6000) jne. Jehovan todistajat ovat kolmanneksi suurin uskonnollinen ryhmä (120 000). Tohtori Brunczin alustuksessa jäivät mainitsematta juutalaiset; suurlähetystössä kuultu arvio oli 3000–10 000. Islamilaisia on maassa hyvin vähän, tilastotiedon mukaan alle tuhat. Todellista lukumäärää on vaikea tietää, mutta huomioiden, että Puola ei ole vastaanottanut pakolaisia, poikkeama tilastoiduista islaminuskoisista ei liene yhtä suuri kuin esimerkiksi meillä Suomessa.

Puola tunnetaan katolilaisuudestaan ja sanotaan, että se on hyvin uskonnollinen maa. Tämä on totta edelleen. Yhtä totta kuitenkin on, että vieraantuminen kirkosta on samanlainen ilmiö Puolassa – myös katolilaisten keskuudessa – kuin muuallakin Euroopassa. Tähän voidaan nähdä kaksi syytä: maallistuminen ja vaurastuminen. Myös suoraviivaisen negatiivinen asennoituminen ja kriittisyys uskonto(j)ia kohtaan on selvästi lisääntynyt. Siinä missä Puola aiemmin oli katolisten pappien ”vientimaa”, nyt katolisella kirkolla Puolassa on pappispulaa eivätkä kirkot enää täyty kuin konfirmaatio- ja muissa erityisjuhlissa ja silloin, kun piispa on paikalla.

Itä-Puola on maan uskonnollisinta aluetta. Yhteiskunnallisesti se on myös PiS -puolueen vahvinta kannatusaluetta. Viikottainen messuun osallistumisprosentti on Itä-Puolassa paikoin edelleen jopa 60% luokkaa. Saksan rajalinja on sekularisoituneinta aluetta. Siellä osallistumisprosentit ovat 25–30%. Varsovassa luku on 25% niin katolilaisten kuin kaupungin kahden luterilaisen seurakunnan osalta. Passiivisimpia kirkossakävijöitä ovat nuoret. Luterilaisten seurakuntien piirissä on havaittu, että kun nuoret jättävät oman lapsuuden ympäristönsä ja tutun pienen seurakuntayhteisönsä, yhteys kirkkoon helposti katoaa.

Vähemmistökirkkona luterilaiselta kirkolta ei odoteta eikä sen myöskään itsetarkoituksellisesti ole viisasta ottaa liian näkyvää roolia. Samalla se voi kuitenkin olla ja se haluaa olla missionaarinen kirkko, olemalla kutsumu, helposti lähestyttävä – ja ekumeeninen: yhteyttä rakentava ja yhteistyökykyinen. Vähemmistökirkkona sillä on vaara ja usein kiusauskin sulkeutua vain omaan piiriinsä – mutta tällöin se ei toteuta missionaaria tehtävänsä. ”Olla luterilainen on olla ekumeeninen”, linjasi tohtori Bruncz kirkollemme sangen tutulla strategisella sanavalinnalla. Hän jatkoi myöhemmin, että ”protestanttisena kirkkona” Puolan luterilaisen kirkon tarkoitus ei oman itseymmärryksensä mukaan ole profiloitua ”alati protestoivana kirkkona” tai kirkkona, joka on jotakin *vastaan*. Se haluaa tulla esiin kirkkona, joka *todistaa* jonkin *puolesta* (lat. *pro* + *testis*) ja antaa todistuksen Kristuksesta. Seurakunnissa kyllä esiintyy edelleen myös negatiivista, vastustukseen nojaavaa antikatalista asennetta, jonka mukaan luterilaisessa kirkossa ei pidä hyväksyä mitään, mikä lähentää katolilaisiin – mutta tällainen asenne ei enää luonnehdi kirkon suuntaa ja itseymmärrystä kirkkona.

Kirkon missionaarisuuden yhteiskunnalliseen ulottuvuuteen liittyen piispa Samiec totesi, että kirkon tehtävä ei ole olla poliittinen ja politikoiva, vaan hengellinen ja pastoraalinen yhteisö. Poliittisten kantojen ilmaisemisessa kirkon edustajana tulee olla harkitseva, jopa pidättyväinen ja kantaa vastuuta monien eikä vain itsensä edestä. Tämä ei merkitse pelokasta itse suojeleua ja vaikenemista silloin, kun kirkon sanomasta nousee yhteiskunnallisesti rakentavaa sanottavaa.

Piispa Samiec oli (blogikirjoituksessaan) esimerkiksi yksi ensimmäisistä, jotka Puolassa ilmaisivat kriittisen näkökulman hallituksen suunnitelmiin avata Saksan kanssa keskustelu sotakorvauksista. Hän sai pian rinnalleen myös katolisen kirkon johdon lausuman, jonka mukaan sovintoprosessia Saksan kanssa ei pitäisi vaarantaa tämänkaltaisilla vaatimuksilla ja riidoilla. Piispa Samiec on saanut laajasti tunnustusta rohkeasta esiintulostaan – ja Itä-Euroopan työryhmän vierailun

jälkeen hänelle onkin luovutettu 24.5.2018 Saksan suurlähetystössä Varsovassa Saksan liittotasavallan suuri kunnariisti (Großen Verdienstkreuz der Bundesrepublik Deutschland) työstään puolalais-saksalaisen sovinnon ja yhteistyön hyväksi.

Nykyään Puolan luterilaista kirkkoa – kuten kirkkoja ylipäätään – haastetaan määrittelemään itseään akselilla liberaalinen-konservatiivinen: määrittäkö Puolan luterilaisia suunnan ottaminen ”Ruotsin vai Latvian” esimerkin mukaan? Liberaalien kirkkojen sanotaan olevan ”häviäviä kirkkoja” – mutta toisaalta esimerkiksi Amerikassa konservatiivinen Missourin synodi menettää jäseniä tällä hetkellä nopeammin kuin liberaali ELCA. Puolan luterilainen kirkko pyrkii olemaan ajanmukainen ja dynaaminen, maltillisesti uudistusmielinen kirkko, jonka uskollisuus apostoliselle traditiolle merkitsee avoimuutta ja positiivista tulevaisuuteen katsomista itseensä tai menneisyyteen käpertymisen sijaan.

Eräs tärkeä asia, jossa mainittu liberaali-konservatiivi (tai ”Ruotsi-Latvia”) -kysymyksenasettelu on ollut esillä lähiaikoina, on ollut kirkolliskokoukselle tehty esitys naispappeuden hyväksymisestä kirkossa. Yli puolet edustajista kannatti esitystä, mutta se jäi vaadittavasta 2/3 määränemmistöstä, joka päätöksen tekemiseen olisi vaadittu. Diakonin vihkimysvirka on kuitenkin avoin myös naisille ja Puolan luterilaisessa kirkossa diakonilla on käytännössä oikeus tehdä kaikkea mitä virkaan vihitty pappi – mukaan lukien ehtoollisen asettaminen: ainoastaan oikeus johtaa seurakuntaa ei kuulu diakonin oikeuksiin.

Roomalaiskatolisen valtakirkon asenteissa ja toiminnassa suhteessa luterilaiseen vähemmistökirkkoon on useita eri tasoja ja ”todellisuksia”. Viralliset suhteet ovat hyvät ja esimerkiksi Reformaation merkkivuoden aikana osoitettu tuki ja osallistuminen tapahtumiin oli piispojen tasolla vahvaa Lundin hengessä. Toisaalta monet papit paikallisesti propagoivat voimakkaasti reformaatiota vastaan ja Reformaation merkkivuoden ”sivutuotteena” Puolassa tulivat esille – katolilaisille itselleen kaikkein opettavaisimmalla tavalla – Vatikaanin toisen kirkolliskokouksen vastaiset asenteet kirkossa. Myös nykyistä Paavia (Franciscus) kohtaan esiintyy kritiikkiä ja epäluuloa.

Valtavan suuren roomalaiskatolisen ja pikkuruisen luterilaisen kirkon rinnakkaiselo sujuu pääosin hyvin, mutta esimerkiksi liittyminen luterilaiseen kirkkoon roomalaiskatolisesta kirkosta on käytännössä hankalaa. Kastetodistuksen saaminen entisestä katolisesta kotiseurakunnasta on usein vaikeaa ja asian julkiseksi tekeminen voi aiheuttaa kitkaa perhe- ja muissa sosi-

alisissa suhteissa. Luterilaisissa seurakunnissa onkin ihmisiä, jotka käyvät säännöllisesti luterilaisessa jumalanpalveluksessa, mutta ovat edelleen kirjoilla katolisessa seurakunnassa.

Avioliitto on yleisin syy liittyä luterilaiseen kirkkoon aikuisiällä. Luterilaisten solmimista seka-avioliitoista katolilaisten kanssa 60% solmitaan luterilaisessa kirkossa ja n. 85–90% tapauksista lasten uskonnollisen kasvatuksen traditio määräytyy avioliiton solmimispaikan mukaan. Luterilainen vanhemmuus on luku sinänsä. Luterilainen lapsi on usein ainoa ikäluokassaan eikä ikätovereiden joukko ole koskaan suuri. Vanhemmilla täytyy olla taitoa varustaa lastansa niin, että myös hän kykenee kommunikoimaan eroavaisuuttaan omille ikätovereilleen, kun hän ei osallistu esimerkiksi uskontotunnille tai konfirmaatioon 7-vuotiaana kuten muut. Useimmille lapsille kehittyikin vahva luterilainen identiteetti näiden varhaisten kokemusten kautta.

Avioliiton yhteydessä luterilaiseen seurakuntaan liittyjän jälkeen toiseksi tyypillisin seurakuntaan liittyjä on 25–30 vuotias perheellinen, tavallisesti korkeasti koulutettu henkilö, jonka sitoutumisaste seurakunnan elämään on korkea. Seurakuntaan liittämistä edeltää 1–2 vuotta rippikoulua. Voidakseen toimia seurakunnan päätöksentekoelementissä, henkilön tulee olla ollut seurakunnan jäsen vähintään kolme vuotta. Kolmas ryhmä, joka tyypillisimmin pyytää luterilaisen seurakunnan jäsenyyttä koostuu henkilöistä, jotka ovat joutuneet jonkinlaiseen konfliktiin katolisessa seurakunnassaan. Tällaisille henkilöille pyritään ensisijaisesti löytämään uusi katolinen kotiseurakunta.

Luterilaisen kirkon sisäisistä haasteista ensimmäisenä mainittiin keskinäinen kommunikaatio, vuorovaikutus ja yhteistyö. Seurakunnat ovat hyvin itsenäisiä ja niiden tulisi paremmin löytää yhteisöluonne kirkkona. Toinen haaste on talous ja pappien palkkaus. Seurakunnat maksavat itse pappiensa palkat ja paikalliset erot palkoissa ovat merkittäviä. Kolmantena haasteena mainittiin dialogi kirkon konservatiivien ja liberaalien välillä esimerkiksi naispappeuskysymyksessä. Tämä haaste on tuonut esiin myös kirkon vahvuuksia: dialogiin kyetään yksimielisyydessä siitä, että niin pienen kirkkoyhteisön kuin luterilaiset ovat, ei pidä erimielisyyksissään enää edelleen jakautua.

Kansainvälistä kahdenvälistä vuorovaikutusta Puolan luterilaisella kirkolla on eniten Saksan ja Ruotsin luterilaisten kirkkojen suuntaan. Ruotsin suhteet alkoivat alun perin diakoniayhteistyöstä, kun eräs puolalainen diakoni opiskeli Uppsalassa. Kirkkojen välillä on nykyään yhteistyösopimus, joka uusitaan joka neljäs vuosi ja tehdään suunnitelmat yhteistyöstä seuraavaksi

kaudeksi. Skandinavia näyttäytyy Puolan luterilaisille eräänlaisena kiehtovana – Saksaa jännittävämpänä – ”luterilaisena paratiisina”. Toisaalta saksalaiseen luterilaisuuteen luonnollisemmin tottuneena, puolalainen voi ajatella, onko ”Ruotsin luterilaisuus” niinkään ”luterilaisuutta” kuin ”ruotsalaisuutta”? Esimerkiksi ruotsalaisten viehtymys anglikaanisuuteen tuntuu Puolan luterilaisista kummalliselta.

Puolan luterilainen kirkko näyttäytyi työryhmälle jopa yllättävänkin avoimena ja dialogisena tavalla, joka epäilemättä on osaltaan myös Skandinavian, etenkin Ruotsin kontaktien peruja. Vierailut Krakovan, Bielsko Bialan ja Szczyrkin luterilaisissa seurakunnissa vahvistivat kuvaa dynaamisesta vähemmistökirkoista, jonka seurakuntia luonnehtii paitsi työntekijöiden myös vapaaehtoisten aktiivisuus ja täysivaltainen sitoutuminen seurakuntaelämään. Oli rohkaisevaa tavata työntekijöitä ja maallikkoja, jotka eivät valittaneet vähemmistökirkon asemaa tai resurssipulaa, vaan olivat sitoutuneita kirkkoonsa ja näkivät tulevaisuuden valoisana. Luterilainen identiteetti nähdään Puolan luterilaisessa kirkossa myönteisenä voimavarana ja lähtökohtana kommunikatiiviselle missionaarisuudelle puolalaisessa yhteiskunnassa, vuorovaikutuksessa muiden kirkkojen kanssa. Omassa kansallisessa kontekstissaan kirkko elää erinomaisesti todeksi luterilaisesta itseymmärryksestä nousevaa periaatetta olla ”luterilainen ja ekumeeninen”.

”Sydänten ekumeniaa” – Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvosto ekumeenisena toimijana

Niilo Pesonen

1. Pääsiäismatka

Venäjän ortodoksinen kirkko vietti, kalenterien erosta johtuen, pääsiäistä viikon myöhemmin kuin me luterilaiset 28.4.2019. Joukko suomalaisia, ruotsalaisia ja norjalaisia luterilaisia sai mahdollisuuden osallistua pääsiäisen viettoon Murmanskissa. Delegaation ohjelmaan kuului osallistumista jumalanpalveluksiin, tapaamisia seurakuntien pappien ja seurakuntalaisten sekä Murmanskin uuden metropoliitan Mitrofanin kanssa. Osallistujien kokemus oli avartava ja lähentävä.

Pääsiäisen viettoon osallistuminen ei ollut ainutlaatuinen tapahtuma. Luulajan hiippakunta Ruotsista teki jo 1990-luvun alussa vastaavia vierailuja. Vuosien kuluessa matkoja on toteutettu aika ajoin. Pääsiäismatka ei olisi ollut mahdollista ilman Murmanskin ja pohjoismaisten luterilaisten hiippakuntien välille vuosien kuluessa kehkeytynyttä yhteyttä ja luottamusta.

Pääsiäismatka on esimerkki Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvoston toiminnasta. Kyse on ”sydänten ekumeniasta”, jossa kristittyjen väliselle kohtaamiselle ja tutustumiselle annetaan suuri arvo. Tarkoitukseni on seuraavassa lyhyesti valottaa neuvoston historiaa, toimintaa ja tämän hetken haasteita.

2. Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvosto

2.1. Neuvoston perustaminen vuonna 1996

Neuvostoliiton romahtaminen vuonna 1990 aiheutti Suomen ohella myös muissa Pohjoismaissa kiinnostuksen heräämisen entisten sosialistimaiden kirkkoja kohtaan. Suomessa kehitys johti laajaan ystävyysseurakuntatyöhön Inkerin ja Viron kirkon seurakuntien kanssa.

Samaan aikaan kiinnostus Venäjää kohtaan heräsi Ruotsin ja Norjan pohjoisosissa. Ruotsin pohjoisin hiippakunta Luulaja solmi yhteyksiä Murmanskissa

sijaitseviin ortodoksisiin seurakuntiin. Kuolan niemimaalle perustettiin vuonna 1995 Murmanskin ja Montsjegorskin ortodoksinen hiippakunta, jonka johtoon asetettiin arkkipiispa, sittemmin metropoliitta, Simon. Pohjoisnorjalainen Nord-Hålogalandin hiippakunta solmi niin ikään yhteyksiä Murmansiin ja toisaalta Vienan meren itäpuolella sijaitsevaan Arkangelin ja Kholmogoryn ortodoksiseen hiippakuntaan.

Kehitys johti Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvoston perustamiseen Altassa Norjassa 11.-13.10.1996 pidetyn konferenssin yhteydessä. Konferenssi oli järjestetty norjalaisten kutsusta. Neuvoston syntyä voidaan pitää Nord-Hålogalandin hiippakunnan ja sen piispan Ola Steinholtin aloitteesta syntyneenä. Perustavassa kokouksessa olivat mukana Nord-Hålogalandin, Luulajan ja Oulun luterilaiset hiippakunnat sekä Murmanskin ja Arkangelin ortodoksiset hiippakunnat.

Perustamisen yhteydessä muotoiltiin neuvoston rakenne. Sen mukaisesti neuvostolla on kerran vuodessa kokoontuva vuosikokous. Käytännön asioita hoitaa kuusijäseninen hallitus. Siinä tulee olla molempien tunnustusten edustus. Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvosto on ekumeenisesti bilateraalinainen. Sen jäseniä ovat luterilaiset ja ortodoksiset hiippakunnat. Muiden tunnustuskuntien edustajat ovat olleet välillä mukana tarkkailijoina. Neuvoston laajentamisesta muiden tunnustuskuntien suuntaan on aika ajoin keskusteltu, mutta päädyttyä pitäytymään alkuperäisessä ajatuksessa, jonka mukaan neuvosto edustaa Barentsin alueen valtioiden enemmistökirkoja.

Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvostoa olivat siis perustamassa kolme luterilaista pohjoismaista ja kaksi ortodoksista venäläistä hiippakuntaa. Varsin nopeasti neuvosto laajeni kattamaan muita hiippakuntia. Vuodesta 1999 lähtien neuvoston toimintaan tulivat mukaan Inkerin kirkko sekä Petroskoin ja Karjalan ortodoksinen hiippakunta Venäjältä sekä Oulun ortodoksinen hiippakunta Suomesta. Esimerkiksi Oulun ortodoksisen hiippakunnan ja sen metropoliittojen toiminta neuvostossa on ollut tärkeää yhteyksien ylläpitämiseksi Venäjän ortodoksisen kirkon hiippa-

kuntiin. Vuonna 2007 neuvosto laajeni edelleen hyväksyessään Sör-Hålogalandin hiippakunnan Norjasta jäsenekseen.

Neuvosto perustettiin maailmanpoliittisen mullistuksen jälkeen. Nopeasti se kehittyi yhteyden pitäjäksi Kalotin alueen luterilaisten ja Luoteis-Venäjän ortodoksien välille.

2.2. Yhteyden mahdollistaja

Neuvosto on määritellyt tehtäväkseen edistää kirkkojen välistä ymmärrystä Barentsin alueella, tarjota keskustelufoorumi alueen kirkkoille erilaisissa kirkollisissa asioissa ja edistää alueen kouluttavien laitosten yhteistyötä.

Neuvosto on toiminut viidellä alueella. Näistä ensimmäinen on ollut yhteyksien luominen erityisesti kirkkojen välille Barentsin alueella. Neuvoston merkitys yhteyden rakentajana korostuu erityisesti pohjoismaisten luterilaisten hiippakuntien ja Venäjän ortodoksisten hiippakuntien välillä. Yksi käsiteltävä aihepiiri on ollut liturgiset kysymykset. Tämä on näkynyt muun muassa seminaarien järjestämisenä. 2010-luvulla uutena teemana esille on noussut pyhiinvaellus. Neuvosto on järjestänyt pyhiinvaelluksen tyyppisiä matkoja Barentsin alueella yhteistyössä jäsenhiippakuntien kanssa.

Neuvoston rooli yhteyksien edistäjänä on ollut kahdenlainen. Ensinnäkin se on tukenut niin sanottua ylä-tason ekumeniaa. Se on tarjonnut luterilaisille ja ortodoksille kirkon johtajille foorumin kohtaamiseen ja yhteyksien vaalimiseen. Tässä se on onnistunut kirkkopolitiittisten ja poliittisten jännitteiden kasvaessakin. Toiseksi neuvosto on hiippakunnallisena yhteistyöelimenä pyrkinyt tukemaan seurakuntien ja kirkon jäsenten välistä kohtaamista. Neuvoston resurssit tähän ovat olleet rajalliset, mutta paljolti jäsenhiippakuntien panoksen turvin se on järjestänyt useita kohtaamisfoorumeja eri teemoista vuosien mittaan. Viimeksi mainituissa painopistettä on pyritty suuntaamaan nuoriin ja lapsiin. Neuvosto onkin historiansa aikana järjestänyt lukuisia Barentsin alueen nuorten kohtaamispaikkoja ja esimerkiksi lastenleirejä. Tuorein tällainen leiri toteutuu kesällä 2019 Pisara -suurleirin yhteydessä.

Neuvosto on perustamisensa yhteydessä laaditun periaatteen mukaan rakentanut yhteyttä Barentsin alueella. Tämä on toteutunut luomalla hiippakunnille ja seurakunnille sekä yksittäisille ihmisille foorumeita kohtaamiseen.

2.3. Ympäristökysymykset ja alkuperäiskansat neuvoston asialistalla

Toinen neuvoston päätoiminta-alueita on ollut ympäristökysymykset. Norjalaiset olivat neuvoston alkuvaiheessa aktiivisia tässä kysymyksessä. Myöhemmin suomalaiset ja ruotsalaiset ovat osallistuneet aktiivisesti aiheen käsittelyyn. Ympäristökysymys on vuosien myötä kehittynyt entistä keskeisemmäksi aiheeksi. Neuvosto tarkastelee aihetta ennen kaikkea pohjoisen haavoittuvan luonnon ja arktisten alueiden kannalta. 2010-luvulla neuvosto on ollut entistä aktiivisempi kysymyksessä antaen muun muassa kaksi julkilausumaa pohjoisen luonnon haavoittuvuudesta Arktiselle neuvostolle. Alueen piispat ovat niin ikään yhdessä ottaneet kantaa ilmaston lämpenemiseen.

Kolmantena asiana neuvoston listalla ovat alkuperäiskansojen elämästä nousevat kysymykset. Neuvostolla on ollut rooli muun muassa järjestettäessä saamelaisia kirkkopäiviä. Viimeisimmät kirkkopäivät järjestettiin Arvidsjaurissa Ruotsissa vuonna 2017. Seuraavat kirkkopäivät tulevat olemaan Suomessa vuonna 2021. Neuvosto on toiminut yhteyden luojana Venäjällä asuviin saamelaisiin ja mahdollistanut heidän osallistumisensa kirkkopäiville. Alkuperäiskansoihin liittyvät teemat ovat olleet esillä neuvoston toiminnassa seminaarien kautta. Esimerkiksi vuonna 2018 neuvosto piti vuosikokouksensa yhteydessä aiheesta seminaarin ja kokoontui Inarissa Saamelaiskäräjien rakennuksessa Sajoksessa.

Neljäntenä teemana neuvosto on pitänyt esillä sosiaalisia kysymyksiä Barentsin alueella. 1990-luvun lopulla ja 2000-luvun alussa aiheesta järjestettiin seminaareja. Esimerkiksi Haaparannassa on järjestetty pakolaisuutta ja turvapaikanhakijoita koskeneita seminaareja. Sosiaaliset kysymykset, kuten myös neuvoston perustamisen yhteydessä viidenneksi teemaksi määritellyt koulutuskysymykset, ovat jääneet 2010-luvulla vähemmälle huomiolle. Viimeksi mainitun kohdalla synnä on se, että kirkollisilla kouluttavilla laitoksilla on tätä nykyä muitakin foorumeita yhteistyönsä rakentamiseksi.

Neuvosto on toiminut aktiivisesti itse määrittelemillään teema-alueilla. Näistä osa, kuten alkuperäiskansoja koskevat kysymykset ja ympäristökysymykset, ovat kehittyneet entistä ajankohtaisemmiksi teemoiksi. Neuvosto on tarkastellut kysymyksiä pohjoisen todellisuudesta käsin.

2.4. Kohti rauhaa

Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvostolla on tarkkailijajäsenyys Barentsin alueneuvostossa. Kirkkojen neuvosto on osallistunut aktiivisesti kokouksiin tuoden niissä esille muun muassa ympäristö- ja sosiaalieteettisiä kysymyksiä. Kirkkojen neuvosto näyttäytyykin jossain määrin alueneuvoston kirkollisena toisintona. Molemmille on tyypillistä alueellisen yhteyden vahvistaminen Barentsin alueella, jossa muuten liikenteellinen yms. suuntautuminen toteutuu pohjois-etelä suunnassa.

Viime vuosina uutena teemana neuvostossa on esitetty rauhan teemaa. Aihe oli näkyvästi esillä ensimmäisen kerran vuonna 2016, jolloin Murmanskissa Venäjällä järjestettiin vuosikokouksen yhteydessä teeman mukainen nuorten ja lasten laulufestivaali. Rauhan on tarkoitus olla teemana myös Narvikissa Norjassa syyskuussa 2019 järjestettävässä vuosikokouksessa. Aiheen nousun taustalla on kasvava kansainvälinen poliittinen jännite. Neuvosto kokee yhdeksi tehtäväkseen vuorovaikutuksen ja ymmärryksen lisäämisen sekä vastakkainasettelujen lievittämisen Barentsin alueella. Tämä tehtävä ei rajoitu vain kirkkojen piiriin, vaan laajemmin yhteiskuntaan. Selvää on, että tämä kuten eivät aiemmat teematkaan, alkuperäiskansat ja ympäristö, ole riippumattomia valtioiden ja kirkkojen välisistä poliittisista ja kirkkopoliittisista jännitteistä.

2.5. Inhimillistä yhteyttä

Ekumeenisessa toiminnassa ei ole pohjimmiltaan kyse organisaatioiden, vaan ihmisten toiminnasta. Siten Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvoston kohdallakin on kyse ihmisistä. Aiemmin kävi ilmi, että Nord-Hålogalandin piispalla Ola Steinholtilla oli merkittävä rooli neuvoston perustamisessa. Samoin venäläinen ”vastinpari” metropoliitta Simon ja tämän toiminta oli välttämätöntä neuvoston perustamiselle ja sen toiminnan jatkumiselle. 1990- ja 2000-luvun alussa hallitustyöskentelyssä olivat vahvasti mukana muun muassa Oulun hiippakunnan hiippakuntadekaani Keijo Nissilä ja kansainvälisistä asioista Luulajan hiippakunnassa vastannut Inger Aasa Marklund. Hän kuoli traagisesti auto-onnettomuudessa vuonna 2006, mikä ei voinut olla vaikuttamatta neuvoston työskentelyyn. Pohjoisen piispat, kuten Oulun luterilaisen hiippakunnan piispa Samuel Salmi, Luulajan hiippakunnan piispa Hans Stiglund, Tromssan piispa Per Oskar Kjolaas ja Oulun metropoliitta Panteleimon, ovat kaikki nähneet neuvoston merkityksen ja tärkeyden yhteyksien luojana pohjoisessa.

Neuvosto elää parhaillaan murrosvaihetta. Kaikki edellä mainitut piispat ovat vaihtuneet. Viimeisin uutinen on ollut Murmanskin metropoliitan Simonin siirtäminen pois Murmanskista ja eläkkeelle jäänti. Ekumeenisessa kanssakäymisessä henkilösuhteilla on merkityksensä. Uudet piispat ovat kuitenkin aktiivisesti rakentaneet yhteyttä neuvoston piirissä. Neuvoston puheenjohtajana toimii Nord-Hålogalandin piispa Olav Oygord. Oulun metropoliitta Elia on vahvasti mukana neuvoston työskentelyssä. Murmanskin uusi metropoliitta Mitrofan on niin ikään osoittanut myönteistä kiinnostusta neuvoston toimintaa ja länsimaisia kollegojaan kohtaan. Oulun luterilaisen hiippakunnan piispana aloittanut Jukka Keskitalo on rakentanut aktiivisesti yhteyttä Barentsin alueen piispoihin. Syyskuussa 2019 pidettävää neuvoston vuosikokousta Narvikissa isännöi puolestaan Sör-Hålogalandin piispa Ann-Helen Fjeldstad Jusnes.

3. Kristittyjen yhteyttä eri tasoilla

Poliittinen ja kirkkopoliittinen tilanne on muuttunut sitten Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvoston perustamisen 1996. Neuvostolla oli tärkeä rooli 1990-luvulla rakennettaessa yhteyttä ennen kaikkea Luoteis-Venäjän ortodoksisen kirkon piispoihin ja sitä kautta Venäjän ortodoksiseen kirkkoon. Tällöin ei tule tarkastella vain Suomen luterilaista tai ortodoksista kirkkoa, vaan laajemmin ennen kaikkea pohjoismaisia luterilaisia kirkkoja. Tämä asetelma ei ole sinänsä muuttunut vuosien kuluessa. Päinvastoin neuvoston merkitys on kasvanut kirkkojen välisten jännitteiden lisääntyessä. Tätä nykyä neuvosto on siitä harvinainen organisaatio, että Venäjän ortodoksinen kirkko on kolmen hiippakuntansa kautta yhteydessä kaikkiin Pohjoiskalotin alueen luterilaisiin kirkkoihin. Täten se muodostaa julkisen ryhmän näiden kirkkojen kanssa. Muuta vastaavaa ekumeenista kanssakäymistä Venäjän ortodoksinen kirkko ei tällä hetkellä harjoita.

Edellä mainittuun kehitykseen on olemassa ainakin kolme syytä, jotka juontuvat Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvoston toiminnan periaatteista. Ensinnäkin yhteydenpito tapahtuu nimenomaan hiippakunnallisella tasolla. Täten se on luonteeltaan ”paikallista”. Tämä mahdollistaa yhteyden rakentamisen tilanteessa, jossa viralliset yhteydet ovat koetuksella. Samalla yhteydenpidolla on merkitystä kirkkojen kannalta. Neuvoston merkittävimpinä toimijoina ovat piispat, jotka edustavat ei vain hiippakuntaa, vaan kirkkoa. Samoin kirkot ovat lähettäneet edustajiaan neuvoston vuosikokouksiin. Esimerkiksi Suomen lu-

teriläinen kirkko on pitänyt neuvoston toimintaa tärkeänä ja tukenut sitä.

Toiseksi neuvoston toiminta keskittyy ennen kaikkea käytännöllisempiin kysymyksiin. Sen tavoite ei ole ratkaista opillisia tai eettisiä erimielisyyksiä, vaan rakentaa vuorovaikutusta ja yhteyttä yli valtiollisten ja tunnustuskuntarajojen. Neuvoston toimintaan osallistuvat ovat hyvin tietoisia kirkkojensa näkemyksistä ja omasta liikkumavarastaan. Silti se muodostaa juuri tämän vuoksi sopivan ekumeenisen kohtaamispaikan.

Edellä mainittu koskee ennen kaikkea ns. virallista ekumeniaa. Toisin sanoen piispojen ja hiippakuntien rakentamaa yhteyttä. Se on käytännön edellytys seurakuntien työntekijöiden ja seurakuntalaisten kohtaamiselle. Tähän neuvosto puolestaan pyrkii järjestämällä erilaisia seminaareja, matkoja ja muita kohtaamisen foorumeita.

Kolmas neuvoston menestyksellisyteen vaikuttava asia on inhimillinen tekijä eli vuosien mittaan kehittyneet hyvät henkilösuhteet. Näin on kaikissa organisaatioissa. Neuvosto elää tässä mielessä murrosvaihetta useiden keskeisten toimijoiden vaihtumisen myötä. Uudet toimijat ovat kuitenkin sisäistäneet Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvoston merkityksen ekumeenisten suhteiden ja Barentsin alueen yhteyden ja hyvinvoinnin kannalta.

4. Sydänten ekumeniaa

Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvosto syntyi Euroopan mullistuessa 1990-luvulla. Sen merkitys yhteyden luojana pohjoisessa on kasvanut vuosien kuluessa. Suomen kirkko on koko neuvoston toiminnan ajan arvostanut sitä ja sen toiminnan merkitystä kirkkomme ekumeenisten suhteiden kannalta. Hiippakuntatasolla tapahtuva vuorovaikutus tukee omalta osaltaan kirkkomme ekumeenista työskentelyä. Samalla alueellinen yhteistyö mahdollistaa seurakuntatason ja yksittäisten ihmisten kohtaamisen erilaisissa tilanteissa. Tämä onkin neuvoston päätarkoitus.

Neuvoston pitkäaikainen hallituksen puheenjohtaja ruotsalainen Inger Aasa Marklund kuvasi neuvoston kymmenvuotisjuhlassa vuonna 2006 neuvoston merkitystä perheeseensä liittyneen tapahtuman myötä. Marklundin pieni tytär oli kysynyt äidiltään, miksi tämä oli niin paljon matkoilla. Marklund joutui matkustamaan paljon muun muassa Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvoston takia. Odottamatta vastausta tytär oli äkkiä sanonut: ”Minä tiedän. Sinä teet sitä rauhan takia.”

Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvosto on ”sydänten ekumeniaa”. Sen piirissä etsitään yhteyttä kristittyinä eri kirkkojen ja kulttuurien välillä jännitteidenkin keskellä. Yhteyttä on helppo etsiä liennytyksen aikoina. Se vaatii enemmän silloin, kun yhteyden rakentaminen ei enää ole muodissa ja viholliskuvat vahvistuvat. Tällöin tarvitaan sydänten ekumeniaa, joka nousee halusta ja pyrkimyksestä yhteyteen Kristuksen antaman käskyn mukaan.

4. USKONTO JA POLITIIKKA

Unkarin luterilaiset kamppailevat kommunismin salaisen perinnön avaamisessa

Jussi Rytönen

Nykyisin Euroopan unioniin, Natoon ja moniin muihin yleiseurooppalaisiin järjestöihin kuuluva Unkari kuuluu niihin eurooppalaisiin valtioihin, joiden nykyisyyteen vaikuttaa vuosina 1945–1991 vallinnut Neuvostoliiton miehitys ja miehittäjän miehitetylle kansalle pakottama sosialistinen yhteiskuntajärjestelmä.

Neuvostoliiton miehittämän itäisen Keski-Euroopan ja Balkanin maiden poliittisille järjestelmille oli tyypillistä yhden johtavan sosialistisen tai kommunistisen puolueen ylivalta ja muiden poliittisten puolueiden kieltäminen tai niiden alistaminen käytännössä johtavan puolueen äänettömiksi yhtiömieheiksi ja tukijoiksi.

Kommunistipuolueiden taktikoista muiden poliittisten voimien murskaamisessa ja itäeurooppalaisten yhteiskunnan kaikkien osien haltuunotossa kertoo esimerkiksi yhdysvaltalainen journalisti ja tutkiva kirjailija Anne Applebaum.

Vaikka itäeurooppalaisissa sosialistisissa yhteiskunnissa oli eroja, yhdisti niitä kaikkia – niin luterilaista Saksan keski- ja itäosaa, katolista Puolaa, katolis-protestanttista Unkaria ja enimmäkseen ortodoksista Bulgariaa – valtiovallan nurja, kontrolloiva ja ajoittain vainoava suhtautuminen kirkkoihin ja uskonnonvapauteen.

Sosialistisen yhteiskunnan kansalaiset pyrittiin vieraannuttamaan kirkoista ja kristinuskon edustamasta eetoksesta, mikä marxilaisen filosofian näkökulmasta edusti taantumusta, älyllistä ja moraalista erehdyttä ja viime kädessä poliittista uhkaa sosialistiselle yhteiskunnalle ja sen johtavalle yksipuoluejärjestelmälle.

Itä-Euroopan kommunistiset puolueet ymmärsivät myös sen, että kirkoilla oli suuri vaikutusvalta kansalaisiin. Koska kommunismin ja kristinuskon ihmiskuva, arvot, etiikka ja käsitys hyvästä elämästä eivät todellisuudessa olleet yhteen sovittavissa, merkitsivät kirkot myös poliittista uhkaa sosialistiselle valtiolle ja yhdelle johtavalle puolueelle.

Tässä yhteydessä on mainittava, että Neuvostoliiton ja sen itäeurooppalaisten satelliittien valtiolisessa uskonnonvastaisuudessa oli merkittäviä eroja. Siinä missä Neuvostoliitossa 1920-luvulta lähtien kirkkoja suljettiin, tuhottiin ja otettiin muuhun käyttöön sekä kymmeniä tuhansia pappeja, sääntökuntalaisia ja aktiivisia maallikkouskouvaisia surmattiin tai vietiin Gulag-järjestelmän vankileireille, olivat Itä-Saksan, Puolan tai Unkarin kaltaisten maiden sosialistiset hallitukset yleensä – mutta eivät aina – keinoissaan pehmeämpiä. Selkeä poikkeus oli ankaran uskonnonvastainen Albania.

Myös Neuvostoliiton uskontopoliittikka pehmeni toisen maailmansodan ja stalinismin kauden jälkeen, vaikka linja vaihteli edelleen ja kirkkoja kohdeltiin 1980-luvulle saakka kovemalla kädellä kuin itäeurooppalaisissa satelliittimaissa.

Itse päämäärä, kirkkojen vaikutuksen vähentäminen ja väestön vieraannuttaminen kirkosta, oli kuitenkin sosialististen maiden hallituksille yhteinen. Erityinen valtion uskontopoliittikan kohde oli nuoriso, jonka irrottamista kirkkojen vaikutuspiiristä pidettiin tulevaisuutta ajatellen tärkeänä. Asiaa on esimerkiksi Itä-Saksan tapauksessa tutkinut Eija Köntti.

Neuvostoliiton miehitysjoukkojen ja Moskovalle uskollisen kommunistisen puolueen ja puoluejohdon lisäksi kolmas itäeurooppalaisten yhteiskuntien tyypillinen piirre oli salainen poliisi, joka kontrolloi käytännössä koko yhteiskuntaa. Nämä kontrollijärjestelmät rakennettiin Neuvostoliitossa jo 1920-luvulta alkaen rakennetun mallin mukaisesti.

Nykyisin tiedetään varmasti, että kaikissa ns. itäblokin maissa turvallisuuspoliisi ja muut salaiset sotilas- ja siviiliturvallisuusorganisaatiot rekrytoivat suuren osan kansasta yhteistyöhön totalitaarisen yksipuoluevaltion salaisten organien kanssa.

Tämä merkitsi sitä, että aivan tavallista siviilielämää yhteiskunnan eri lohkoilla eläneet ihmiset raportoivat

turvallisuuspalveluiden näkymättöminä palvelijoina ajoittain tai säännöllisesti, suullisesti tai kirjallisesti salaisten palveluiden virallisille edustajille.

Saksan demokraattisen tasavallan Stasi (*Ministerium für Staatssicherheit*, MfS) lienee nykyisin kaikkein tunnetuin näistä turvallisuuspoliiseista, mutta samankaltaiset organisaatiot ottivat haltuunsa yhteiskunnan kaikkia tai useimpia lohkoja myös Unkarissa.

Unkarin tapauksessa maan johtavan puolueen, Unkarin sosialistisen työväenpuolueen (Magyar Szocialista Munkáspárt, MSZMP), teknisesti maan Sisäministeriön (Belügyi Miniszterium) alainen salainen turvallisuuspoliisi (tässä Állambiztonsági Szolgálat, ÁB) soluttautui yhteiskunnan kaikilla tasoilla työpaikoille, oppilaitoksiin, erilaisiin muihin organisaatioihin ja myös kirkkoihin.

Ekskurssi: Unkarin kirkot ja uskonnolliset yhteisöt 2000-luvulla

Unkarin evankelis-luterilainen kirkko (Magyar Evangélikus Egyház) on Unkarissa pieni, muutaman sadan tuhannen jäsenen vähemmistökirkko. Siihen kuuluu laskutavasta riippuen tällä hetkellä 2–3 prosenttia Unkarin noin 9,9 miljoonasta asukkaasta.

Luterilaista kirkkoa suurempia ja myös valtion näkökulmasta merkittävämpiä kirkkoja Unkarissa ovat Katolinen kirkko Unkarissa (Katolikus Egyház, noin 39 prosenttia väestöstä) ja Unkarin reformoitu kirkko (Magyar Református Egyház, noin 12 prosenttia väestöstä).

Historiallisesti maan kuningasvaltaa lähellä ollut katolinen kirkko on muodostanut Unkarissa myös demografisen enemmistön, ja sen kulttuurinen vaikutus on ollut suuri. Protestanttiset vähemmistöt ovat kuitenkin olleet sen verran suuria, että Unkarin uskonnollis-kulttuurinen yleisilme ei ole ollut niin katolinen kuin esimerkiksi Puolassa. Varsinkin maan kulttuurielämässä protestanttien osuus on ollut kauan heidän väestöosuuttaan merkittävämpi, mikä selittyy historiallisesti katolista väestöä varhaisemmalla lukutaidon omaksumisella sekä koulutuksen arvostamisella.

Historiallisesti katolisella kirkolla Unkarissa on ollut yhteiskunnallisia etuoikeuksia, jotka ovat puuttuneet muilta uskontokunnilta. Ei-katolilaisten oikeudet rakentaa kirkkoja ja muodostaa seurakuntia todettiin vasta Itävallan keisarin Joosef II:n vuoden 1781 Suvaitsevaisuusjulistuksessa (Türelmi rendelet).

Unkari alkoi 1800-luvun lopulla teollistua ja liittyä osaksi maailmankauppaa. Vaikka maassa oli paljon köyhiä ja maattomia, kaikkien kirkkojen asema vahvistui. 1900-luvulle tultaessa kaikki historialliset kirkot olivat merkittäviä maanomistajia ja niiden papisto varsin hyvin koulutettua ja suurelta osin aineellisesti hyvin toimeentulevia.

On merkittävää, että Unkarin koululaitos oli 1940-luvun lopulle saakka valtaosin kirkkojen hallussa. Esimerkiksi luterilaisen kirkon Fasorin lukio Budapestissä on ollut huippuoppilaitos, jossa on opiskellut kymmeniä myöhempiä Unkarin tiedeakatemian jäseniä tai korkeilla huomionosoituksilla palkittuja tutkijoita ja taiteilijoita.

Kirkkojen maomaisuus ja koulut – jälkimmäiset aivan muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta – menetettiin kommunistien otettua vallan 1940-luvun lopussa. Kouluja on palautettu kirkkoille 1990-luvulta lähtien, ja niiden määrä on lisääntynyt vielä 2010-luvullakin Unkarin lainsäädännön muutoksien siirrettyä koulujen ylläpidon kunnilta valtiolle. Tässä yhteydessä osa kouluista päättyi eri kirkkojen hoitoon.

Millään Unkarin kirkolla ei nykyisin ole taloudellisia mahdollisuuksia koulujen opettajien palkkojen maksamiseen tai kiinteistöjen ylläpitämiseen. Niinpä valtio tukee kirkkokuntia varsin suurilla koulujen ylläpitämiseen tarvittavilla summilla.

Esimerkiksi luterilaisella kirkolla on tällä hetkellä useita kymmeniä peruskouluja ja lukioita. Niiden oppilaiden enemmistö on kuitenkin harvoin luterilaisia. Luterilaisuus luo tällaiseen kouluun kuitenkin tiettytyyppisen eetoksen ja määrittää jossain määrin koulutyön arvoja ja sisältöä. Kirkkojen kouluissa järjestetään niiden oppilasaineksen jakauman mukaisesti eri kirkkokuntien opetuksen mukaista uskonnonopetusta.

Mainittakoon myös, että nykyisin Unkarin kouluissa uskonnon tai elämäntutkimuksen opetukseen osallistuminen on jokaiselle oppilaalle pakollista.

Unkarin vuoden 2011 jopa kansainvälisesti huomiota herättänyt ja kiistelty laki uskontokunnista pudotti valtiovallan kriteerien mukaisesta tunnustettujen uskontokuntien joukosta suuren joukon hyvin pieniä uskonnollisia ryhmiä, joista osa ei objektiivisesti täyttänyt uskontokunnan ehtoja. Toisaalta joukossa oli myös aidosti uskonnollisia ryhmiä, jotka eivät lain voimaan tultua saaneet enää verotuksellisesti samanlaisia etuja valtiolta kuin ennen. Uusi laki ei millään tavalla rajoit-

tanut kokoontumisen oikeutta miltään uskonnolliselta ryhmältä.

Katolinen, reformoitu ja luterilainen kirkko sekä Unkarin merkittävin juutalainen yhteisö ovat valtiovallan erityisesti tunnustamia historiallisia uskonnollisia yhteisöjä, joilla on usein esimerkiksi valtiollisissa juhlissa erityinen seremoniallinen asema.

Ylipäätään Unkarin hallitus suhtautuu tällä hetkellä uskontoihin ja niiden tekemään työhön myönteisesti. Kaikkein pienimpien uskonnollisten ryhmien näkökulma asiaan voi tietysti olla toisenlainen.

tarkkaa tai ajantasaista valtakunnallista jäsenrekisteriä.

Maassa toimitettiin viimeksi vuonna 2011 virallinen väestönlaskenta, jossa väestön uskonnollista sitoutuneisuutta ja kirkkojen jäsenyyttä määriteltiin kyselytutkimuksessa vastaajien oman määrittelyn kautta, so. pitikö vastaaja itseään jonkun kirkon jäsenenä.

Seuraavassa eräitä vuosien 2001 ja 2011 väestönlaskennan uskonnollista kuulumista koskevia lukuja. Lähde: Wikipedia / Magyarország népességének valási megoszlása.

Kirkkojen jäsenmäärät perustuvat arvioihin ja kyselyihin

Nykyisin kaikki Unkarin kirkot elävät vapaakirkkotilanteessa eivätkä tiedä jäsenmääräänsä yhtä tarkasti kuin Pohjoismaiden tai Saksan vanhat kansankirkot. Esimerkiksi luterilaisella kirkolla ei ole minkäänlaista

Kyselyhetkellä maan väkiluvuksi laskettiin 10 198 315 (2001) ja 9 937 628 (2011)

Uskontokunta	2001	2011
Katolinen kirkko	5 558 901 (54,51 %)	3 871 922 (38,96 %)
Reformoitu kirkko	1 622 796 (15,91 %)	1 153 454 (11,61 %)
Luterilainen kirkko	304 705 (2,99 %)	215 093 (2,16 %)
Baptistit	17 705 (0,17 %)	18 211 (0,18 %)
Ortodoksit (useita kirkkoja)	15 520 (0,14 %)	13 710 (0,14 %)
Juutalaiset	12 871 (0,13 %)	10 965 (0,11 %)
Buddhalaiset	5 223 (0,05 %)	9 758 (0,10 %)
Muslimit	3 201 (0,03 %)	5 579 (0,06 %)
Muita kristittyjä	24 715 (0,24 %)	48 383 (0,49 %)
Ei kuulu mihinkään uskontokuntaan	1 483 369 (14,55 %)	1 806 409 (18,18 %)
Ei halua vastata, ei vastausta	1 104 333 (10,83 %)	2 698 844 (27,16 %)

Näiden kyselytutkimuksien valossa on helppo huomata, että miltei kaikki perinteiset uskontokunnat ovat menettäneet jäseniään.

Katolisen kirkon jäsenkato olisi näiden lukujen perusteella yli 1,6 miljoonaa henkeä, tai 30,5 % jäsenistä. Reformoitu kirkko olisi menettänyt vuosikymmenessä vajaat 0,5 miljoonaa henkeä eli 28,9 % jäsenistään. Luterilaisen kirkon menetykset olisivat samaa luokkaa, sillä kahden väestönlaskennan välissä kirkko olisi menettänyt 89 000 jäsentään. Prosentuaalisesti se merkitsisi 29,3 %:ia.

Poikkeuksia trendistä ovat varsinkin ryhmä ”muut kristityt”, mikä kertonee varsinkin helluntailaisuuden kasvusta Unkarissa. Vuosikymmenessä tämän ryhmän jäsenenä itseään pitävien unkarilaisten määrä on kaksinkertaistunut.

Ei-kristilliset ryhmät ovat kasvaneet, mutta pysyneet edelleen varsin pieninä. Taustalla on ilmeisesti maahanmuuton vähäisyys. Yleisestä nykikäsituksesta poiketen Unkariin on suuntautunut ja suuntautuu maahanmuuttoa, joskin tulijat ovat yleensä Romanias- ta ja Itä-Aasiasta.

Ovatko Unkarin kirkot todella romahtaneet 2000-luvulla noin paljon? Kyselytutkimuksessa kiinnittää huomiota niiden suuri osuus, jotka eivät halua ilmaista mahdollista kuulumistaan tai kuulumattomuuttaan uskontokuntiin.

On todennäköistä, että kirkkojen jäsenmäärät ovat pienentyneet. Trendi on yleiseurooppalainen. Itseään jonkun uskontokunnan jäsenenä pitävien määrä voidaan kuitenkin arvioida suuremmaksi, kuin mitä se numeroiden valossa on: eri syistä huomattava joukko ihmisiä ei ole kantaansa halunnut kyselyssä ilmaista. Ehkä asia ei ole kyseisille ihmisille itselleenkaan aivan selvä.

On myös muistettava, että vapaakirkkotilanteessa eletessä jäsenyys tai ei-jäsenyys ei ole niin mustavalkoinen asia, kuin esimerkiksi Suomessa, jossa kirkosta eroaminen edellyttää virallista ilmoitusta, jolla taas on seurauksia esimerkiksi yksilön verotusta koskien.

Vapaakirkkotilanteessa eletessä uskontokunnan jäsenyyden ja siihen kuulumattomuuden väliin jää harmaa alue, johon lukeutuvat ihmiset kenties käyvät kirkossa joskus, mutta eivät muuten ole seurakuntien ”kirjoissa”. Seurakunnan elämään voidaan myös osallistua kotikylässä, mutta suureen kaupunkiin muutettaessa seurakuntayhteyteen ei hakeudutakaan. Mitä tällainen ihminen vastaa kyselytutkimukseen?

Kirkkojen sisällä toimineet agentit raportoivat mielialoista ja poliittisista katsannoista

Sosialistisen diktatuurin vuosina (1948–1989) Unkarin yksipuoluejärjestelmän kirkollinen ykkösvastustaja oli luonnollisesti katolinen kirkko. Mutta sosialismin vuosikymmenien mittaan myös muut kirkot solutettiin kirkon sisäisillä yhteistoimintaihmisillä, ilmiantajilla tai kuten asia unkariksi ilmaistaan, agenteilla (unk. ”ügynök”).

Kirkkojen sisälle soluttautuneiden agenttien tehtävä oli raportoida kirkon sisäisistä mielialoista ja yksittäisten henkilöiden poliittisista mielipiteistä ja luotettavuudesta, erilaisista tapahtumista ja kokoontumisista, ulkomaalaisista vieraista ja kontakteista, sekä ulkomaille suuntautuneista virallisista matkoista ja konferensseista.

Kirkkojen sisällä toimineiden agenttien olemassaolo ja toiminta oli sosialismin vuosikymmeninä myös luterilaisessa kirkossa laajalti hiljaisesti aavistettu ja koettu asia. Ilmiön koko laajuus alkoi kuitenkin paljastua myös kirkossa Unkarin vapauduttua ja uuden demokraattisen poliittisen kehityksen alettua vuoden 1990 jälkeen. Tällöin alkoivat nimittäin myös entisen salaisen poliisin arkistot avautua.

Muiden ex-sosialistimaiden tavoin ”agenttikysymys” on ollut myös Unkarissa vaikea asia. Pienen vähemmistökirjon sisällä on ollut tuskallista kohdata menneisyyttä, jossa esimerkiksi piispan, kirkkoherran tai muun toimijan tekemiset viranhoidossa eivät olekaan olleet kaiken kaikkiaan päivänvalon kestäviä.

Tähän mennessä luterilaisen kirkon sisällä toimineita agenteja on identifioitu useita kymmeniä. Heihin ovat kuuluneet monet Unkarin kirkon piispoista ja johtavista papeista.

Oma kysymyksensä agenttikysymyksessä on myös, mitä vahinkoa salaisesti tehdyistä raporteista kenties on ollut urkinnan tai raportoinnin kohteena olleille ihmisille. Kärsikö jonkun ura ”raskauttavista” tiedoista, jäikö esimerkiksi ulkomaanpassi saamatta, jos raportit viittasivat poliittiseen toisinajatteluun? Oliko pappisvirkaa hoidettava kaukaisessa maalaisseurakunnassa, vaikka iso kaupunkilaisseurakunta olisi kutsunut pappia työhönsä? Entä puolisoitten uralle tai lasten opiskelupaikan saamiselle koitunut mahdollinen haitta? Kuka on vastuussa menneisyyden vääryyksistä? Miten tekijät ja uhrit ja heidän jälkeläisensä voivat kohdata samassa kirkossa?

Raporteista syntyneiden mahdollisten haittojen osoittaminen on monissa tapauksissa vaikeaa. Keskusteluissa unkarilaisten kanssa tämän kirjoittaja on kuullut useita tarinoita, joissa uran esteiden tai passin saamattomuuden syyksi on arveltu ”raskauttavia” raportteja.

Unkarin evankelis-luterilainen kirkko on ollut kirkkojen ja jopa unkarilaisen yhteiskunnan eturintamassa, kun menneisyyden vaikeita sivuja on ryhdytty avaamaan. Kirkon synodi päätti ajoittain erittäin vilkkaan keskustelun, kannatuksen ja vastustamisen jälkeen vuonna 2005 perustaa ammattihistorioitsijoista koostuvan toimikunnan, jonka tehtävä oli koota ja toimittaa kriittiseksi editioksi tärkeimpien kirkon sisällä toimineiden agenttien raportteja sekä kirjoittaa tutkielmia niiden avaamasta todellisuudesta.

Työ on ollut hidasta ja sitä on kirkossa myös vastustettu. Menneisyyden avaaminen ei ole ollut helppoa. Avoimia kysymyksiä on paljon. Mitä merkitsee, että joku kirkonmies paljastuu totalitaristisen ja ateistisen vallan agentiksi? Onko hän ollut tehtävään palkkioilla houkuteltu, työssään innokas ja kertonut laajalti kollegoitaan, alaisia ja seurakuntalaisia vahingoittavia asioita? Vai onko hän ollut tehtävään pakotettu tai kiristetty, raportteihin enemmän tai vähemmän merkityksettömiä tyhjäänpäiväisyyksiä merkinnyt olosuhteitten uhri? Olisiko yhteistyöstä kieltäytyminen ollut mahdollista? Joillekin ehkä oli, toisille ei. Jotkut varmasti kieltäytyivätkin yhteistyöstä turvallisuuspalvelun kanssa – ja emme yleisesti ottaen tiedä, mitä selaisesta yksilölle seurasi, vai seurasiko mitään?

Entisen turvallisuuspalvelun arkistoissa Budapestissä työskentelevä Tosiasioitten selvittämis-toimikunta (Tényfeltáró bizottság) on tähän mennessä tuottanut tulevan moniosaisen Háló (”Verkko”) -kirjasarjan johdanto-osan (2010) sekä ensimmäisen varsinaisen agenttien raportteja sisältävän osan (2014). Tätä kirjoitettaessa kesällä 2019 on odotettavissa sarjan kolmannen osan ilmestyminen painosta.

Mikä oikeastaan on näiden Unkarin luterilaisessa kirkossa odotettujen ja pelättyjen dokumenttien varsinaisen merkitys? Háló-kirjasarjan päätoimittaja, historioitsija Katalin Mirák kirjoittaa vuoden 2014 osassa ilmestyneessä artikkelissaan *Színe és visszája. Kádárkorszak – állambiztonság – egyházak (1956–1972)* (”Väri ja sen kääntöpuoli. Kádárin aikakausi, turvallisuuspalvelu, kirkot (1956–1972)”) ”olevan varmaa, että näiden dokumenttien perusteella ei voida kirjoittaa luotettavaa kirkkohistoriaa. Tekstit osoittavat kuitenkin, että kyseisessä aikakaudessa oli myös tällainen puolensa, jota ei voida tunnistaa kirkon omien arkistojen aineistosta tai ylipäätään mistään muustakaan”.

Piispat raportoivat keskusteluista ja ulkomaansuhteista

Seuraavassa kaksi erilaista esimerkkiä raporteista, joita on koottu vuonna 2014 ilmestyneeseen Háló-dokumenttikokoelmaan. Kirjassa on piispojen Zoltán Káldy ja Ernő Ottlyk turvallisuuspoliisille kirjoittamia raportteja vuosilta 1958–1970.

Ensimmäisenä raportti, joka kertoo kirkon uuden johtavan piispan, vuonna 1957 tehtävänsä valitun entisen Pécsin kirkkoherran Zoltán Káldyn asunnossa käydystä keskustelusta. Siihen osallistuivat myös budapestiläinen kirkkoherra, suomen kieltä hyvin osannut ja kirkkonsa Suomen-suhteita vuosikymmeniä junaillut Emil Koren, Luterilaisen teologisen akatemian opettaja ja myöhempi piispa Ernő Ottlyk, sekä pappismiehet Várady ja Gádor.

Raportin tallentamassa keskustelussa kuvastuu huoli kirkon asemasta uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa. Keskustelijoiden näkökulmasta on myös ilmeistä, että läheskään kaikki Unkarin luterilaisen kirkon papit eivät ole täysin hyväksyneet uutta sosialistista yhteiskuntaa realiteettina. Piispa Káldy paheksuu sitä, että ”oikeisiin paikkoihin ei ole saatu oikeita miehiä”. Toisaalta hän arvostelee myös Unkarin sosialistisen hallinnon kirkkoja valvovaa ÁEH-virastoa (Állami Egyházügyi Hivatal).

Raportin on laatinut heinäkuussa 1959 turvallisuuspoliisin upseeri, kapteeni László Baji. Sen varsinaisena lähteenä on toiminut agentti, jonka peitenimi on ”Szamosi” (”Szamosilainen”). Kyseessä on mainituissa keskustelussa mukana ollut Ernő Ottlyk, joka Háló-sarjan toisessa osassa (2014) ilmestyneen tutkija Ádám Ittészin artikkelin *Ottlyk Ernő állambiztonsági tevékenysége* (”Ernö Ottlykin toiminta turvallisuuspalvelussa”) mukaan aloitti agenttina toimimisen vuonna 1958.

On todennäköistä, että Ottlyk ei agenttina toimiessaan tiennyt, että myös Káldy oli aloittanut agentin tehtävät samana vuonna 1958. Molempien ura agentteina kesti vuosien ajan. On kyseenalaista, tiesivätkö molemmat miehet, että myös heistä itsestään laadittiin raportteja turvallisuuspalvelulle. Tämä on kuitenkin mahdollista, sillä itäeurooppalaisessa totalitaristisessa järjestelmässä elävien ihmisten ”vaisto” kehittyi näissä asioissa länsieurooppalaisia herkemäksi.

Raportti. Budapest 12.7.1959

Heinäkuun 11:ntenä vuonna 1959 keskustelivat Káldyn asunnossa Koren, Ottlyk, Várady ja Gádor.

Káldy esitti positiivisen puheenvuoron Kiinaan ja Neuvostoliittoon suuntautuneesta matkastaan.

Uuteen asuntoonsa liittyen hän mainitsi, että sen kalustamiseksi ÁEH oli tarjonnut hänelle rahaa. Hän kuitenkin kieltäytyi, koska ei halua olla kiittolisuudenvelassa ÁEH:lle, vaan lainaa [rahaa] mieluummin kirkolta.

Kirkon sisäpolitiikan kysymyksistä puhuttaessa Káldy paheksui sitä ÁEH:n menettelytapaa, että samanaikaisesti hänen ollessaan ulkomailla, 37 henkilöä luopui johtavista tehtävistä. Tällaisesta toimintatavasta hän ei halua ottaa kantaakseen vastuuta.

Tällöin Koren totesi, että paljon tuskallisempaa on se, että kyvykkäitä pappeja ei otettu [tilalle] näihin tehtäviin – sellaisia olisivat olleet esimerkiksi Zoltai, István Benkő jne. Samanaikaisesti ÁEH pakotti [ottamaan] Budapestin seurakuntiin kyvyttömiä ja mitättömiä vasemmistolaisia pappeja, kuten Vámos, Karner jne.

Káldy ilmoitti, että hän ehdottaa korkeimman tason neuvottelun kokoon kutsumista ÁEH:lle. Siellä voitaisiin esittää vastalause [ministeri Károly] Grnákkin ja Imre Miklósin toimintatapoja sekä valtion [kirkon asioihin] sekaantumisen lisääntymistä vastaan.

Henkilökysymyksissä Káldy haluaa edelleen edistää Grünvalszky-Juhász-Fekete-Kreccsák-linjan vastaista esiintymistä. Vasemmiston kukistamisella hän haluaa saattaa vallan kirkon sisällä keskilinjän edustajien käsiin.

Koren muistutti huolestuneena piispansijainen Szabón tavasta hoitaa papinvirkojen täyttämistä keskustelematta asioista ÁEH:n kanssa. Esimerkkinä hän mainitsi Gyula Brebovskyn tapauksen.

HUOMIOITA:

Luterilaisen kirkon tämänhetkisessä johdossa on muodostumassa levoton ÁEH:n vastainen tunnelma. Koren tosin ehdotti itse [kirkon] yleisessä keskuskokouksessa henkilövaihdoksia, mutta lopulta sai Káldyn suuttumaan 37 eroamisen vuoksi ja Káldy oli ärtynyt siitä, että keskilinjaa edustavat voimat jäivät puuttumaan valta-asemista.

Pohjoisessa hiippakunnassa on vastavallankumouksellisenä jäänteinä vielä piispansijainen Szabó. Hänestä tuli piispansijainen, kun Túróczy valittiin piispaksi helmikuussa 1957. Kirkon johdossa Szabó on näin ollen vastavallankumouksen ”viimeinen mohikaani”.

Yhteistyö hänen kanssaan ei suju periaatteessa eikä käytännössä. Häntä seuraavana sijaisjärjestyksessä on Várady, joka kuitenkin suhtautuu varautuneesti keskilinjaan. Nyt Káldysta on tullut johtava piispa ja hän on saanut vallan minkä tahansa kirkollisen määräyksen tai toimenpiteen hoitamiseksi. Pohjoisen hiippakunnan epävarma tilanne on nyt vain Káldyn käsissä. Hän arvioi oman asemansa vahvistuneen ja kokee olevansa ”yksinvaltiias” luterilaisessa kirkossa. Siksi hän puhuu näin ylimielisesti ÁEH:sta.

EHDOTUS:

Pohjoisen hiippakunnan piispansijainen Szabó pitäisi panna viralta. Hänen tilalleen pitäisi määrätä luotettava vasemmistolainen, tai valita sellainen joskus syksyllä pidettävässä pohjoisen hiippakunnan yleiskokouksessa. Vetön kannalta tämä ei ole vahingollista, koska tällainen virka on aina ollut ja piispansijainen on hoitanut piispallisia tehtäviä vain varsinaisen piispan ollessa estynyt. Kuitenkin Vetön piispansijaisuutta kannattaisi vakavasti harkita.

Toisessa raportissa, jonka on laatinut tai ottanut vastaan turvallisuuspalvelun upseeri Ferenc Fogarási, arvioidaan Luterilaisen maailmanliiton tapahtumia ja sisäisiä mielipidevirtauksia. Tietolähteenä eli kirkon sisäisenä agenttina on toiminut tällä kertaa johtava piispa Zoltán Káldy.

Raportissa kiinnittyy eniten huomio siihen, miten tärkeää sosialistisessa maassa elävälle luterilaiselle kirkolle oli saada itselleen hyväksyntää ja kirkon nykyisen johdon hyväksyviä länsikirkkoja edustavia ystäviä. Tästä syystä raportissa mainittuja henkilöitä jaetaan suorasukaisesti vuohiin ja lampaisiin sen mukaisesti, miten he suhtautuvat sosialistiseen yhteiskuntaan ja niissä elävien kirkkojen tilanteeseen.

Toinen huomionarvoinen asia on, että vielä vuonna 1961 kansannousun jälkeen vähitellen syrjäytetty piispa Lajos Ordass oli länsimaissa suuresti arvostettu unkarilainen kirkonjohtaja, jolla oli edelleen Luterilaisen maailmanliiton varapresidentin asema – vaikka Ordassin oli ajoittain vaikea osallistua LML:n erilaisiin kokouksiin itäeurooppalaisten maiden ulkopuolella.

Raportti. Luterilainen maailmanliitto ja sosialististen maiden kirkot (katkelma) 2.7.1962

On kiistatonta, että LML pitää sosialististen maiden luterilaisia kirkkoja ”kärsivinä kirkkoina”. Aiemmin

mainitut tiedot (latvialaisista, virolaisista, romanialaisista jne.) vaikuttavat hyvin voimakkaasti LML:n johtoon. On valitettavaa, että slovakialaiset ja unkarilaiset todistelevat turhaan, miten "sosialistisissa maissa on vapaus ja niissä noudatetaan myös uskonnonvapautta", koska itäsaksalaiset toimittavat LML:lle tiedonantoja, jotka väittävät aivan päinvastaista. On siis niin, että itäsaksalaiset kirkonjohtajat (ensi sijassa piispa Krummacher, usein piispa Noth ja muutkin) antavat Itä-Saksan ja siihen liittyen myös muiden sosialististen maiden vallitsevasta kirkollisesta tilanteesta sellaisia tiedonantoja, jotka ovat negatiivisia.

Pääsiihteerii Paul Hansen oli ehkä ensimmäinen, joka kolme vuotta sitten Unkariin suuntautuneen matkansa jälkeen kirjoitti melko positiivisen artikkelin Unkarista ja sen kirkollisesta tilanteesta. Samalla tavoin hyvää viestiä välitti kirkkoneuvos Hanfried Krüger (Frankfurt am Main), joka samoin kolme vuotta sitten oli Unkarissa. Viimeksi piispa Gerhard May (Wien) arvioi kirkollisessa lehdistössä hyvin positiivisesti unkarin kirkollista tilannetta. Kuitenkin nämä artikkelit eivät vielä ole poistaneet paljoakaan siitä varautuneisuudesta ja epäluulosta, jota LML:ssä tunnetaan Unkarin ja yleisesti muitakin itäisiä kirkkoja kohtaan.

Paul Hansen matkusti myös Slovakiaan jo 2-3 kertaa. Hiljattain sekä tämän vuoden keväällä muodostui kuitenkin jännitystä Slovakian luterilaisten kirkon ja LML:n välille. Eräässä lausunnossaan piispa Lilje kutsui Tšhekkoslovakian protestanttisen kirkon johdon suurta osaa kollaboraattoreiksi. Tästä syystä slovakialaiset esittivät vastalauseensa avoimessa kirjeessä ja vetäytyivät niin sanotun "luterilaisten vähemmistö-kirkkojen konferenssin" järjestämisestä, johon he olivat jo aikaisemmin lupautuneet.

Romaniaan Paul Hansen tai kukaan muukaan LML:sta ei ole voinut matkustaa. Myös tänä vuonna LML yritti saada Paul Hansenille luvan matkustaa Romaniaan, mutta asianomaiset romanialaiset viranomaiset vastasivat näin: "Paul Hansen voi tulla, mutta Paul Hansen LML:n pääsihteerinä ei voi tulla". LML:ssä on arvioitu tämän tilanteen johdosta, että romanialaiset pelkäävät, että LML haluaa tietoja pidätetyistä papeista - joista jo aikaisemmin oli puhetta.

Puolassa on tällä hetkellä parhaat suhteet LML:n kanssa. Kuluneena vuotena LML järjesti Varsovassa eksekutiivikomitean kokouksen, jossa läsnä olivat Fry, Giertz, Bo, Dietzfelbinger jne. LML on tukenut Puolan luterilaista kirkkoa suuresti myös aineellisesti, esimerkiksi autoja lahjoitetaan kirkolle jatkuvasti, samoin

raha-apua ja muuta. Eräs ruotsalainen pappi Öderberg (joka osaa myös puolan kieltä) vierailee Puolassa. Varsovan luterilaista piispaa Wantulaa pidetään LML:ssä "parhaana itäisenä luterilaisena piispana": häneen luotetaan. Häntä pidetään esimerkkinä siitä, minkälaisia myös toisten "itäisten piispojen" pitäisi olla.

Unkarin tilanteesta olen puhunut jo useaan kertaan. Tällä Ordassin persoona aiheuttaa jatkuvasti häiriöitä. Hän on vuoteen 1963 saakka LML:n varapuheenjohtaja. LML on aina loukkaantunut, jos Ordass ei varapuheenjohtajana ole päässyt matkustamaan LML:n ulkomailla pidettyihin johtoryhmän kokouksiin.

LML on jatkuvasti muistuttanut hyvin ärtyneesti tästä asiasta. Ensimmäinen ihminen, joka on arvioinut Ordassin tilannetta asiallisesti, on ollut kirkkoneuvos Krüger (Frankfurt), joka palattuaan matkaltaan Unkarista vuonna 1959 kirjoitti artikkelissaan, että ensimmäiseen Unkarissa Ordass-kysymys on jo loppuun käsitelty ja tämä johtuu piispa Kaldyn huolellisesta ja viisaasta kirkon johtamistavasta. Mutta siihen saakka kun Ordass on LML:n varapuheenjohtaja, hänen persoonansa nousee aina etualalle. Mahdollista se on myös [puheenjohtajakauden] jälkeen, mutta ei niin korostuneesti.

On hyvin valitettavaa, että Unkarin evankelis-luterilaista kirkkoa olisi voinut edustaa LML:n sisällä joku edistyksellisempi persoona (sanokaamme varapuheenjohtajana). Lajos Ordass kuitenkin istuu varapuheenjohtajan paikalla. Tämä on rajoittanut miltei kohtalokkaasti LML:n ja Unkarin evankelis-luterilaisen kirkon suhteita.

Tälläkin hetkellä tilanne on kuitenkin se, että LML:ssä Unkarin kirkon tämänhetkiset piispat otetaan huomioon ja heillä on arvovaltaa. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että Kirkkojen maailmanneuvoston New Delhin yleiskokouksessa LML tuki piispa Kaldyn valitsemista KMN:n keskuskomiteaan, vaikka paikoista käytiin kovaa kilpailua. Tätä arvovaltaa on epäilyksettä käytettävä sosialististen maiden kirkkojen hyväksi.

Tietääkseni Neuvostoliiton luterilaiset kirkot eivät ole tällä hetkellä LML:n jäseniä, mutta kenties ne pyrkivät ottamaan askelia jäsenyyttä kohti.

Oheiset suomennokset olen tehnyt Háló-sarjan toimittajan Katalin Mirákin luvalla.

Käytettyä ja lisäkirjallisuutta

Itä-Euroopan sosialististen järjestelmien muodostumisesta ja kirkkojen elämästä sosialismissa

APPLEBAUM, ANNE

2013 *Iron Curtain. The Crushing of Eastern Europe.* Penguin Books.

BAER, H. DAVID

2006 *The Struggle of Hungarian Lutherans under Communism.* Texas A & M University Press.

DAHLGREN, SAM

1990 *Vainottu kirkko. Luterilaiset kirkot Itä-Euroopassa.* Sley-kirjat.

KÖNTTI, EIJA

1984 *Taistelu nuorisosta.* Nuorisonvihkimyksen ja konfirmaation välinen problematiikka Saksan demokraattisessa tasavallassa vuoteen 1964. SKHS, Helsinki.

VILJANEN-PIHKALA, ANNA-MAIJA

2019 *Unkarin yhteiskunnallisen ja kirkkopoliittisen tilanteen vaikutus suomalais-unkarilaisiin luterilaisiin yhteyksiin 1956-1958.* SKHS, Helsinki.

KOREN, EMIL - VOIPIO, MARTTI

1988 *Sukukansojen uskonyhteys. Unkarin ja Suomen kirkkojen suhteet.* Herättäjä-Yhdistys, Lapua.

VAJTA, VILMOS

1987 *Die diakonische Theologie im Gesellschaftssystem Ungarns.* Lembeck

Itäeurooppalaisten turvallisuuspalveluiden toiminnasta

ANDREW, CHRISTOPHER - MITROKHIN, VASILI

2000 *The Mitrokhin Archive. The KGB in Europe and the West.* Penguin Books.

BESIER, GERHARD - WOLF, STEPHAN (HG.)

1992 *Pfarrer, Christen und Katholiken. Das ministerium für Staatssicherheit der ehemaligen DDR und die Kirchen.* Neukirchener.

GIESELKE, JENS

2011 *Die Stasi 1945-1990.* Pantheon, Zweite Ausgabe.

Unkarin turvallisuuspalvelulle kirjoitetut dokumentit

MIRÁK, KATALIN (SZERKESZTÖ)

2010 *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról - 1945-1990.* Luther kiadó, Budapest.

2014 *Háló 2. Egyházvezetők 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatairól, 1945-1990.* Luther kiadó, Budapest.

Uskonnonvapaus itäisessä Euroopassa – historiallinen katsaus lähimenneisyyteen¹

Matti Kotiranta

1. Uskonnonvapaus ja ihmisoikeuskysymykset itäisen Euroopan demokratisoitusprosessissa

1.1. Euroopan integraation ja uuden eurooppalaisen vapausajattelun vaikutus entisten sosialistimaiden ihmisoikeus- ja uskonnonvapauslainsäädäntöön

Kommunistivallan romahtaminen Neuvostoliitossa ja sen etupiiriin kuuluneissa sosialistissa maissa käynnisti itäisessä Euroopassa ennen näkemättömän ihmisoikeus- ja uskonnonvapausprosessin, joka on jatkunut elinvoimaisena aina näihin päiviin saakka. Tietä ihmisoikeus- ja uskonnonvapauskysymysten nousemiselle keskustelun polttopisteeseen olivat tasoittaneet jo aiemmin Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin (ETYK, nykyinen ETYJ) Helsingin (1975), Wienin (1989) ja Pariisin (1990) kokousten päätöksiä. Myös Euroopan unionin itälaajeneminen vuosina 2004 ja 2007 vahvisti uskonnonvapauden myönteistä kehitystä.

Euroopan unioniin liittyi toukokuussa 2004 entisestä sosialistisesta Itä-Euroopasta Tšekki, Viro, Kypros, Latvia, Liettua, Unkari, Malta, Puola, Slovakia ja Slovenia. Vuoden 2007 alussa EU sai vielä kaksi uutta jäsenvaltiota, kun Bulgaria ja Romania liittyivät unioniin. Taloudellisten vaatimusten ohella uusilta jäsenkandidaateilta edellytettiin, ei vain talouden saattamista eurokuntoon vaan yhä parempaa moder-

nien ihmisoikeuskysymysten huomioonottamista ja uskonnonvapauden turvaamista yhtenä kansalaisen perusoikeutena.²

Onkin todettava, että vasta Euroopan unionin syvenevä integraatio, siihen liittyvä valtiollinen yhteistoiminta ja lainsäädännön kehittäminen, erityisesti Euroopan neuvoston (EN), Euroopan turva- ja yhteistyökonferenssin ihmisoikeusasiakirjat sekä Euroopan yhdenytyminen, pakottivat entisen Neuvostoliiton etupiiriin kuuluneiden Baltian maiden ja Keski- ja Itä-Euroopan maiden hallituksia aidosti arvioimaan kirkkojen, uskonnollisten yhteisöjen ja valtion suhteiden järjestelyjä uskonnonvapausperiaatteen pohjalta.

Euroopan unionin piirissä kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen oikeusasemaa koskeva valtiollinen yhteistoiminta ja lainsäädännön kehittäminen tapahtuu aivan uudesta perspektiivistä. Lissabonin perussopimus (2009) ja sitä edeltävät Amsterdamin (1999) ja Nizzan (2001) sopimukset vahvistavat uskontopoliittisesti erityisesti unionin perus- ja ihmisoikeusluottuvuutta jäsenvaltioissa.³ Kirkkojen – myös itäisen Euroopan kirkkojen – kannalta erityisen tärkeä on sopimuksen artikla 17, jonka mukaan ”unioni kunnioittaa kirkkojen ja uskonnollisten yhdistysten tai yhdyskuntien asemaa, joka niillä on kansallisen lainsäädännön mukaisesti jäsenvaltiossa, eikä puutu siihen.”⁴ Lissabonin sopimuksessa aiemman Amsterdamin sopimukseen sisältyvä julistusteksti on korvattu tällä uudella 17 artiklalla, jonka 3. kohdan mukaan ”unioni käy avointa ja säännöllistä vuoropuhelua kirkkojen, uskonnollisten yhdistysten tai yhdyskuntien ja elämäntutkimus-

1 Artikkelin perustuu teoksessa *Kirkot ja uskonnot itäisessä Euroopassa* aiemmin julkaistuun populaariin artikkeliin, jota on laajennettu sekä tekstin että viitteistön osalta.

2 Uskonnonvapaudessa perusoikeutena on olennaista, että julkinen valta ei puutu uskonnollisen vakaumuksen sisältöön eikä erottele kansalaisia uskonnon tai vastaavan vakaumuksen (tai sen puuttumisen) perusteella antaessaan oikeuksia ja velvoitteita. Uskonnonvapauden käsitteeseen on viime vuosisadan vaihteen jälkeen varsin yleisesti liitetty kolme peruselementtiä: *tunnustusvapaus, kulttivapaus ja liittymisvapaus*.

3 Perus- ja ihmisoikeuksien kehityksen on katsottu olevan yhdenmukainen demokratian kehityksen kanssa. Euroopan unionin ja uskonnollisten yhteisöjen suhteesta tulevaisuuden Euroopassa ks. tarkemmin Kotiranta 2009, 10–17.

4 Lissabonin sopimus C 306/51. – Lissabonin sopimus Euroopan unionista tehdyn sopimuksen ja Euroopan yhteisön perustamissopimuksen muuttamisesta, allekirjoitettu Lissabonissa 13 päivänä joulukuuta 2007. Euroopan unionin virallinen lehti 2007/C 306/01. Suomenkielinen laitos. 17. joulukuuta 2007.

listen ja ei-tunnustuksellisten järjestöjen kanssa tunnustaan niiden identiteetin ja erityisen tehtävän.”⁵

Uskonnonvapautta tulkittiin vielä 1960-luvulla sekä Länsi- että Itä-Euroopassa voittopuolisesti ns. negatiivisesta uskonnonvapauden käsitteestä käsin. Se tarkoitti, että ihmisillä tuli olla oikeus – ja Neuvostoliitossa oli suoranaan velvollisuus – olla irti kaikkeen uskuntoon liittyvästä.

Euroopan neuvoston, ETYJ:n ihmisoikeusasiakirjojen velvoitteiden ja EU:n uuden uskontopolitiikan myötä koko kirkko–valtio-keskustelu on muuttanut luonnettaan myös itäisessä Euroopassa. Vanhakantainen ”vapaus uskonnosta” -ajattelu ja ideologinen vastakkainasettelu kirkon ja valtion välillä on väistymässä. Samoin on väistynyt vastakkainasettelu kristillisten arvojen ja yhteiskunnassa vallitsevien arvojen välillä. Niiden sijaan on tullut kansainvälisissä uskonnonvapausasiakirjoissa toisen maailmansodan jälkeen selkeästi korostunut uskonnonvapauden positiivinen tulkinta. *Kansalaisilla on oikeus uskuntoon ja sen yhteisölliseen harjoittamiseen* eikä ainoastaan oikeus olla irti kaikesta uskuntoon liittyvästä.

Nyt esiin murtautuvassa uudessa eurooppalaisessa vapausajattelussa – joka rakentuu positiiviselle uskonnonvapauden tulkinnalle – pyritäänkin erityisesti selvittämään sitä, miten valtio voi aktiivisesti suojata ja turvata ihmisoikeuksien ja kansalaisvapauksien – myös uskonnonharjoittamisen – toteutumisen alueellaan. 1990-luvulle tultaessa kansainvälisissä ihmisoikeusasiakirjoissa kirkon ja valtion suhteita on arvioitu ennen muuta uskonnonvapauden näkökulmasta. Loukkaako kirkon ja valtion kiinteä suhde yksityisen ihmisen uskonnonvapautta, tai missä määrin yhden tai kahden kirkon privilegioasema valtiossa sortaa muiden uskonnollisten yhdyskuntien oikeutta ja vapautta? Esimerkiksi Venäjän federaation vuoden 1997 uskonnonvapauslain erikoisuuksiin kuuluu yhden kirkon, Venäjän ortodoksisen kirkon muista kirkoista ja uskonnollisista yhdyskunnista poikkeava oikeudellinen asema, vaikka laki ilmaisee myös kunnioituksen kristinuskoa, buddhalaisuutta ja juutalaisuutta kohtaan sekä niitä uskontoja kohtaan, jotka ovat ”erottamaton osa Venäjän kansojen historiallista traditiota”.⁶ Tässä yhteydessä ei ole kuitenkaan syytä

lähemmin tarkastella, missä määrin Venäjän federaation 1997 uskontolain voi katsoa edustavan länsimaisia uskonnonvapauden periaatteita. Riittänee todeta, että Venäjän federaation 1997 uskontolaki lähtee siitä, että valtio on *uskonnon suhteen neutraali*. Vastaavia ratkaisuja löytyy myös läntisestä Euroopasta, lähinnä Ranskasta sekä Yhdysvalloista, vaikkakin näiden maiden uskontopolitiikan ideologinen sytyke on ollut toinen, nimittäin valistuksen ajan rationalismi ja sen pohjalta muotoutunut ihmisoikeuksien julistus uskonnonvapausvaateineen.

Uskontolainsäädännöllä pyrittiin entisessä Neuvostoliitossa ja sen etupiiriin kuuluneissa Keski- ja Itä-Euroopan kansandemokratioissa kaikin mahdollisin keinoin rajoittamaan kaikki uskonnollinen toiminta tiukasti kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen sisään. Neuvostoliiton harjoittaman uskontopolitiikan – joka ankkuroitui marxilais-leniniläiseen teoriaan⁷ ja jota tuettiin voimakkaalla ateistisella propagandalla – mukaisesti ei ainoastaan Venäjän Ortodoksisista kirkkoa, vaan yleensä kristillisiä kirkkoja ja uskonnollisia yhteisöjä pidettiin taantumuksellisenä voimana, jota vastaan tuli taistella kaikin mahdollisin voimin.

Uskontopolitiikka oli eräs keskeinen ase tässä taistelussa ja harjoitettua uskontopolitiikkaa tuettiin mm. Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (NKP) alaisilla lehdistä, joista tunnetuin Neuvostoliitossa oli *Nauka i Religija*, Tiede ja uskonto.⁸ Yhteistä näille *Nauka i Religija* -lehden tyyppisille julkaisuille, joita ilmestyi myös Baltian maissa ja Keski- ja Itä-Euroopan kansandemokratioissa, oli uskonnollisen maailmankatsomuksen osoittaminen epätieteelliseksi ja materialistisen maailmankatsomuksen luominen ns. tieteellistä tietoa levittämällä (uskon vastakohtana) sekä toimiminen ateistisen työn viestintäväliseinä.⁹ Neuvostoliiton uskonnonvastaiset lait ja ateistinen propaganda saavuttivatkin esimerkiksi Baltiassa – silloisissa Viron, Latvian ja Liettuan sosialistisissa neuvostotasavalloissa – pitkälti tarkoituksensa, sillä ne vaurioittivat pahoin kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen rakennetta ja toimintaedellytyksiä. Myöskään todellisesta (positiivisesta) uskonnonvapaudesta ei neuvostokautena voida puhua.

5 Lissabonin sopimus C 306/51.

6 Venäjän 1997 uskonnonvapauslain soveltamisen ongelmista ks. *Shterin & Richardson 1997; Simkin 2003, 261-280; Chaplin 2003, 281-294.*

7 Marxilais-leniniläiseen teoriasta Neuvostoliiton uskontopolitiikan lähtökohtana ks. *Kääriäinen 1989, 53-65.*

8 Venäjän ortodoksisesta kirkosta *Nauka i Religija* -lehden kannanotoissa ks. tark. *Ketola, H.-M. 1994, 415-435.*

9 Tieteellisestä ateismista ja uskonnollisen maailmankatsomuksen epätieteellisyydestä ateistisessä kasvatustilanteissa ks. *Kääriäinen 1989, 35-53.*

1.2. Uskonnonvapauden kehittyminen itäisen Euroopan demokratisoitusprosessissa

1.2.1. HELSINGIN (1975), WIENIN (1986–89) JA PARIISIN (1990) ETYK-KOKOUKSET

Ratkaiseva käänne ihmisoikeuskysymysten kehityksessä ja sitä kautta myös uskonnonvapauden toteutumisessa Neuvostoliiton etupiiriin kuuluneissa Itä-Euroopan maissa oli tapahtunut jo vuoden 1975 Helsingin ETYK-kokouksen jälkimmäisten seurauksena. Kokouksen merkitystä on vaikea yliarvioida. Vuosien valmistelujen jälkeen 35 valtiopäämiestä allekirjoitti päätösasiakirjan, jolla tunnustettiin ja turvattiin valtioiden rajat. Sopimus oli erittäin tärkeä Neuvostoliitolle. Tuolloinen NKP:n pääsihteeri Leonid Brezhnev saavutti sen myötä tärkeän ulkopolitiittisen päämääränsä: kaikki NATO-maat tunnustivat sodanjälkeiset rajat ja jaon kahteen ideologisesti vastakkaiseen blokkiin. Vastineeksi allekirjoittajavaltiot sitoutuivat noudattamaan ihmisoikeuksia.¹⁰

Neuvostojohto ei tullut kuitenkaan täysin arvioineeksi, millaisen murtuman ETYK:in asiakirja tekisi Euroopan kahtia jakaneeseen rautaesirippuun. Päätösasiakirjan myötä ihmiset saivat lukea, millaisten oikeuksien turvaamiseen heidän maansa oli sitoutunut. Sen jälkeen kun asiakirjat oli julkaistu lehdissä, niihin pystyttiin vetoamaan. Kaikissa entisen itäblokin maissa ihmiset tarttuivat rohkeasti oikeuksiin, jotka Helsingin päätösasiakirja heille takasi. Esimerkiksi Tšekkoslovakiassa kirjailija Václav Havelin ympärille kokoontui oppositioryhmä¹¹, joka allekirjoitti Kartta 77 nimisen julistuksen. Se toi julki vaatimuksensa ihmisoikeuksista ja ”ihmiskasvoisesta sosialismista” Prahan kevään eli kommunistisen Tšekkoslovakiain liberaalin ajanjakson aikana.¹² Myös Puolassa noustiin

hallitusta vastaan. Työläiset lakkoilivat. Tätä seurasi vuonna 1979 paavi Johannes Paavali II vierailu synnyinmaahansa, jossa ihmiset ottivat hänet riemuiten vastaan. Paavin vierailun siivittämänä kehittyi uusi oppositioliike: Gdanskin Lenin telakan työläiset perustivat itsenäisiä ammattijärjestöjä, joista syntyi Lech Wałęsan johdolla solidaarisuusliike.¹³ Sen myötä suuret kansanjoukot Puolassa alkoivat vaatia Helsingissä määriteltyjä itsemääräämisoikeuksia.

Pian Helsingin ETYK:n jälkeen kommunistisissa maissa alkoivat vainot ja poliittisten vankien lukumäärä kasvoi. Helsingin kokouksen jälkeen julkisuudessa seurattiin kuitenkin tarkasti toisinajattelijoiden kohtaloa. Varsinkaan tunnettujen ihmisoikeustaistelijoiden pidätykset ja karkotukset eivät pysyneet enää salassa. Heistä on erikseen mainittava Nobelilla palkittu venäläinen fyysikko Andrei Saharov, jonka KGB yritti eristää ulkomaailmalta¹⁴ ja kirjailija Aleksander Solzhenitsyn, jonka Leonid Brezhnev karkotti Neuvostoliitosta tämän avoimesti järjestelmää arvostelleiden kirjoitusten vuoksi.¹⁵ Monien toisinajattelijoiden ja kansalaisoikeustaistelijoiden liikkeet syntyivät vuoden 1975 Helsingin ETYK-kokouksen jälkeen, tai perustuvat suoranaisesti siihen. Niiden voima kumpusi vakaumuksesta, ettei kommunismia voinut uudistaa ylhäältä päin, mutta sen saattoi tuhota tai sitä muokata alhaalta päin rauhanomaisin keinoin.

Seuraava virstanpylväs uskonnonvapauden kehityksessä Itä-Euroopassa ajoittuu Wienin ETYK-seuranta-kokoukseen, joka päättyi 1989 kahden ja puolen vuoden neuvottelujen jälkeen. Wienin loppuasiakirja loi yhä voimakkaammin pohjaa ajatukselle, että valtion poliittinen järjestelmä on olennaista ihmisoikeuksien suojelemisessa, eikä ihmisoikeuksissa ole kyse siitä erillisistä asioista. Uskonnonvapaudesta luotiin YK-normistoa tarkemmat standardit ja uutta sanastoa.

10 Päätösasiakirjaan sisältyvät valtioidenvälisiä suhteita ohjaavat periaatteet. Näistä periaate seitsemän koskee ihmisoikeuksia ja uskonnonvapautta: ”Ihmisoikeuksien ja perusvapauksien kunnioittaminen, mukaan luettuna ajatuksen, omantunnon, uskonnon tai vakaumuksen vapaus”. Periaate kymmenen menee vieläkin pidemmälle. Sen mukaan allekirjoittajat velvoittavat itsensä toimimaan sopuosoinnussa kansainvälisen oikeuden kanssa (mukaan lukien ihmisoikeudet), kun ne päättävät kansallisista laeista ja säädoöksistä. Helsingin päätösasiakirja ei ollut kuitenkaan juridisesti sitova asiakirja. Se ilmaisi hallitusten aikomuksen, joka nousi poliittisesta, ei-juridisesta prosessista. Ks. tarkemmin Helsingin ETYK-kokouksen loppuasiakirja, 14 ILM 1292 (erityisesti periaatteet VII, X) 1975.

11 Muita perustajajäseniä olivat Jan Patočka, Zdeněk Mlynář, Jiří Hájek ja Pavel Kohout. *Charta 77* (Kartta 77) -julistuksesta ks. tarkemmin *Järvinen* 2004.

12 Prahan kevät on nimitys poliittisesti liberaalille ajanjaksolle kommunistisessa Tšekkoslovakiassa, joka alkoi 5. tammikuuta 1968 ja päättyi 21. elokuuta 1968 Varsovan liiton miehitettyä maan. Uudistusmieliset olisivat halunneet rakentaa inhimillistä, ihmiskasvoista ja modernimpaa sosialismia, mutta hanke kaatui Neuvostoliiton johdon vastustukseen. Prahan kevään pääarkkitehtina toimi Slovakian puoluejohtaja Alexander Dubček (1993, 172), joka halusi oikaista ”hivittävät vääryydet”, joita ”kommunistisen puolueen valtaannoususta lähtien maan taakkana ollut raskas sortokoneisto” oli saanut aikaan. Noustuaan valtaan Dubček aloitti välittömästi toimenpiteet poliittisten uudistusten tekemiseksi. Sananvapaus, talouden keskittämisen vastustaminen ja stalinismin aikaisten poliittisten vainojen kunnianpalautukset olivat uudistajien tärkeimpiä tavoitteita. Prahan keväästä ks. tarkemmin Skilling 1976, 55–58, 165–168.

13 Ks. tarkemmin *Jakobson* 2003, 251–256.

14 Ks. tarkemmin *Saharov* 1991, 588–616 (Elämää Gorkissa) ja 669–690 (Viimeiset vuodet Gorkissa).

15 Solzhenitsynin karkotuksesta ks. tarkemmin *Saharov* 1991, 456–460.

Esimerkiksi ”inhimillinen ulottuvuus” korvasi terminä ”ihmisoikeudet”. Termi nivoi yhteen ihmisoikeudet, oikeusvaltioperiaatteen ja demokraattisen moniarvoisuuden. Tämä oli tärkeä edistysaskel, koska valtiot päättelivät, että valtion poliittinen järjestelmä on olennaista ihmisoikeuksien suojelemiselle eikä ihmisoikeuksissa kyse ole vain sisäisistä asioista.¹⁶

Kokouksen päätösasiakirjan 16§:ään kirjattiin myös vaatimus täydellisen uskonnonvapauden toteutumisesta kaikissa Euroopan maissa, mikä oli poliittisesti suunnattu ensisijaisesti Itä-Eurooppaan.¹⁷ Seuranta-kokoukseen tarkkailijoiksi kutsutuista Itä-Euroopan maista ainoastaan Unkari ja Puola tukivat tekstiä uskonnonvapaudesta vedoten uskontoon osana niiden kansallista identiteettiä. Wienin julistus esitettiin vähän ennen Berliinin muurin murtumista ja ennen sosialistimaissa tehtyjä verettömiä vallankumouksia, ja myös ennen Gorbatšovin kauden päättymistä. Kokoukseen osallistui myös Vatikaanin delegaatio, joka paavi Johannes Paavali II:n johdolla neuvotteli uskonnonvapaudesta (§ 16 oli yksi sen keskeisistä asiakohdista) suoraan Gorbatšovin kanssa.¹⁸

Viimeiset esteet ihmisoikeuskysymysten käsittelylle Itä-Euroopassa murtuivat Saksan yhdistymisen jälkeen Pariisissa marraskuussa 1990 järjestetyssä ETYK-kokouksessa. Tuolloin 35 osanottajavaltion presidentit ja pääministerit kokoontuivat Pariisiin juhlimaan kylmän sodan päättymistä ja hahmottamaan Euroopalle uutta järjestystä. Pariisin kokouksen julkilausuma toi ihmisoikeuskysymykset kokonaan uudelle tasolle nostamalla keskuksen yksilön ja kansalaisen oikeudet ja vapaudet.¹⁹ Ihmisoikeuksien kunnioittaminen ei ollut enää pelkkä humanitääriin kysymys, kuten Helsingin (1975) asiakirjassa, vaan suoranainen Euroopan rauhan ja turvallisuuden edellytys. Ihmisoikeudet eivät myöskään enää olleet valtion sisäisiä

asioita, joihin muut eivät saa puuttua, vaan hallitukset ovat kansainväliselle yhteisölle²⁰ vastuussa siitä, miten he kohtelevat kansalaisiaan. Ihmisoikeuksien loukkauksiin puuttuminen oli nyt valtioiden velvollisuus. Pariisin julistuksen mukaan demokratia on ainoa Euroopassa hyväksyttävä järjestelmä. Yksilön vapaus ja poliittinen moniarvoisuus olivat välttämättömiä edellytyksiä markkinatalouden kehitykselle. Samoin julkilausumassa todettiin, että on kaikkien valtioiden edun mukaista tukea entisiä sosialistimaita siirtymään markkinatalouteen.

1.3. Neuvostoliiton hajoamisen merkitys uskonnonvapauden kehitykselle

Merkittävä käänne Itä-Euroopan uskonnonvapauden kehittymisessä ajoittuu Neuvostoliiton hajoamisen aikaan ja henkilöityy suuressa määrin Mihail Gorbatšovin persoonaan. Aiempia neuvostojohtajia selvästi nuoremman Gorbatšovin valitseminen 54-vuotiaana kommunistisen puolueen pääsihteeriksi käynnisti prosessin, jonka jälkeen paluuta neuvostojärjestelmään ei enää ollut. Gorbatšov oli henkisesti Prahän kevään perillisiä. Hän uskoi ihmiskasvoiseen sosialismiin; siihen, että kommunismi oli uudistettavissa sisältäpäin.

Tämän idealistisen vakaumuksensa innoittamana Gorbatšov käynnisti vuonna 1985 sisä- ja ulkopoliittiset uudistuksensa, joista hän käytti käsitteitä *glasnost* ja *perestroika*, avoimuus ja uudelleenrakentaminen. Uudet tuulet tuntuivat puhaltavan myös ihmisoikeuskysymysten alueella. Toisinajattelijoiden jahtaaminen päättyi ja poliittisten vankien leirit suljettiin. Saharovin ja muiden poliittisten vankien vapauttaminen li-

16 Weingartner 1994, 15.

17 Ks. tarkemmin Wienin ETYK-kokouksen loppuasiakirja, 28 ILM (16 §) 1989.

18 Barberini 2003, 8.

19 Pariisin ”Uuden Euroopan peruskirja” vahvistaa ETYJ:n kymmenen periaatetta ja määrittelee yhteisymmärryksen ihmisoikeuksista, demokratiasta ja oikeusvaltiosta: ”Vahvistamme, että ketään syrjimättä, jokaisella yksilöllä on oikeus ajatuksen-, omantunnon-, uskonnon ja vakaumuksen vapauteen, ilmaisunvapauteen, yhdistymisvapauteen ja vapautteen kokoontua rauhanomaisesti, liikkumisvapauteen; ketään ei pidätetä tai vangita mielivaltaisesti, kiduteta tai alisteta muuhun julmaan, epäinhimilliseen tai alentavaan kohteluun tai rangaistukseen;

Jokaisella on oikeus tuntea oikeutensa ja toimia niiden mukaan, osallistua vapaisiin ja rehellisiin vaaleihin, oikeudenmukaiseen ja julkiseen oikeudenkäyntiin, mikäli häntä syytetään rikoksesta, omistaa omaisuutta yksin tai yhdessä muiden kanssa ja harjoittaa itsenäistä yritystoimintaa, nauttia taloudellisista, sosiaalisista ja sivistyksellisistä oikeuksista. Vahvistamme, että kansallisten vähemmistöjen etnistä, sivistyksellistä, kielellistä ja uskonnollista omaleimaisuutta suojellaan ja että kansallisiin vähemmistöihin kuuluvilla henkilöillä on oikeus vapaasti ilmaista, varjella ja kehittää omaleimaisuuttaan ilman syrjintää ja täysin yhdenvertaisina lain edessä.

Takaamme, että jokainen voi turvautua tehokkaisiin kansallisiin tai kansainvälisiin muutoksenhakekeinoihin, mikäli jotakin hänen oikeuttaan loukataan.” Pariisin ETYK-kokouksen loppuasiakirja, 1990.

Näiden määräysten täydellinen kunnioittaminen on se luja perusta, jolle pyrimme rakentamaan uuden Euroopan”.

20 Oikeudellisesti kansainvälistä yhteisöä säätelee Euroopassa YK:n alainen Haagin kansainvälinen tuomioistuin, Euroopan yhteisöjen tuomioistuin ja Euroopan neuvoston alainen Euroopan ihmisoikeustuomioistuin, joka valvoo Euroopan ihmisoikeussopimuksen noudattamista.

säsi Gorbatšovin suosiota entisestään. Sen vertauskuvallisena huipentumana voitaneen pitää Gorbatšovin julkista puhelua Andrei Saharoville 16.12.1987, jossa hän pyysi anteeksi aiemman johdon puolesta: "Voitte palata takaisin Moskovaan huomenna, sillä korkeimman neuvoston puhemiehistön päätös kumotaan."²¹

Uskontopoliitikassa ei perestroikan alkuvaiheessa kuitenkaan tapahtunut muutoksia. Gorbatšov jatkoi aikaisempaa uskontopoliitikkaa, jossa pyrittiin uskonnon hävittämiseen ja uskonnollisten yhteisöjen kontrolloimiseen sekä niiden hyväksikäyttämiseen Neuvostoliiton ulkopoliitikassa. Edeltäjiensä tavoin hän korosti ateistisen valistustyön merkitystä. Varsinainen muutos uskontopoliitikassa tapahtui 1988 Venäjän ortodoksisen kirkon 1000-vuotisjuhlien, *Milleniumin* myötä. Juhlien saama runsas kansainvälinen julkisuus yhdessä Gorbatšovin länteen suunnatun rauhantahdon kampanjan kanssa johti kirkon aseman vahvistumiseen. Se vaikutti välillisesti myös kirkon ja valtion suhteiden uudelleen arvioimiseen ja niin ikään ateistisen kasvatustilafilosofian uudelleen arvioimiseen. Tavatessaan ortodoksisen kirkon johtoa Kremlissä Gorbatšov korosti puheessaan Venäjän ortodoksisen kirkon merkitystä Venäjän historiassa ja sen isänmaallista roolia Suuren toisen maailmansodan aikana. Lisäksi hän korosti kirkon merkitystä moraalikasvatuksessa ja pyysi kirkkoa apuun Neuvostoliitossa valitsevan moraalisen kriisin ratkaisemiseen.²²

Venäjän ortodoksisen kirkon tuhatvuotisjuhlien jälkivaikutukset perestroikan loppuvaiheessa näkyivät niin uskontopoliitiikan kuin yleisen ilmapiirin vapautumisessa. Uskonto ei ollut enää tabu, eikä julkinen tunnustautuminen kristityksi, muslimiksi tai juutalaiseksi merkinnyt vääjäämättä yhteiskunnan valtarakenteiden ulkopuolelle joutumista tai urakehityksen loppua. Millenium vaikutti myös siihen, että vuoden 1989 jälkeen ei enää juurikaan korostettu tieteellisen maailmankatsomuksen ja uskonnon ristiriitaa.²³ Samalla aloitettiin uskontolain suunnittelu. Uutta uskontolakia suunnittelemaan kutsuttiin komitea, joka muodostui useiden instituutioiden, muun muassa uskonnollisten ryhmien, edustajista, mikä oli ennen näkemätöntä neuvostoliittolaisessa lainvalmistelussa. Vuonna 1990 lokakuussa hyväksytty Neuvostoliiton uskonnonvapauslaki takasi täyden uskonnon-

vapauden ja uskonnollisten yhteisöjen tasavertaisen aseman. Kolme viikkoa myöhemmin hyväksyttiin Venäjän sosialistisen neuvostotasavallan uskonnonvapauslaki, joka takasi uskonnonvapauden säilymisen Venäjän federaatiossa Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen.²⁴

Ulkopolitiikan saralla ratkaiseva tapahtuma oli Gorbatšovin tapaaminen Yhdysvaltain presidentti Ronald Reaganin kanssa Reykjavikissa 1986.²⁵ Vuosikymmenten kilpavarustelun jälkeen aloitettiin neuvottelut aseiden vähentämiseksi. Vuonna 1988 Gorbatšov lopetti liki kymmenen vuotta kestäneen Afganistanin sodan vetämällä venäläiset joukot pois.²⁶ Toimillaan Gorbatšov lopetti kylmän sodan ja pienseni ydinsodan uhkaa. Hän halusi saada lännen vakuuttuneeksi Neuvostoliiton rauhantahdosta. Vuonna 1988 Gorbatšov luopui myös Brezhnevin opista ja siten Neuvostoliiton oikeudesta puuttua muiden sosialistimaiden asioihin. Kommunistisen järjestelmän annettiin luhistua ilman vastatoimia. Muutamassa kuukaudessa lähes kaikissa sosialistimaissa tehtiin samettivallankumous. Kommunistiset hallitukset kaadettiin väkivallattomasti. Vuoden 1990 kuluessa Neuvostoliitto suostui vetämään joukkonsa pois Unkarista ja vuoden 1991 aikana Tšekkoslovakiasta, se hyväksyi Saksan yhdistymisen ja yhdistyneen Saksan Natojäsenyyden, allekirjoitti sopimuksen tavanomaisten asevoimien vähentämisestä Euroopassa ja myöntyi Varsovan liiton yhteisen puolustusjärjestelmän purkamiseen huhtikuuhun 1991 mennessä. Se oli Neuvostoliiton imperiumin loppu!

Kaikilla edellä mainituilla Gorbatšovin hyväksymillä toimenpiteillä oli sekä suoranaisesti että välillisesti ratkaiseva merkitys Neuvostoliiton harjoittaman ateistisen kasvatustilafilosofian murenemiselle sen etupiiriin kuuluneissa maissa.

Gorbatšovin aloittamat sisäpoliittiset uudistukset – olkoonkin, että niiden ideologinen sytyke oli hänen idealistinen ajatuksensa kommunismin uudistamisesta – loi paradoksaalisesti myös pohjan uskonnonvapauden toteutumiselle Neuvostoliitossa ja sen hajotua Venäjän federaatiossa.

21 Saharov 1991, 687.

22 *Izvestija*, 30.4.1988. *Kotiranta* 2002, 217; *Kääriäinen* 2004, 57–58.

23 *Kotiranta* 2002, 217.

24 *Kääriäinen* 2004, 66–67.

25 Reaganin ulkopoliittisesta ohjelmasta ja sen keskeisestä arkkitehdista *Richard Pipesista* ks. tarkemmin *Jakobson* 2003, 246–251.

26 Perestroikasta, Glasnostista ja Gorbatšovin ajan ulkopoliitikasta ja sen poliittisista vaikutuksista ks. lähemmin *Jakobson* 2003, 260–285.

2. Uskonnollisten yhteisöjen ja valtion suhteiden järjestelyt itäisessä Euroopassa

Kun Baltian entiset neuvostotasavallat itsenäistyivät ja Itä-Euroopan sosialistiset maat saivat takaisin täyden itsemääräämisoikeutensa, ne siirtyivät avoimeen yhteiskuntaan. Tämä näkyi erityisesti siinä, että näiden yhteiskuntien joka tasolla vähennettiin valtion valvontaa eikä uskonnollinen elämä muodostanut tässä poikkeusta.

2.1. Historian painolasti

Itäisen Euroopan kirkot ja uskonnolliset yhteisöt olivat kommunismin romahdettua uskonnonvapauskehityksessä keskenään eri tilanteissa. Yhtäältä itäisessä Euroopassa oli kirkkoja ja uskonnollisia yhteisöjä, joiden toimintaedellytyksiä uskonnonvastaiset lait ja vaino olivat pahoin vaurioittaneet. Eräissä tapauksissa niiden koko infrastruktuuri oli tuhottu, työntekijät ”uudelleen koulutettu” tai suljettu vankiloihin. Näiden yhteisöjen järjestäytyminen uudelleen uskonnollisiksi yhdyskunniksi oli paitsi juridisesti, myös taloudellisesti vaikeaa.

Toisaalta oli myös kirkkoja, jotka olivat vaivoin pystyneet säilyttämään asemansa ja toimintaedellytyksensä kommunistisessa yhteiskunnassa. Tällainen oli esimerkiksi katolinen kirkko, jolla oli vahva asema Puolassa ja eräissä muissa tuolloisen itäblokin maissa, kuten Tšekkoslovakiassa ja Liettuassa. Kommunismin romahdettua katolinen kirkko solmikin varsin pian valtiolliset yhteistyösopimukset eli konkordaatit Puolan, Kroatian, Unkarin, Viron, Latvian, Liettuan, Slovakian, Albanian ja Tšekin hallitusten kanssa.²⁷

Tilannetta mutkisti vielä entisestään Venäjän ja Baltian muuttunut kirkkopoliittinen tilanne heti Neuvostoliiton hajottua. Vapauden ensi huumassa erilaiset uudet uskonnolliset liikkeet ryntäsivät kilvan täyttämään yhteiskunnassa vallinnutta arvotyhjiötä niin Venäjälle kuin Baltian tasavaltoihin. Neuvostoliiton hajoamista seuranneina ensimmäisinä vuosina niissä katsottiinkin, että mikä tahansa uskonto oli hyväksi neuvostoajalta periytyneen yleisen heikon moraliin uudistamiseksi ja parantamiseksi. Esimerkiksi pelkästään Latviassa oli vuonna 1991 sen itsenäistyttyä sata erilaista uutta

kulttiyhteisöä.²⁸ Kehityksen ensimmäisessä vaiheessa näillä uskonnollisilla yhteisöillä oli myös erinomaiset mahdollisuudet järjestäytyä perinteisten kirkkojen ja tunnustusten tavoin. Niinpä esimerkiksi Latviassa uudet uskonnolliset liikkeet levittäytyivät julkisiin kouluihin, joissa ne pyrkivät saamaan saman aseman kuin eräissä läntisen Euroopan maissa tunnustuksellisella uskonnonopetuksella on kouluissa.

Kehityksen toisessa vaiheessa Euroopan unioniin havitelleet Itä-Euroopan maat joutuivat rakentamaan oikeusjärjestelmänsä kokonaan uudelleen. Tämä koski perustuslakien lisäksi myös uskontolainsäädännön uudistamista. Kaikissa itäisen Euroopan entisissä kommunistimaissa luotiin 1990-luvulla uudet perustuslait, joissa myös uskonnonvapaus määriteltiin tarkemmin. Tämä ei tapahtunut kuitenkaan ongelmitta, vaan uudelleen rakentuvat yhteiskunnat joutuivat turvautumaan lainsäädäntötyössään läntiseen apuun. Valittavissa oli lähtökohtaisesti kaksi mallia: yhdysvaltalainen tai länsieurooppalainen uskonnonvapauden malli.

2.2. Länsieurooppalainen uskonnonvapauden malli jälkikommunististen maiden uskonnonvapauslainsäädännön johtotähtenä

Puhuttaessa uskonnonvapaudesta yksilön perusoikeutena, yhdysvaltalainen ja länsieurooppalainen uskonnonvapauden malli eivät olennaisesti poikkea toisistaan uskonnonvapauden sisällön ja tasavertaisuuden vaatimusten osalta: jokaisella on *yksilöllisen uskonnonvapauden* pohjalta tunnustusvapaus, kulttivapaus ja liittymisvapaus. Julkinen valta myös kunnioittaa tätä oikeutta, eikä puutu uskonnollisen vakaumuksen sisältöön eikä erottele kansalaisia uskonnon tai vastaavan vakaumuksen (tai sen puuttumisen) perusteella antaessaan oikeuksia ja velvoitteita.

Sen sijaan yhdysvaltalainen ja länsieurooppalainen uskonnonvapauden malli eroavat merkittävästi toisistaan niin sanottujen *kollektiivisten oikeuksien* osalta. Tämä ero näkyy erityisesti tavassa, miten ne kohtelevat uskonnollisia yhteisöjä lain edessä. Karkeasti hahmotettuna länsieurooppalainen uskonnonvapauden malli antaa julkiselle vallalle paljon suuremman oikeuden puuttua uskonnollisiin asioihin kuin yhdysvaltalai-

27 Yhteistyösopimukset (konkordaatit) kattavat erityisesti kasvatuksen ja kulttuurin alueet mutta ulottuvat myös pastoraalisen palvelun alueille sotilasorganisaatioissa, vankiloissa ja sairaaloissa. Yhteistyösopimusten sisällöstä ks. tarkemmin *Barberini* 2003, 20–21.

28 Tilastotiedoista ks. tarkemmin teos *Law and Religion in Post-Communist Europe* (2003), 99–102 (Viro), 144–145, 147 (Latvia) ja Liettua (177).

nen malli. Yhdysvaltalainen malli takaa kaikille uskonnollisille yhteisöille yhtäläisen juridisen tasa-arvon, kun taas länsieurooppalainen malli ja sen eri muunnellut korostavat uskonnollisten yhteisöjen erilaisuutta. Euroopassa uskontokuntien oikeusasemaa säädeltäessä on otettu huomioon uskonnonvapausnäkökohtien lisäksi muun muassa historiallinen perintö sekä kansalaisten uskontojakauma. Nämä lähtökohdat näkyvät myös Euroopassa kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen oikeusaseman moninaisuudessa. Kansallisista ratkaisuista johtuen samoilla kirkoilla ja uskonnollisilla yhteisöillä voi olla eri maissa hyvinkin toisistaan poikkeava oikeudellinen asema.

Suurin osa kommunismin perinnöstä ponnistavista Itä-Euroopan maista on omaksunut länsieurooppalaisen uskonnonvapauden mallin, katsonut sen olevan lähempänä niiden omaa historiallista taustaa ja sopivan paremmin eurooppalaiseen kulttuuriseen ja sosiaaliseen perintöön. Jossain määrin tämä selittyy sillä, että keskeisinä avustajina uusia perustuslakeja muotoillessa toimivat kansainväliset oikeudelliset järjestöt, kuten Euroopan neuvosto, ETYJ ja Euroopan unioni. Ne ”opettivat” uusille EU-kandidaateille ”kuinka perustuslakeja ja uskonnonvapauslakeja tuli kansainvälisen oikeuden näkökulmasta kirjoittaa”. Niiden tuli näet sisältää kaksi demokraattisen oikeusvaltion perustuslain periaatetta: yhtäältä uskonnonvapauden ja kulttivapauden ja toisaalta selkeät määritelmät uskonnollisten yhdyskuntien ja valtion suhteesta.

2.3. Entisen itäisen Euroopan maiden ja Venäjän federaation uskontolainsäädäntö

Perustuslakien tasolla yksilöllinen uskonnonvapaus ja siihen kuuluvat tunnustusvapaus, kulttivapaus ja liittymisvapaus, ovat toteutuneet hyvin itäisen Euroopan jäsenvaltioiden lainsäädännössä. Eräät perustuslait – kuten Bulgarian²⁹, Ukrainan³⁰, Viron³¹, Liettuan³², Puolan³³ ja Slovakian³⁴ – tosin rajoittavat uskonnon vapaata harjoittamista silloin, kun ne vaarantavat yleisen järjestyksen, terveyden ja yleisen moraalin tai jos niiden opetus rajoittaa jollain tavoin muiden kansalaisten vapautta.

Kokonaisuutena itäisen Euroopan maiden uusissa perustuslaeissa uskonnollisten yhteisöjen ja valtion suhteet on ilmaistu hieman eri tavoin. Uusissa perustuslaeissa voidaan erottaa viisi erilaista kirkon (ja uskonnollisten yhteisöjen) ja valtion suhteen mallia:

Ensinnäkin ortodoksienemmistöisistä maista Bulgarian³⁵, Serbian³⁶, Venäjän³⁷, Makedonian³⁸ ja Ukrainan³⁹, perustuslait puhuvat kirkon ja valtion täydellisestä erosta. Samoin tekevät katolisenemmistöisistä maista Kroatian⁴⁰, Slovenian⁴¹, ja Unkarin⁴², perustuslait sekä useamman valtauskonnon valtioista Latvian⁴³, perustuslaki. Toiseksi Viron⁴⁴ ja Liettuan⁴⁵ perustuslait vahvistavat, ettei valtioilla ole valtionkirkkoa. Kolmanneksi Slovakia on perustuslain mukaan ”uskonnollisesti neutraali”⁴⁶. Se on ”itsenäinen kaikista uskonnoista, mutta tunnustaa kristillisen perinteesä”. Neljänneksi Puolan perustuslaki puhuu valtion

29 Bulgarian tasavallan perustuslaki, 2. luku § 37 (2). (Heinäkuu 1991). Perustuslakien sisällöstä ks. tarkemmin *Durham, W. Cole Jr. & Ferrari, Silvio* 2003, *Laws on Religion and State in Post-Communist Europe*.

30 Ukrainan perustuslaki, 2. luku § 35 (2). (Kesäkuu 1996). Ibid.

31 Viron perustuslaki, 2. § 40 (3). (Kesäkuu 1992). Ibid.

32 Liettuan perustuslaki, 3. luku § 43 (6). (Lokakuu 1992). Ibid.

33 Puolan perustuslaki, 2. luku § 53 (5). (Heinäkuu 1997). Ibid.

34 Slovakian perustuslaki, osa 2, 1. luku § 24 (4). (Syyskuu 1992). Ibid.

35 Artikla 13.

36 Artikla 41.

37 Artikla 14.

38 Artikla 19.

39 Artikla 35.

40 Artikla 4.

41 Artikla 7.

42 Artikla 60.

43 Artikla 99.

44 2. luku, Artikla 40.

45 Artikla 43.

46 Artikla 24.

”tasapuolisuudesta”. Kirkoilla ja uskonnollisilla yhteisöillä on yhtäläiset oikeudet.⁴⁷ Viidenterä Romanian perustuslaki vahvistaa uskonnollisten yhdyskuntien ”autonomian”.⁴⁸

Venäjän federaation perustuslaki vuodelta 1993 yhdistää piirteitä kolmesta ensiksi mainitusta: se vahvistaa kirkon ja valtion eron ja sen, ettei Venäjällä ole valtiokirkkoa ja valtio on uskonnon suhteen neutraali. Kaikista itäisen Euroopan maista ainoastaan Venäjän federaation perustuslaki (§14) vahvistaa muodollisesti valtion absoluuttisen *tunnuksettomuuden* (laïcité) ranskalaisen tai turkkilaisen esikuvan mukaisesti. Vaikeasti käännettävissä oleva ranskankielinen käsite tarkoittaa julkisten ja uskonnollisten tahojen erottamista ja erillään pitämistä. Laïcité voidaan suomentaa tunnuksettomuudeksi tai valtion puolueettomuudeksi uskontojen ja muiden todellisuuskäsitysten suhteen. Siihen sisältyy ajatus, että *tunnukseton valtio ei aseta mitään uskontoa erityisasemaan ja takaa jokaiselle ajatuksenvapauden. Se suhtautuu puolueettomasti ja tasavertaisesti kaikkiin uskontoihin ja uskonnottomiin todellisuus- ja elämäkäsitteisiin*. On kuitenkin huomattava, että niin Venäjän perustuslaki kuin ortodoksienemmistöisten uusien EU-maiden perustuslait, jotka ilmaisevat valtion ja kirkon eron, ovat käytännössä luonteeltaan teknisiä eivätkä ne sisällä samanlaista lain tiukkaa soveltamista ja ehdottomuutta kuin valtion absoluuttisen tunnuksettomuuden vahvistava artikla 1 Ranskan perustuslaissa tai artikla 2 Turkin perustuslaissa.

Ristiriitainen piirre jälkikommunististen valtioiden ”tunnuksettomuudessa” onkin siinä, että niiden perustuslait korostavat jyrkkää kirkon ja valtion eroa tai etäisyyttä, mutta käytännössä valtion ja tiettyjen uskontojen välillä on voimakkaita sidoksia. Esimerkiksi monet valtiot ovat solmineet konkordaatteja katolisen kirkon ja muiden uskonnollisten yhteisöjen kanssa, tunnustaneet perustuslaissa yhden perinteisen kirkon johtavan aseman⁴⁹ tai ovat sisällyttäneet perus-

tuslakeihinsa määritelmiä, jotka rohkaisevat valtiota ja uskonnollisia yhteisöjä yhteistyöhön.⁵⁰ Unkarin⁵¹, Puolan⁵² ja Kroatian⁵³ perustuslait määrittelevät lisäksi tarkemmin valtion toimivan yhteistyössä Vatikaanin ja uskonnollisten tunnustuskuntien kanssa. Bulgarian ja Liettuan perustuslait liputtavat puolestaan avoimesti perinteisten uskontojen ja tunnustusten puolesta määrittelemällä tarkemmin eron, joka vallitsee ”perinteisten ja ei-perinteisten uskonnollisten yhteisöjen ja yhdistysten välillä”.⁵⁴ Tältä pohjalta ne myös säätelevät sitä, millaiset uskonnolliset yhteisöt voivat saada perinteisen uskonnollisen yhteisön aseman parlamentin äänestyksen kautta.

Perustuslakia alemman asteen eli *kansallisten uskonnonvapauslakien tasolla* on puolestaan olemassa merkittäviä eroja siinä, miten uusien EU-maiden uskontolainsäädännöt kohtelevat valtakirkkoja ja perinteisiä tunnustuksia ja toisaalta muita uskonnollisia yhteisöjä suhteessa valtioon. Tällöin puhutaan uskonnonvapauden toteutumisesta kollektiivisena, kaikkia tasapuolisesti kohtelevana oikeutena. Uusista EU:n jäsenmaista Bulgarian, Latvian, Liettuan, Tšekin, Slovakian ja Unkarin uskontolait ovat selkeästi rajoittaneet uskonnonvapautta kollektiivisena oikeutena antamalla lainsäädännössään tietyn erityisaseman perinteisille valtakirkoille ja tunnustuksille. Niillä on lainsäätäjän näkökulmasta virallisen oikeushenkilön asema ja muihin uskonnollisiin yhteisöihin nähden määriteltyjä oikeuksia, kuten mahdollisuus opettaa oman tunnustuksensa mukaista uskontoa valtion kouluissa. Perinteisille uskonnoille ja tunnustuksille on annettu myös uskonnollisten yhdyskuntien rekisteröinnissä tietty ensisijaisuusasema maasta riippuen:

- Bulgarian uskonnonvapauslaki tunnustaa yhdeksän tunnustuskuntaa⁵⁵, joista perustuslaki mainitsee erikseen ”itäisen ortodoksisen kristillisyyden Bulgarian tasavallan perinteisenä uskontona”
- Latvian uskonnonvapauslaki tunnustaa seitsemän perinteistä uskontokuntaa⁵⁶

47 Artikla 25.1.

48 Artikla 29.3.

49 Kuten Bulgarian perustuslaki, Artikla 13.3.

50 Serbian perustuslaki: Artikla 41.

51 *Schanda* 2003, 124–125.

52 *Pietrzak* 2003, 220 (artikla 25, 4), 221, 224, 226–229.

53 *Padjen* 2003, 66–69, 73, 76–77.

54 Liettuan uskonnonvapauslaki (*Laki uskonnollisista yhteisöistä ja yhdistyksistä*, § 3) 1995; Bulgarian uskonnonvapauslaki (*Laki uskonnollisista yhdyskunnista*, § 5) 1999.

55 Näitä ovat: Bulgarian ortodoksinen kirkko, kreikkalaiskatolinen kirkko, bysanttilainen katolinen kirkko, adventistit helluntailaiset, metodisti- ja baptistikirkot, muslimiyhteisö ja juutalaisyhteisö.

56 Näitä ovat: ortodoksit, vanhauskoiset, seitsemännen päivän adventistit, baptistit, helluntailaiset, evankelis-luterilaiset ja roomalaiskatoliset seurakunnat.

- Liettuan uskonnonvapauslaki tunnustaa yhdeksän perinteistä tunnustuskuntaa, jotka "ovat erottamaton osa Liettuan historiallista, hengellistä ja sosiaalista perintöä"⁵⁷
- Tšekin uskonnonvapauslaki tunnustaa 21 kirkkoa ja uskonnollista yhteisöä laillisiksi
- Slovakian uskonnonvapauslaki tunnustaa 15 uskonnollista organisaatiota⁵⁸
- Slovenian perustuslaki tunnustaa 36 kirkkoa ja uskonnollista yhteisöä
- Unkarin uskonnonvapauslaki tunnustaa 136 rekisteröityä uskonnollista yhteisöä
- Romaniassa on muodollisesti voimassa vielä vanha kommunistinen laki vuodelta 1948, joka tunnustaa 15 tunnustuskuntaa, joilla on kulttivapaus

Vastaavasti muiden uskonnollisten yhteisöjen ja uususkontojen osalta, joiden oikeusasemaa ei ole tunnustettu perinteisinä valtakirkkoina tai historiallisina uskontoina, Latvian, Liettuan, Tšekin, Slovakian ja Unkarin sekä Venäjän federaation (1997) ja Valko-Venäjän (2002) uudet uskontolait antavat käytännössä mahdollisuuden rajoittaa niiden toimintaa rekisteröitymissäädöksillä ja uskonnollisia ääriilmiöitä koskevilla säädöksillä.

Venäjän federaation vuonna 1997 hyväksytty uskonnonvapauslaki (Artikla 6.2), joka monen vaiheen jälkeen korvasi vuoden 1990 liian liberaaliksi koetun uskontolain, jakaa uskonnolliset yhteisöt *uskonnollisiksi organisaatioiksi* ja *uskonnollisiksi ryhmiksi*. Uskonnollisen organisaation nimikkeen saa maassa 15

vuotta rekisteröityneenä ollut uskonnollinen yhteisö. Uskonnollinen organisaatio saa Venäjän federaatiossa oikeushenkilön oikeudet. Lisäksi yli 50 vuotta Venäjän alueella toiminut uskonnollinen organisaatio voi käyttää nimessään sanoja "Venäjä" ja "venäläinen" ja niiden johdannaisia. Uskonnolliset ryhmät eivät voi saada valtion rekisteröintiä eikä niillä ole näin ollen oikeushenkilön asemaa. Uskonnolliset ryhmät eivät siten voi omistaa omaisuutta, hallita pankkitiliä, kutsua ulkomaisia työntekijöitä eivätkä perustaa koululaitoksia.⁵⁹ Venäjän vuoden 1997 uskonnonvapauslaki on vastakkaisesti ajattelevien tahojen kompromissi, joka sisältää voimakkaan eron kirkon ja valtion välillä, mutta tunnustaa lain esipuheessa ortodoksisuuden erityisaseman Venäjän historiassa.⁶⁰ Useat eri puolella Venäjää säädetyt alueelliset uskontolait tekevät lisäksi eron "perinteisten" ja "ei-perinteisten", sekä "venäläisten" ja "ulkomaisten" uskonnollisten toimijoiden välillä. Näistä viimeksi mainittujen toimintaa rajoitetaan yhteiskunnalle vaarallisina, ja ulkomaisten lähetystyöntekijöiden pääsy tietyille alueille estetään.⁶¹ Venäjällä paikalliset uskontolait, jopa yksittäisten kaupunkien uskontolait, voivat olla ristiriidassa valtakunnallisen lain kanssa.⁶²

Myös Baltian tasavaltojen uudet uskonnonvapauslait erottelevat Venäjän federaation alueellisten uskontolakien tavoin uskonnolliset yhdyskunnat "perinteisiin" ja "ei-perinteisiin uskontoihin ja tunnustuksiin" sekä "uskonnollisiin yhteisöihin". Näistä valtio tunnustaa perinteisiksi uskonnoiksi ja tunnustuksiksi juutalaiset, islamin (sunnimuslimit Liettuassa), venäläiset

57 Näitä ovat: katolinen kirkko, kreikkalaiskatolinen kirkko, luterilainen kirkko, reformoitu kirkko, ortodoksinen (Venäjän) kirkko, vanhauskoiset, juutalainen yhteisö, sunniitti muslimien yhteisö ja karaiite.

58 Näitä ovat: roomalaiskatolinen kirkko, Augsburgin evankelinen kirkko (luterilainen), Bysantin katolinen kirkko, Reformoitu kristitty kirkko Slovakiassa (kalvinistinen), Ortodoksinen kirkko Slovakiassa, Jehovan todistajien uskonnollinen yhteisö, Slovakian kristillinen kongregatio, Apostolinen kirkko Slovakiassa, Slovakian tasavallan baptistikirkko, Seitsemännen päivän adventistien kirkko, Veljeskirkko, Juutalaisten uskonnollisten yhteisöjen keskusunioni Slovakian tasavallassa, Entisaikojen katolinen kirkko ja Tšekin hussilainen kirkko.

59 Simkin 2003, 270–271.

60 Laki ilmaisee myös kunnioituksen kristinuskoa, islamia, buddhalaisuutta ja juutalaisuutta kohtaan sekä niitä uskontoja kohtaan, jotka "ovat erottamaton osa Venäjän kansojen historiallista traditiota".

61 Rikoslain määräyksistä koskien uskonnollisia yhteisöjä ks. tarkemmin Simkin 2003, 279.

62 Shterin 2003, 124–129.

ortodoksit, Venäjän vanhauskoiset⁶³, roomalaiskatoilaiset, evankelisluterilaiset, reformoidut (Latviassa), baptistit, adventistit (Latviassa) ja helluntailaiset. Perinteisillä uskonnoilla ja tunnustuksilla on lainsäätäjän näkökulmasta virallisen oikeushenkilön asema ja uskontolaissa tarkemmin määritelty erityisasema uskonnollisiin yhteisöihin nähden.

Viron lainsäädännön mukaan kaikki ne uskonnolliset ryhmät, jotka eivät sisälly edellä mainittuihin ”perinteisiin uskontoihin” luokitellaan ”uskonnollisiksi yhteisöiksi”. Liettuassa niin sanottu ei-traditionaalinen uskonnollinen yhteisö, mikäli se voi todistaa, että se on vaikuttanut kansalliseen kulttuuriin 25 vuoden ajan, voi saada traditionaalisen uskonnon statuksen parlamentin äänestyksen kautta. Latvian lainsäädännön mukaan millä tahansa uskonnollisella yhteisöllä on oikeus rekisteröityä, joka antaa niille laillisen statuksen ja verohelpotuksia, mutta rekisteröityminen ei kuitenkaan anna oikeutta opettaa uutta uskontoa yleisissä kouluissa.⁶⁴

Vaikka itäisen Euroopan uskonnonvapauslait eivät suoranaisesti asettaisikaan uskonnollisia yhteisöjä eriarvoiseen asemaan, uskontoviranomaisilla on merkittävästi valtaa juuri rekisteröitymis-, määräaika- ja ääriiikesäädöksillä päättää uskonnollisten yhteisöjen oikeusasemasta. Esimerkiksi Tšekin tasavallan vuoden 2002 *Laki kirkon ja valtion suhteesta* edellyttää uskonnolliselta ryhmältä perustamishakemuksen, jonka on allekirjoittanut 300 henkilöä. Tällaista lupaa on mahdollista hakea ainoastaan, mikäli yhteisö on toiminut Tšekin tasavallan alueella 10 vuoden ajan. Saadakseen lainvoiman rekisteröimiselleen yhteisön

tulee esittää uskontoviranomaisille vielä toinen hakemus, jonka on allekirjoittanut 0,1 % kansalaisista, joka tarkoittaa Tšekin väkilukuun suhteutettuna 10 000 henkeä.⁶⁵

Rekisteröitymis- ja ääriiikesäädöksillä valtioilla on myös mahdollisuus halutessaan rajoittaa yhteisöjen omia sisäisiä säädöksiä (esimerkiksi kirkkojärjestystä), joissa määritellään tarkemmin niiden rakenne ja toimintaedellytykset. Rärkeimmän esimerkin rekisteröintisääntöjen hyväksikäytöstä itäisessä Euroopassa antaa Valko-Venäjän uskontolaki vuodelta 2002, joka herätti jo valmisteluvaiheessa runsaasti vastustusta. Sitä kritisoivat niin kansainväliset ihmisoikeusjärjestöt, Euroopan unioni kuin valkovenäläiset uskonnolliset ryhmät.

2.4. Eurooppalaisen uskonnonvapauden koetinkivi: Valko-Venäjä

Valko-Venäjällä on edelleen voimassa parlamentin hyväksymä ja presidentti Lukašenkan marraskuussa 2002 vahvistama uskontolaki. Sen keskeiset linjat heijastelevat melko suoraan Moskovan patriarkaatin kirkkopoliittikkaa, joka pyrkii rajoittamaan ei-ortodoksisten tunnustuskuntien ja vähemmistöuskontojen toimintaedellytyksiä Venäjän ortodoksisen kirkon kanonisella alueella.⁶⁶ Näin ollen Valko-Venäjän uskontolaki takaa ortodoksiselle kirkolle erityisaseman ”Valko-Venäjän historiallisena uskontona sekä kansan hengellisten, kulttuurillisten ja valtiollisten perinteiden kehittäjänä”. Laki tunnustaa myös kato-

63 Vanhauskoisten historia alkaa 1600-luvulta, jolloin Venäjällä syntyi tsaari Aleksei Mihailovitš Romanovia (*Aleksei I, 1645–1676*) ja patriarkka Nikonia (*1605–1681*) ja heidän ortodoksisissa kirkossa aikaan saamia muutoksia vastustava kansaliike. Vanhauskoisten eli *raskolnikkojen* protestiliikkeen johtoon nousi ortodoksinen pappi, rovasti Avvakum (*Petrov*) (*1621–1681*), jonka johdolla liike ryhtyi vastustamaan lähes kaikkia muutoksia väärinä ja harhaoppisina. Yksi keskeisimmistä kiistoista kohdistui ristinmerkkiin, jonka vanhauskoiset tekivät toisin kuin ortodoksit. Vanhauskoiset pitivät pystyssä etu- ja keskisormen ja painoivat peukalolla kämmeneen nimettömän ja pikkurillin. Ortodoksit yhdistivät peukalon etu- ja keskisormen ja painoivat nimettömän ja pikkurillin kämmentä vasten.

Vanhauskoiset irtautuivat 1600-luvulla ortodoksisesta kirkosta Venäjän valtion (Moskovan Venäjä) alettua vainota heitä yhdessä ortodoksisen kirkon kanssa. Vainot saivat vanhauskoiset pakenemaan syrjäseuduille ja valtakunnan reuna-alueille. Vanhauskoisten pääalueiksi muodostuivat alkuun Solovetskin luostari ympäristöineen, Vienanmeren rannikkoseutu, Arkangeli, Komi, Laatokan ja Äänisen seutu. Liike levisi myös Vetkaan (*entisen Puolan alueelle*), Donin alueelle sekä Tsernigovtsinaan. Suomessa vanhauskoisuus levisi muiden muassa Ilomantsiin, Juukaan ja Kuusamoon. Samalla uskonhaara jakaantui useisiin eri suuntauksiin, joissa oli kaksi päähaaraa: papilliset (*popovitsit*) ja papittomat (*bespopovitsit*). Vanhauskoisuuden papiton siipi luopui kaikista muista sakramenteista kastetta lukuun ottamatta. Muut sakramentit olivat mahdottomia toimittaa, koska pappeja ei ollut. Avioliitokin solmittiin ilman kirkollista siunaamista.

Vanhauskoiset elävät edelleen eristäytyneitä elämää ja suhtautuvat usein kielteisesti kaikenlaiseen yhteistyöhön viranomaisten kanssa. Nykyään vanhauskoisten seurakuntia löytyy muiden muassa Baltian maista (*Viro, Latvia, Liettua*), Valko-Venäjältä ja Venäjältä Pietarin alueelta sekä Volgan seudulta sekä Branskista (*Puola*) ja Moldovasta. Arviot vanhauskoisten määrästä liikkuvat 2–10 miljoonan välillä. Vanhauskoisista tarkemmin ks. http://www.ortodoksi.net/tietopankki/ortodoksinen_kirkko/vanhauskoiset.htm; Vanhauskoisuudesta Suomessa ks. Björn 2004, 42–49; Järvinen 1991, 44–53; Kuittinen 1991, 54–60.

64 Baltian maiden uskonnonvapauslainsäädännöstä ks. tarkemmin *Kotiranta* 2002.

65 *Tretera* 2003, 89.

66 Venäjän federaation 1997 linjauksista ks. Simkin 2003, 265–274. Ks. myös Kääriäinen 2004, 69–75, erityisesti (s. 68) patriarkka Aleksi II kirje Venäjän parlamentille (8.12.1992), josta ilmenevät Venäjän ortodoksisen kirkon keskeiset vaateet 1997 uskonnonvapauslain muuttamiseksi.

lisuuden, juutalaisuuden ja evankelisluterilaisuuden Valko-Venäjän ”perinteisinä uskontoina”. Laki ei kuitenkaan mainitse perinteisinä uskontoina vanhauskoisia⁶⁷ eikä kalvinisteja, joita Valko-Venäjällä on ollut 1600-luvulta alkaen. Varsinaisen uskontolain lisäksi Valko-Venäjän valtiolla on yhteistyösopimus ortodoksisen kirkon kanssa, jossa sille taataan täydellinen autonomia.

Valko-Venäjän vuoden 2002 laki uskonnon ja oman tunnonvapaudesta jakaa uskonnolliset yhdyskunnat kolmeen ryhmään: uskonnollisiksi yhteisöiksi⁶⁸, uskonnollisiksi yhdistyksiksi⁶⁹ ja tasavaltalaisiksi uskonnollisiksi yhdistyksiksi⁷⁰. Uskonnollisten yhteisöjen elämää on rajoitettu monin tavoin. Esimerkiksi uskonnollisella yhteisöllä ei ole oikeutta perustaa kouluja papiston koulutusta varten, ulkomaalaisilla ei ole oikeutta johtaa uskonnollista yhteisöä, ja vain ennen 1982 rekisteröityneellä yhteisöllä on oikeus julkaista uskonnollista kirjallisuutta. Laki edellyttää myös uskonnollisilta yhteisöiltä hallituksen luvan ulkomaisen uskonnollisen kirjallisuuden tuomiseen ja jakeluun Valko-Venäjällä. Uskonnollisen yhdistyksen statuksen saadakseen uskontokunnalla on oltava vähintään 10 uskonnollista yhteisöä, joista yhden on täytynyt olla aktiivinen Valko-Venäjän alueella vähintään 20 vuotta. Tasavaltalaisia uskonnollisia yhdistyksiä voidaan perustaa vain, mikäli niillä on aktiivisia uskonnollisia yhteisöjä enemmistönä maan kuudessa aluekeskuksessa. Lisäksi laki määrää uskonnolliset yhteisöt toimimaan alueilla, jonne ne on rekisteröity.

Vaikka Valko-Venäjän vuoden 2002 uskontolaki – samoin kuin 1994 hyväksytty perustuslaki – takaa periaatteessa uskonnonvapauden, hallitus pystyy käytännössä rajoittamaan niiden toimintaa monimutkaisella rekisteröitymiskäytännöllä. Lain vaatima pakollinen rekisteröinti on tehty erittäin hankalaksi. Rekisteröintiä varten uskonnollisen yhteisön tulee toimittaa viranomaiselle perustamiskokouksen pöytäkirjat ja jäsenluettelo, josta ilmenevät tiedot jäsenten

asuinpaikasta ja kansalaisuudesta. Yhteisöllä tulee olla samanaikaisesti myös alueviraston vahvistama lupa käyttää toimitiloja kulttirakennuksina. Tätä vaatimusta Valko-Venäjän uskontoviranomaiset ovat ETYJ:n ihmisoikeustarkkailijoiden mukaan käyttäneet hyväkseen seurakuntien lakkauttamiseksi. Pienet uskonnolliset yhdyskunnat, joilla ei ole kunnollisia kokoontumistiloja, ovat olleet vaikeuksissa. Esimerkiksi yksityisasunnossa olevaa toimitilaa ei ole hyväksytty kokoontumispaikaksi. Valtio on hylännyt lähes 70 prosenttia rekisteröintihakemuksista. Lain tullessa voimaan 2002 esimerkiksi protestanttisten yhteisöjen runsaasta 300 rekisteröintihakemuksesta hyväksyttiin vain 43.⁷¹

Rekisteröimättömällä uskonnollisella yhdyskunnalla ei ole oikeutta toimia Valko-Venäjällä ja viranomaisilla on oikeus keskeyttää niiden tilaisuus. Poliisi onkin sakottanut herkästi rekisteröimättömiä uskonnollisia yhteisöjä. Viranomaisten hampaisiin ovat joutuneet erityisesti Pelastusarmeija, pienet protestanttiset ryhmät, helluntailaiset⁷², baptistit⁷³, karismaattiset ryhmät ja vanhauskoisten yhteisöt.

3. Eräitä johtopäätöksiä itäisen Euroopan uskonnonvapauskehityksestä

Perustuslakien tasolla kirkon, uskonnollisten yhteisöjen ja valtion suhteet eivät Keski- ja Itä-Euroopassa poikkea nykyisellään juurikaan siitä, mikä on ollut suuntaa antavaa läntisessä Euroopassa ja Yhdysvalloissa: perustuslait korostavat yksilön uskonnonvapautta, takaavat uskonnollisten yhteisöjen autonomian, turvaavat kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen oman hallinnon ja sallivat valtioiden ja uskonnollisten yhteisöjen yhteistyön valtion kanssa maan historiallisesta perinnöstä ja kansalaisten uskontojakaumasta riippuen. Viimeksi mainittu näkyy myös Euroopan unionin

67 Vanhauskoisista ks. edellä viite 44.

68 **Uskonnolliset yhteisöt**, tai paikalliset yksittäiset uskonnolliset järjestöt eivät voi toimia ilman valtion rekisteröintiä, ellei niiden jäsenmäärä ylitä 20:tä. Jäsenten pitää olla yli 18-vuotiaita ja heidän tulee asua lähialueella. Laki kieltää ulkomaalaisilta oikeuden uskonnollisen yhteisön johtamiseen, ja vain ennen vuotta 1982 rekisteröityneillä yhteisöillä on oikeus uskonnollisen kirjallisuuden julkaisutoimintaan. Se edellyttää myös uskonnollisilta yhteisöiltä hallituksen luvan ulkomaisen uskonnollisen kirjallisuuden tuomiseen ja jakeluun Valko-Venäjällä. Uskonnollisilla yhteisöillä ei ole myöskään oikeutta perustaa kouluja papiston koulutusta varten.

69 **Uskonnollisilla yhdistyksillä** on oltava vähintään 10 uskonnollista yhteisöä, joista yksi on ollut aktiivinen Valko-Venäjän alueella vähintään 20 vuotta. Uskonnollisilla yhdistyksillä voi olla vain yksi tasavaltalainen (kansallisen tason) uskonnollinen yhdistys.

70 **Tasavaltalaisia uskonnollisia yhdistyksiä** voidaan perustaa vain, mikäli niillä on aktiivisia uskonnollisia yhteisöjä enemmistönä maan kuudessa aluekeskuksessa. Lisäksi laki määrää uskonnolliset yhteisöt toimimaan alueilla, jonne ne on rekisteröity

71 LogosMedia/Jyrki Härkönen 6.6.2002.

72 Helluntailaiset ovat baptistien ohella Valko-Venäjän suurin protestanttinen kirkko.

73 Valko-Venäjällä on 29 baptistiseurakuntaa, jotka periaatteellisesti syistä ovat kieltäytyneet rekisteröimästä toimintaansa uskontolain edellyttämällä tavalla. Ne kuuluvat Moskovassa päämajaansa pitävään Baptistiunioniin.

Lissabonin sopimuksessa (Artikla 17), joka toteaa, että "unioni kunnioittaa kirkkojen ja uskonnollisten yhdistysten tai yhdyskuntien asemaa, joka niillä on kansallisen lainsäädännön mukaisesti jäsenvaltiossa, eikä puutu siihen."

Kansallisten uskonnonvapauslakien tasolla entisten kommunistivaltioiden uskonnonvapauslait ovat selkeästi lähentyneet uutta eurooppalaista vapausajattelua siinä, että ne pyrkivät aidosti ottamaan huomioon, miten valtio voi aktiivisesti suojata ja turvata ihmisoikeuksien ja kansalaisvapauksien – myös uskonnonharjoittamisen – toteutumisen alueellaan. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että kirkon, uskonnollisten yhteisöjen ja valtion suhteita tarkastellaan kahdesta lähtökohdasta. Toisaalta valtio tunnustaa uskonnollisten yhteisöjen olemassaolon niin kauan kuin niillä on selkeä laillinen status (esim. *bona fide* yhteisöjä, jotka on muodostanut joko ryhmä kyseisen valtion kansalaisia tai henkilöitä, jotka laillisesti asuvat pysyvästi kyseisen valtion alueella). Tältä pohjalta valtio takaa tasa-arvoisen kohtelun kaikille uskonnollisille yhteisöille eikä suosi niistä mitään. Kaikilla uskonnollisilla yhteisöillä on yhtäläiset oikeudet ja velvollisuudet. Uskonnolliset yhdistykset saavat järjestää toimintaansa vapaasti ja ovat riippuvaisia valtiollisista normeista vain silloin, jos niiden toiminta on vaaraksi yhteiskunnan turvallisuudelle, yleiselle järjestykselle, terveydelle tai siveellisyydelle tai toisten kansalaisten oikeuksille ja vapauksille. Toisaalta valtio myös varoo samaistamasta traditionaalisia uskonnollisia yhteisöjä (kirkkoja) yhdistysten, liikeyritysten tai säätiöiden tasolle lainsäädännössä.

Itäisen Euroopan entisten kommunistimaiden valitsema uskontopoliittinen linja poikkeaa skandinaavisesta ja Englannin valtiokirkkojärjestelmästä. Yksikään entisistä kommunistimaista ei nimittäin ole omaksunut valtiokirkkojärjestelmää, eivät edes ne, joiden uskonnollinen traditio on luterilainen. Esimerkiksi Viron ja Latvian perustuslait toteavat yksiselitteisesti, että mailla "ei ole valtiokirkkoa". Osittain tämä selittyy historiallisilla tekijöillä. Baltian tasavalloilta on Skandinavian maista poiketen puuttunut kiinteä valtiokirkkojärjestelmä, jolle olennaisia piirteitä ovat valtiollaan sitoutuminen tiettyyn uskontunnustukseen ja tietyn kansalliskirkon kuuluminen kiinteästi valtion hallintoon. Vaikka Pohjoismaissakin perinteistä kirkon ja valtion suhdetta on asteittain purettu, niissä ei ole Ruotsia lukuun ottamatta päädytty täydelliseen eroon kirkon ja valtion välillä.⁷⁴ Viron osalta liittymi-

nen skandinaaviseen valtiokirkkojärjestelmään olisi ollut ainakin teoreettisesti mahdollinen.

Vuoden 1989 jälkeen olisi ollut myös melko luontevaa ajatella, että aiemmin ortodoksisen perinteen omanneet maat olisivat seuranneet Kreikan esimerkkiä ja palaneet ennen toista maailmansotaa edeltäneeseen tilanteeseen ja liittyneet omissa perustuslaeissaan säädöksiin, jotka olisivat rinnakkaisia Kreikan perustuslailla. Siinä (Artikla 3) lausutaan: "Hallitseva uskonto Kreikassa on Kristuksen itäinen ortodoksinen kirkko". Huomioarvoista on, että ainoastaan Bulgaria on perustuslaillisesti (Artikla 13.3) määritellyt ortodoksisuuden valtion perinteiseksi uskonnoksi. Venäjä ja muut maat, joissa ortodoksisuus on enemmistöuskonto, eivät ole perustuslain tasolla seuranneet tätä tietä. Uusista EU:n jäsenvaltioista ei myöskään Kypros. Entiset kommunistimaat Venäjä mukaan lukien eivät perustuslain tasolla kiellä proselytismiä, kääntymistä muihin uskontoihin. Viranomaiset voivat tosin säädellä uususkonnollisten liikkeiden leviämistä Venäjällä paikallisilla uskontolaeilla ja ääriliikelaeilla.

Eräissä kriittisissä puheenvuoroissa on myös väläytelty, että luotaessa uusia perustuslakeja ja uskonnonvapauslakeja itäisen Euroopan maat hukkasivat mahdollisuuden laajentaa uskonnonvapauden sisältöä omissa perustus- ja uskonnonvapauslaeissaan kiinnittymällä melko yksipuolisesti länsieurooppalaisiin 1990-luvun uskonnonvapausmallein, jotka olivat jo tuolloin muutoksen kourissa.⁷⁵ On myös todettu, että tulevaisuuden Euroopassa kirkko-valtio-järjestelmät tulevat muuttumaan. Nykyisessä länsieurooppalaisessa uskonnonvapauskeskustelussa onkin monissa kysymyksissä lähennytty yhdysvaltalaisista uskonnonvapauden mallia. Kollektiivisten oikeuksien osalta keskustelua on käyty siitä, pitäisikö julkiselle vallalle edelleen sallia yhtä suuri valta uskonnollisiin asioihin. Huomioita on kiinnitetty erityisesti siihen, että uskonnollisille yhteisöille tulisi vakiinnuttaa ainakin yhtäläiset kollektiiviset vapausoikeudet, jotka voidaan tunnustaa kaikissa uskonnollisissa yhteisöissä, myös uususkonnoissa. Keskustelua on myös käyty kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen rahoituksesta ja epäsuhdasta, joka vallitsee valtion perinteisille tunnustuksille ja muille uskonnollisille yhteisöille myöntämässä avustuksissa. Edelleen on esitetty liiallisen viranomaissäätelyn purkamisesta harkintavallan tasoa kaventamalla. Tämä koskisi erityisesti rekisteröintisäädöksiä, joilla viranomaiset myöntävät uskonnollisille yhteisöille julkisyhteisöllisen aseman tai päättävät, mitkä uskonyhteisöt

74 Pohjoismaiden kirkkopoliittisesta kehityksestä ks. tarkemmin Kotiranta 2000, 234–238.

75 Ferrari 2003, 422–423.

voivat solmia yhteistyösopimuksia valtion kanssa ja mitkä eivät.⁷⁶

Mikäli uskonnonvapaustilannetta tarkastellaan Venäjän, Valko-Venäjän ja Ukrainan (Moskovan patriarkaatti) osalta, voidaan nähdä selkeästi yksi ongelma yli muiden: halu rajoittaa ei-ortodoksisten tunnustuskuntien ja vähemmistöuskontojen toimintaedellytyksiä Venäjän ortodoksisen kirkon kanonisella alueella. Siirtyminen yhden vallitsevan kommunistisen ideologian mallista yhteiskuntaan, jossa on tarjolla lukemattomia erityyppisiä aatteita ja uskontoja, on ollut vaikea hyväksyä. Venäjän, Valko-Venäjän ja Ukrainan uskonnonvapauslakeihin onkin kirjattu tiettyjä rajoitteita, joilla uskonnollisten yhteisöjen toimintaa voidaan rajoittaa silloin, kun ne vaarantavat perustuslaillisen järjestyksen, moraalien, terveyden, yksilön oikeudet tai valtiollisen turvallisuuden.

Erityisen kovalla kädellä näiden maiden alueelliset uskontolait rajoittavat ulkomaisten uskonnollisten liikkeiden toimintavapauksia ja ulkomaisten lähestyöntekijöiden liikkumista ja toimintaa. Venäjän osalta tilanne heikkeni vielä olennaisesti keväällä 2006, kun voimaan tuli Venäjän uusi kansalaisjärjestölaki. Laki vaikeuttaa paikallisten ja kansainvälisten järjestöjen toimintaa ja sananvapautta sekä Venäjällä asuvien ulkomaalaisten osallistumismahdollisuuksia järjestöihin. Laki kieltää väliaikaisesti Venäjällä asuvia perustamasta yhdistyksiä tai järjestöjä tai liittymästä sellaisiin. Tämä laki ja sen jälkeen tulleet lukuisat säädökset ovat kohdistuneet viime vuosina erityisen voimakkaasti ja laajasti Jehovan todistajiin, jotka ovat joutuneet Venäjällä suoranaisten oikeudellisten vainon kohteeksi.⁷⁷ Myöskään Valko-Venäjällä ulkomaalainen ei voi olla uskonnollisen yhteisön johdossa.

Tarkasteltaessa uskonnonvapauden toteutumista EU:n uusissa itäisen Euroopan valtioissa sen jälkeen kun nämä maat 1989–1990 itsenäistyivät tai saivat takaisin täyden itsemääräämisoikeutensa, voidaan kootusti todeta, että länsimaiselle kansalaisyhteiskunnalle ja uudelle eurooppalaiselle vapausajattelulle ominainen positiivinen uskonnonvapauden tulkinta on tullut jäädäkseen niiden lainsäädäntöön. Kaikkien uusien EU-maiden perustuslait määrittelevät yksiselitteisesti, että kansainvälisen lainsäädännön universaalit ihmisoikeusperiaatteet ovat erottamaton osa niiden lainsäädäntöä. Nämä maat ovat myös vahvistaneet lainsäädännössään suurimman osan eurooppalaisista ja kansainvälisistä ihmisoikeusdokumenteista. On myös selkeästi nähtävissä, että niiden uusissa uskontolaeissa pyritään yhtäältä kehittämään valtion ja uskonnollisten yhteisöjen yhteistyötä yhteiskunnan tukemiseksi ja toisaalta edistämään yhteisymmärrystä, suvaitsevaisuutta ja kunnioitusta omantunnonvapautteen ja uskonnonvapautteen liittyvissä kysymyksissä. Entisten kommunistimaiden uskonnonvapauslain-säädännöt ovat myös selkeästi lähentyneet uutta eurooppalaista vapausajattelua siinä, että niissä pyritään aidosti ottamaan huomioon, miten valtio voi aktiivisesti suojata ja turvata ihmisoikeuksien ja kansalaisvapauksien – myös uskonnonharjoittamisen – toteutumisen alueellaan.

76 Ferrari 2003, 422–423.

77 Human Rights Without Frontiers -sivusto (www.hrwf.eu) on raportoinut säännöllisesti Jehovan todistajiin kohdistuneesta vainosta Venäjällä.

Kirjallisuus

AVRAMOVIC, SIMA

2003 Church and State in Serbia. – Law and Religion in Post-Communist Europe. Edited by Ferrari, Silvio & Durham, Cole W. Jr. Leuven: Peeters, 295–309.

BALODIS, RINGOLDS

2000 Church and State in the Baltic States. Registration and basic principles of formation of religious organisations. – European Journal for Church and State Research – Revue européenne des relations Églises-État, 7 (2000), 339–357. Leuven: Peeters.

2003 Church and State in Latvia. – Law and Religion in Post-Communist Europe. Edited by Ferrari, Silvio & Durham, Cole W. Jr. Leuven: Peeters, 141–175.

BARBERINI, GIOVANNI

2003 Religious Freedom in the Process of Democratization of Central and Eastern European States. – Law and Religion in Post-Communist Europe, (2003), 7–21.

BJÖRN, ISMO

Vanhauskoiset Karjalassa. – Ikonimaalari 2/2004, 42–49. Helsinki.

CHAPLIN, VSEVOLOD

2003 Law and Church-State Relations in Russia: Position of the Orthodox Church, Public Discussion and the Impact of Foreign Experience. – Law and Religion in Post-Communist Europe. Edited by Ferrari, Silvio & Durham, Cole W. Jr. Leuven: Peeters, 281–294.

DAUKNYS, PRANAS

Resistance of the Catholic Church in Lithuania against Religious Persecution. Rome.

DUBČEK ALEXANDER

1993 Viimeisenä kuolee toivo. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva.

DURHAM, W. COLE JR. & FERRARI, SILVIO

2003 Laws on Religion and State in Post-Communist Europe. Leuven: Peeters,

FERRARI, SILVIO & DURHAM, COLE W. JR.

2003 Law and Religion in Post-Communist Europe. Leuven: Peeters, 2003.

JAKOBSON, MAX

2003 Tilinpäätös. Otava. Helsinki.

JÄRVINEN, IRMA-RIITTA

1991 Karjalan vanhauskoisuus ja kansanperinne. – Ortodoksia 40 (1991), 44–53. Gummerus: Jyväskylä.

JÄRVINEN, JOUNI

2004 Charta 77: ihmisoikeuksia ja poliittisia vainoja Tšekkoslovakiassa. – Historiallinen aikakauskirja 102 (2004): 1.

KETOLA, HANNA-MAIJA

1994 Luokkavihollisesta yhteistyökumppaniksi. Venäjän ortodoksinen kirkko *Nauka i Religija* -lehden kannanotoissa vuosina 1975–1990. – SKHS:n vuosikirja 82–83 (1992–1993). Jyväskylä 1994.

KIVIORG, MERILIN

2000 Church and State in Estonia. – European Journal for Church and State Research – Revue européenne des relations Églises-État, 7 (2000), 317–338. Leuven: Peeters.

2003 Church and State in Estonia. – Law and Religion in Post-Communist Europe. Edited by Ferrari, Silvio & Durham, Cole W. Jr. Leuven: Peeters, 99–120.

KOTIRANTA, MATTI

2000 Kirche, Staat und Religionsfreiheit in Finland. – Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht, Band 45 (2000), 233–256.

2002 Kirkko, valtio ja uskonnonvapaus Baltian maissa. – Ortodoksia 49 (2006), 216–249.

2009 Euroopan unionin ja uskonnollisten yhteisöjen suhteesta tulevaisuuden Euroopassa. – Etsijä. Helsinki.

KUITTINEN, ELSA

1991 Kuusamon vanhauskoiset. – Ortodoksia 40 (1991), 54–60. Gummerus: Jyväskylä.

KUZNECOVIENÉ, JOLANTA

1999 Church and State in Lithuania. – European Journal for Church and State Research – Revue européenne des relations Églises-État, 6 (1999), 205–217.

2003 Church and State in Lithuania. – Law and Religion in Post-Communist Europe. Edited by Ferrari, Silvio & Durham, Cole W. Jr. Leuven: Peeters, 177–195.

KÄÄRIÄINEN, KIMMO

1989 Discussion on Scientific Atheism as a Soviet Science 1960–1985. Suomalainen tiedeakatemia. Ser. B. Tom. 249. Helsinki.

2004 Ateismin jälkeen. Uskonnollisuus Venäjällä. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 86. Gummerus. Jyväskylä.

KOVALENKO, LESIA

2003 Church and State in Ukraine. – Law and Religion in Post-Communist Europe. Edited by Ferrari, Silvio & Durham, Cole W. Jr. Leuven: Peeters, 355–382.

MULÍK, PETER

2003 Church and State in Slovakia. – Law and Religion in Post-Communist Europe. Edited by Ferrari, Silvio & Durham, Cole W. Jr. Leuven: Peeters, 311–326.

NARITS, R. JA MERUSK, K.

1998a Eesti Konstitutsiooniõgusest [Viron perustuslaista], Tallinn, Juura.

1998b Constitutional Law – Suppl. 29 Estonia, International Encyclopaedia of Laws, The Hague/London/Boston, Kluwer Law International, 1998.

PADJEN, IVAN

2003 Church and State in Croatia. – Law and Religion in Post-Communist Europe. Edited by Ferrari, Silvio & Durham, Cole W. Jr. Leuven: Peeters, 57–80.

PETEVA, JENIA

2003 Church and State in Bulgaria. – Law and Religion in Post-Communist Europe. Edited by Ferrari, Silvio & Durham, Cole W. Jr. Leuven: Peeters, 37–56.

PIETRZAK, MICHAL

2003 Church and State in Poland. – Law and Religion in Post-Communist Europe. Edited by Ferrari, Silvio & Durham, Cole W. Jr. Leuven: Peeters, 215–238.

IODACHE, ROMANITA E.

2003 Church and State in Romania. – Law and Religion in Post-Communist Europe. Edited by Ferrari, Silvio & Durham, Cole W. Jr. Leuven: Peeters, 391–260.

SAHAROV, ANDREI

1991 Muistemat. [Vospominanija; Gor'kij, Moskva, dalee vezde]. suomentanut Kari Klemelä. [Helsinki]: WSOY 1991. Profiili-sarja.

SCHANDA, BALÁZS

2003 Church and State in Hungary. – Law and Religion in Post-Communist Europe. Edited by Ferrari, Silvio & Durham, Cole W. Jr. Leuven: Peeters, 121–140.

SEPPO, JUHA

1995 Uudet vapaudet ja kirkon ja valtion suhteet Euroopassa. Tilburgin konferenssi 17.–18.11.1995. – *Respectio* 1/1996, 22–28.

2003 Uskonnonvapaus 2000-luvun Suomessa. [Helsinki]: Edita, 2003

SHTERIN, MARAT & RICHARDSON, JAMES, T.

1997 Local Loopholes: The Regional Religious Legislation in Russia (1994–1997). *The Journal of Church and State*.

SIMKIN, LEV

2003 Church and State in Russia. – Law and Religion in Post-Communist Europe. Edited by Ferrari, Silvio & Durham, Cole W. Jr. Leuven: Peeters, 261–280.

SINURAYA, TIMUR

1999 Constitutional Foundation of the Religious Freedom in Russia vs Registration of Religious Associations under the Law of 1997. – *European Journal for Church and State Research* – *Revue européenne des relations Églises-État*, 6 (1999), 247–263.

SKILLING, GORDON H.

1976 *Czechoslovakia's interrupted revolution*. Princeton University Press, Princeton. New Jersey.

STURM, LOVRO

2003 Church and State in Slovenia. – Law and Religion in Post-Communist Europe. Edited by Ferrari, Silvio & Durham, Cole W. Jr. Leuven: Peeters, 327–353.

TRETERA, JIRÍ RAJMUND

2003 Church and State in Czech Republic. – Law and Religion in Post-Communist Europe. Edited by Ferrari, Silvio & Durham, Cole W. Jr. Leuven: Peeters, 81–97.

WEINGARTNER, ERICH

1994 Ihmisoikeuksien suojeleminen. Käsikirja ihmisoikeustyön alkajille. Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestön alueella toimivien kirkkojen ihmisoikeusohjelma. – Englanninkielinen alkuperäislaitos Protecting Human Rights. A Manual for Practitioners for the Churches' Human Rights Programme in the CSCE. 1994. Suomenkielisen laitoksen toimittaja ja käännös: Eeva Kemppi-Repo.

Russkii Mir

Alustus Itä-Euroopan työryhmän kokouksessa 27.5.2019

Markku Kangaspuro

Puhe Venäjistä on koventunut lännessä siitä lähtien kun se rymisteli takaisin ensin Euroopan ja vähän myöhemmin maailmanpolitiikan toimijaksi. Sen politiikkaa luonnehdittaessa on sekä venäläisessä että läntisessä keskustelussa käytetty sellaisia käsitteitä kuin Russkii Mir, euraasialaisuus, imperium ja erityisesti Euraasian Unionin rakentamisen yhteydessä myös imperiumin tai Neuvostoliiton palauttaminen. Venäjän ulkopoliittisessa doktriinissa Russkii Mir materialisoi tuu 1999 määritellyksi maanmiespolitiikaksi.

Maanmiespolitiikan sisällöksi Venäjä on määritellyt sen, että sillä on oikeus ja velvollisuus suojella ja tukea myös rajojensa ulkopuolella asuvia venäläisiä. Tässä venäläisyyttä ei määritellä etnisin perustein, vaan se ymmärretään venäjänmaalaisuutena, henkilönä, jolla on kielelliset ja kulttuuriset juuret Venäjään. Tämän politiikan alkujuuret ovat Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen syntyneessä tilanteessa, jossa arviolta noin 20 miljoonaa venäläistä jäi uusiin itsenäistyneisiin valtioihin Venäjän rajojen ulkopuolelle. Osassa tilanne oli pitkään rauhaton, eikä myöskään väkivaltaisuuksilta vältytty. Monet entisissä neuvostotasavalloissa asuneet venäläiset joutuivat uuteen, outoon tilanteeseen. Joulukuun 8, 1991 solmitun Belovežin sopimuksen jälkeen miljoonat venäläiset eivät olleet enää toivottuja asukkaita vanhoilla asuinpaikoillaan, toisiksi muutuneissa kotimaissaan, ja osa joutui myös pakenemaan alueellisten 1990-luvun alkupuolella puhjenneiden konfliktien alta. Tämä oli vaihe, jolloin Venäjän armeija oli monilla itsenäistyneiden valtioiden alueilla ainoa järjestäytyneesti toimiva voima, joka parhaimmillaan toimi alueellisten konfliktien rauhoittajana ja jännitteiden vakauttajana. Toisilla alueilla se oli miehittäjä, jonka haluttiin poistuvan ensi tilassa. Tosin monin paikoin myös Venäjän armeija oli kaottisessa tilanteessa, rahapulasta kärsivä ja yksityistä ryöstelyä ja pimeää asekauppaa harjoittava joukko, joka syyllistyi myös moniin raportoituihin sotarikoksiin niin Tšetšenian separatistien vastaisessa sodassa kuin monissa muissa operaatioissa.

Myöhemmin maanmiespolitiikalla on perusteltu Venäjän toimintaa Georgiasta irronneiden alueiden tukemisessa erityisesti Etelä-Ossetian osalta, Ukrainan separatistien tukemisessa ja Krimin valtauksessa.

1990-luvulla sillä perusteltiin Venäjän näkyvää reagoitua Tallinnassa 1997 puhjenneeseen Pronssisoturi-kiistaan ja kiistoihin Baltian maiden venäjänkielisen väestön kielellisistä oikeuksista ja asemasta.

Toinen maanmiespolitiikan juuri löytyy 1990-luvulla syntyneestä keskustelusta koskien venäläistä diasporaa. Venäläisiä on muuttanut eri syistä ja historian vaiheissa entisten neuvostotasavaltojen lisäksi myös länteen ja muualle eri maailmankolkkiin. Neuvostoliiton jälkeen syntynyt Venäjä herätti luonnollisesti kiinnostusta ja optimismia myös neuvostoaikana ja sitä ennen Venäjältä lähteneissä. Myös monilla 1990-luvulla ja sen jälkeen lähteneillä oli tai saattoi myös kehittyä uudessa kotimaassaan sekä hyvässä että pahassa tunneside entiseen kotimaahansa. Venäjän ulkopuolella asuville Venäjä on kielen, kulttuurin, hengellisen elämän ja tämän myötä venäläisen identiteetin kehto – äiti-Venäjä. Kysymys on tunnetusta yleisinhimillisestä ilmiöstä ihmisten kaipuuseen omien juuriensa ja taustansa muistamiseen ja tulkitsemiseen ja sitä kautta usein nostalgisesta vetovoimasta historiallista kotimaataan kohtaan.

Venäläisyys on oleelliselta osaltaan määritelty kielen, ortodoksisen kirkon ja ortodoksisen kulttuurin kautta. Sen edistämiseksi ja suojelemiseksi valtiolla ja sen hallitsijalla on mielletty olleen aina ratkaiseva rooli. Putinin johtama Venäjä on pyrkinyt hyödyntämään tätä emigranttien tunnesidettä Venäjää kohtaan myös erilaisiin poliittisiin tarkoituksiin. Myös tätä kuvaamaan hieman hahmottomaksi jäänyttä käsitettä Russkii Mir on käytetty.

Venäjän valtion ja ortodoksisen kirkon yhteys on ollut historiallisesti tiivis. Moskovan patriarkaatin tavoitteisiin on uudessa tilanteessa kuulunut pyrkimys säilyttää vaikutusvaltansa ja seurakuntansa entisen Neuvostoliiton alueella sekä laajentaa sitä myös uusille alueille uuden diasporan ja vanhaan diasporaan uudelleen rakennettavien suhteiden avulla. Näissä pyrkimyksissä valtion ja Venäjän ortodoksisen kirkon satojen vuosien ajan vallinnut traditionaalinen konsertti on saanut jatkumon, josta molemmat uskovat hyötyvänsä. Viimeisin tätä koskeva episodi näyteltiin Ukrainassa, jossa Ukrainan Ortodoksinen kirkko päätti president-

ti Porošenkon aktiivisella avulla itsenäistyä Moskovan patriarkaatin alaisuudesta sen ja Venäjän johdon protesteista huolimatta. Tämä oli kiistatta uusi tappio Venäjän pehmeälle vallalle ja Moskovan patriarkaatile Ukrainassa, mutta vielä on silti ennen aikaista arvioida kuinka onnistunut operaatio tästä tuli Ukrainan Ortodoksisen kirkon kannalta.

Moskovan patriarkaatin yli valtionrajojen kurottaminen ei kuitenkaan ole jäänyt ainoaksi Russkii Mirin rakentamiseen liitetyksi ilmiöksi. Ulkomailla asuvien venäläisten kieltä ja kulttuuria edistämään perustettiin Russkii Mir -säätio, joka vertaa toimintaansa British Counciliin ja muihin vastaaviin läntisiin kulttuuriorganisaatioihin. Russkii Mir -säätion lisäksi Venäjän opetusministeriön alaiset tiede- ja kulttuurikeskukset toteuttavat valtion politiikkaa 28 Euroopan maassa ja kaikilla mantereilla Aasiasta Amerikkaan. IVY:n alueella myös Venäjän koulutusjärjestelmä on yhä voimissaan, ja Venäjä on pyrkinyt johdonmukaisesti edistämään sekä koulutusvientä että rakentamaan uudelleen 1990-luvulla katkennutta koulutusyhteistyötä muiden neuvostoaikaisten yhteistyökumppaneidensa kanssa.

Ehkä eniten huomiota on kuitenkin saanut Venäjän länsimarkkinoille tuottama mediatarjonta ja venäläisten toimijoiden operaatiot sosiaalisessa mediasa. Venäjän valtion ohjauksessa olevien ulkomaiselle yleisölle tarkoitettujen mediayhtiöiden kuten Russia Today - RT tuottama ja venäläisten TV-kanavien mediatarjonta ovat pitkään täyttäneet venäjänkielisten uusien kotimaiden venäjänkielisen ohjelmatarjonnan tyhjiön. YLE esimerkiksi aloitti venäjänkieliset YLE Novosti-lähetykset vasta Ukrainan kriisin kärjistyttyä toukokuussa 2013.

Yhteisen Euroopan kuolema

Myös visio tavoitellusta maailmasta on muuttunut, ja tässä suhteessa voidaan puhua aikakauden muutoksesta. Vielä 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alussa esillä olleesta yhteisen Euroopan visiosta ei ole paljoa jäljellä. Vanhat geopoliittiset jännitteet rasittavat yhä raskaammin Venäjän ja lännen suhdetta ja ovat luoneet myös Venäjän analysoinnille ja sen mediassa esittämiselle uuden kehksen.

Taloudellinen kilpailu ja sen pelisäännöt erityisesti energiapolitiikkaa koskien sekä turvallisuuspolitiikka ja Venäjän johdon kovaotteinen opposition suitsiminen ovat hiertäneet viime vuosikymmeneltä lähtien yhä kipeämmin Venäjän ja lännen suhdetta. 1990-luvun heikkouden tilasta lähemmäs omaa kokoaan pa-

lannut Venäjä on ollut myös näkyvästi tyytymätön asemaansa Euroopan turvallisuusjärjestelmässä. Venäjän näkökulmasta kylmän sodan voittajat rakensivat sen yksipuolisesti Naton varaan ilman, että Venäjän turvallisuusintressejä olisi huomioitu. Se jätti Venäjän sotilaallista turvallisuutta koskevan päätöksenteon ulkokehälle, paikkaan, johon Venäjä tosiasiaa sopii huonosti ydinasesuurvaltana ja Euroopan mitta-kaavassa vahvana sotilaallisena toimijana. Venäjän ja Georgian välinen sota 2008 ja Ukrainan kriisi sekä Krimin annektointi 2013–14 ovat nähtävä Neuvostoliiton hajoamisprosessin pitkän jatkumon ja Euroopan turvallisuusjärjestelmän ristiriitaisen rakentamisen kehyyksessä. Pohjakosketuksen lännen ja Venäjän suhteet ottivat Skripalien myrkytyksen seurauksena. Britannia nimesi Venäjän johdon syylliseksi, jota seurasi länsimaiden laaja venäläisdiplomaattien karkotus ja Venäjän vastakarkotukset.

Venäjän politiikkaa ei voi kuitenkaan ymmärtää tarkastelemalla sitä pelkästään EU:n ja Yhdysvaltojen suhteen kautta. Toisaalta yhtä lailla vino kuva syntyy myös tulkinnasta, jonka mukaan Venäjän toiminnasta jollakin entisen Neuvostoliiton alueella voitaisiin lukea se, miten se toimii Pohjois-Euroopassa tai minkälaiseksi sen Suomen politiikka muodostuu. Välitöntä sidettä näiden välillä ei ole toistaiseksi ollut havaittavissa eikä sellaista todennäköisesti ole jatkossakaan löydettävissä. Eräs syy tähän on se, että isossa kuvassa Venäjän politiikkaa ei ohjaa ideologinen tai muu poliittinen johtotähti, vaan pikemminkin melko hyvin tunnettu pragmaattisesti toteutettu geopolitiittinen suurvaltaintressi. Siinä maantieteen, valtioiden ja koalitioiden voimasuhteiden ja politiikan eroilla on merkitystä.

Tästä ei seuraa sitä, että voisimme suhtautua huolettomasti Venäjän sotilaallisen voiman käyttöön erityisesti naapureitaan vastaan. On silti kuitenkin hyvä muistaa, että sen politiikka naapurimaitaan kohtaan on ollut ja on yhä, monista eri tekijöistä johtuen, melko eriytynyt. Entiset neuvostotasavallat ovat sille tyystin eri kategoria kuin Suomi tai Ruotsi, mutta myös niihin suhtautuminen saa erilaisia painotuksia. Myös entisten neuvostotasavaltojen suhteen Venäjän politiikka eroaa melkoisen paljon maasta riippuen. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, etteikö Venäjän voimapolitiikan pitäisi herättää huolta myös Suomessa. Venäjällä on sitten takavuosien huomattavasti toimintakykyään kehittänyt, ydinaseilla varustettu, Georgian sodasta oppinut ja Syyrian sodassa ja monissa pienemmissä operaatioissa harjoitettu armeija. Näissä operaatioissa se on myös osoittanut poliittisen valmiutensa käyttäen asevoimaa päämääriensä saavuttamiseksi.

Venäjän toiminnan logiikan ymmärtämiseksi on kuitenkin toivotonta yrittää spekuloida mediassa usein esitettävällä kysymyksellä siitä, mitä Putinin päässä tapahtuu. Siinä mennään alueelle, jolla harvemmalla Venäjän tutkijalla on todellista opillista kompetenssia, saati sitten alalta hankitun praktiikan tuomaa osaamista. Ongelmana on myös se, että kysymykseen mahdollisesti saatavan vastauksen selitysvoima on heikko. Sen takana on virheellinen oletus siitä, että Venäjällä asiat tapahtuisivat sitä suvereenisti hallitsevan Putinin mielialojen ja oikkujen mukaisesti. Vaikutusvaltaiset päättäjät ovat kiistatta tärkeitä toimijoita, mutta se ei tarkoita sitä, että he olisivat vapaita toimijoita edes autoritaarisimmissa yhteiskunnissa. Myös heillä, Venäjän presidentti mukaan lukien, on omat institutionaaliset ja kulttuuriset sekä eri ristiriitaisiin intresseihin ja resursseihin liittyvät rajoitteensa päätöksenteolle ja niiden toteuttamiselle.

Paremmalla evidenssillä tulkittavissa oleva ja suuremman selitysvoiman omaava tekijä on sittenkin tulkintakehyksen käyttäminen, jossa Venäjä sijoitetaan Kremlia suurempaan, globaaliin kuvaan. Pelkästään maantieteellisesti Venäjää tarkastelemalla huomataan, että sen politiikkaan vaikuttavat alueet ulottuvat EU:sta ja Berliinistä Vladivostokin kautta Tyynelle valtamerelle Tokioon ja Washingtoniin, Aasian ja Siperian kautta Pekingiin ja Jäämereltä Atlantille ja Mustanmeren kautta Ankarahan, Välimerelle ja Lähi-Itään.

Kaksipäisen kotkan katse

Venäjän kaksipäinen kotka hallitsee katseellaan Euroasian mannerta mereltä merelle, pinta-alaltaan maailman suurimman valtion vuosisatojen kuluessa rakentuneen, moniaineksisen vanhan imperiumin piiriä. Vanhan imperiumin suunnaton koko ei kuitenkaan auta sitä vastaamaan niihin samoihin globalisaation haasteisiin, joiden edessä muu maailma pohjoisesta etelään oirehtii ilmastonmuutoksen ja muiden globaalisti ratkaisua vaativien ongelmien seurauksista.

Venäjä on myös saman kansainvälisen politiikan painopisteen muutoksen edessä kuin Eurooppa. Itä-Aasian ja Tyynen valtameren alueen suhteellinen painoarvo kasvaa samalla kun Euroopan ja Yhdysvaltojen heikkenee. Kiinan nousu maailman toiseksi johtavaksi suurvallaksi Yhdysvaltojen jälkeen ja sen vaikutuspiiriin globaali laajeneminen on asettanut Venäjän aivan uudenlaisen realiteetin eteen. Neuvostoliittoa vielä runsas puoli vuosisataa sitten kopioivasta ja sittemmin haastavasta Kiinasta on tullut monella alueella Venäjän kauas jälkeensä jättänyt suurvalta. Kiina on Silkkitie-aloitteensa ja suurten investointiohjelmiansa

myötä laajentanut vaikutusvaltaansa syvälle Venäjän perinteisen etupiirin alueelle. Venäjän Kauko-Itä ja entiset Keski-Aasian neuvostotasavallat ovat osa Euroasiaa, jolla Kiinan vaikutus on pakottanut Kremlin katsomaan tilannetta muuttuneesta perspektiivistä. Kiina on tuonut tälle alueelle toisen vaihtoehdon, vetovoimakeskuksen, joka antaa erityisesti Keski-Aasian tasavalloille ja Kazakstanille tilaisuuden tasapainottaa Moskovan aiempaa yksipuolista dominanssia. Moskovan näkökulmasta Kiina on monella tapaa sekä kilpailija että myös kumppani. Tähän se on vastannut pääasiassa yhteistyötä tiivistämällä. Venäjä ja Kiina ovat kehittäneet Shanghai Co-operation Organisation -sopimuksen nojalla myös sotilaallista yhteistyötä järjestämällä sotaharjoituksia ja lisäämällä asekauppaa. Talouden sektorilla Venäjä on pyrkinyt yhdistämään oman Euroasian Unioni-aloitteensa Kiinan Silkkitie-aloitteeseen. Toisaalta sen politiikkaa rakentaa laajemmalle ulottuvaa venäläistä vaikutuspiiriä, Russkii Miriä, voidaan pitää erityisesti etelässä ja Euroasiassa Venäjän perinteisen pehmeän vallan säilyttämisen yrityksenä ja vastauksena Kiinan haasteeseen.

Samaan aikaan kun Kiinan nousu on saanut Venäjän ja Euroopan laajentamaan ja syventämään yhteistyötä sen kanssa, on Yhdysvallat presidentti Trumpin johdolla ajautumassa koko maailmaa ravistelevaan kauppasotaan sen kanssa. Kiinan vaikutusvallan kasvun hillitsemisessä on yhdysvaltalaisissa keskusteluissa perinteisesti haettu taloudellista ja sotilaallista yhteistyötä Kiinan alueellisten kilpailijoiden kuten Japanin ja Etelä-Korean kanssa. Myös Venäjä on ollut viime vuosien amerikkalaisissa pohdinnoissa yksi kortti. Tämä selittää osaltaan myös Trumpin ajattelua suhteiden parantamisen tarpeesta Venäjän kanssa. Yhdysvaltojen geopolittisessa ajattelussa Venäjä ei ole ainoastaan Kiinan kumppani, vaan samalla myös taloudellinen ja poliittinen kilpailija Euroasian alueella. Lisäksi niiden suhteisiin vaikuttaa pitkä yhteinen raja, siihen liittyvät vanhat kiistat sekä kiinalaisten rajan ylittävä harmaa talous ja siirtolaisuus Venäjän Siperiassa. Vakauttamalla Venäjä-suhteensa Yhdysvallat voisi eräiden keskeisten ulkopoliittisten vaikuttajien mukaan keskittää voimavarojaan päähaastajaansa Kiinaa vastaan.

Kolmas Venäjän kiinnostuksen suunta Tyynen valtameren alueen ja Kiinan lisäksi on EU:n johtava valtio Saksa. Vallitsevista poliittisista erimielisyyksistä huolimatta Venäjä on rakentanut Saksan kanssa johdonmukaisesti yhteistyötä mm. energiasektorilla. EU:n sisällä paljon ristiriitoja herättänyt ja myös Saksassa sisäpoliittisen kiistan kohteeksi joutunut Nord Stream II on valaiseva esimerkki tästä. Saksassa asuvan suuren venäjänkielisen maahanmuuttajaväestön hyödyntämi-

sen yrityksissä Venäjä on myös aika ajoin aktivoitunut, mutta toistaiseksi sen tulokset ovat olleet pikemminkin negatiivisia kuin pitkäkestoisempaa hyötyä tuottaneita.

Neljäs Venäjän katseen suunta on Arktinen alue ja sen suuret, mutta vielä hyödyntämättömät luonnonvarat sekä ilmaston lämpenemisen avaamat uudet liikenneväylät. Venäjä on sopinut Norjan kanssa merialuekiistoja Barentsin merellä. Se panostaa myös Suomelle tärkeän Arktisen neuvoston yhteistyöhön ja kasvattaa samaan aikaan Pohjoisen laivaston kapasiteettia. Suomessa tämä on näkynyt Pohjoisen laivastoa tukevan Alakurtin sotilastukikohdan käyttöönoton näkyvässä uutisoinnissa.

Viidentenä suuntana tulee Suomea lähemmin sivuten Itämeri. Sen merkitys Venäjän taloudelle ja turvallisuudelle on kasvanut huomattavasti Nord Stream-kaasuputkien ja Suomenlahdelle rakennettujen satamien kautta tapahtuvan kasvaneen öljynviennin vuoksi. Tulevaisuudessa jopa lähes kaksi kolmasosaa Euroopan Venäjältä ostamasta kaasusta voi kulkea Itämeren pohjassa olevia putkia pitkin. Myös merkittävä osa Venäjän öljystä viedään Eurooppaan Itämerellä seilaavilla tankkereilla.

Vladivostokista Itämerelle ja Arktiselta Mustalle merelle ulottuvan Venäjän politiikan reunaehdot määntyvät Yhdysvaltojen, Kiinan, Japanin ja Euroopan luomassa kehityksessä. Sen politiikan lisäelementteinä ovat BRICS-yhteistyö, sen kasvanut rooli Lähi-Idän politiikassa, energiapolitiikka ja tarvittaessa sotilaallisen voiman käyttäminen entisen Neuvostoliiton alueella. Syyrian sotaan osallistuminen oli tähän linjaan uusi piirre. Muiden valtioiden tavoin myös Venäjä pyrkii tasapainottamaan monensuuntaisen diplomatian ja talousyhteistyön avulla kilpailijoidensa vaikutusvaltaa. Tähän liittyen se, mikä meillä nähdään pyrkimykseksi hajottaa EU:ta toimimalla mieluiten suoraan sen johtavien jäsenvaltioiden kanssa, on Venäjän näkökulmasta hyvinkin perinteistä diplomatiata ja pragmaattista mahdollisuuksien politiikkaa. Russkii Mirin käsite puolestaan kuvaa ei-valtiollisten suhteiden elementtiä Venäjän kaksoiskotkan katseen alaisen politiikan horisontissa.

Diplomaatin kokemuksia kirkoista ja uskonnoista

Laura Reinilä

Diplomaattiturani aikana olen saanut asua ja työskennellä uskonnollisessa mielessä hyvin erilaisissa maissa. Pohjoismaiden luterilaisen perinnön lisäksi olen saanut tutustua katolisiin ja ortodoksiisiin perinteisiin sekä elää islamin ja ateismin keskellä. Kristinuskon maissa olen saanut ajattelemisen aihetta suomalaisen seurakuntaelämään ja ekumeniaan, muun uskoisista maista taasen ymmärrystä siitä, kuinka hyvä kristinuskomme on. – Käyn seuraavassa läpi kokemuksia, joiden toivon kiinnostavan.

Sosialistinen Puola osoittautui vuonna 1973 hyvin katoliseksi maaksi. Krakovan opiskelijoiden suosiman Pyhän Annan kirkon päämessussa oli tungosta niin paljon, että piti tarkasti katsoa, mihin suuntaan polvistua rukousten aikana. Kansan kritiikki poliittista järjestelmää kohtaan purkautui ahkerana kirkossa käyntinä. Oli jotain, mistä ei haluttu luopua vallanpitäjien painostuksesta huolimatta.

Krakovalalaisten keskuuteen oli levinnyt ennustus, että kerran paaviksi valittaisiin puolalainen ja Krakovan kardinaali Karol Wojtyła uskottiin täyttävän ennustuksen. Varsovalaiset pitivät uskomusta tuolloin krakovalalaisten isotteluna. Pääsin Varsovassa kirkkohäihin, missä ensimmäinen malja nostettiin Puolalle ja katolisuudelle, toinen paikalla olleille ulkomaalaisille ystäville ja vasta kolmas malja hääparille, joka arvosti erityisesti Varsovan kardinaali Stefan Wyszyńskin onnittelemista.

Kun vuonna 1986 palasin lomamatkalle kaakkois-Puolaan, sain nähdä paljon rakenteilla olevia kirkkoja. Ystäväni kotikaupungissa, noin 40 000 asukkaan Krosnossa oli kolme toimivaa kirkkoa, joissa pidettiin sunnuntaisin yhteensä 22 messua. Runsaasta tarjonnasta huolimatta suosituimpien aamupäivämessujen aikaan ihmisiä istui myös ulkona kuuntelemaan jumalanpalvelusta kovaäänisistä.

Ranskassa kuuluin 1980-luvulla reformoituun kirkkoon, jonka pastori tuli kotikäynnille annettuani osoitteen seurakunnan tervetuliaiskahveilla. Käynti sitoutti seurakunnan toimintaan. Tyttäreni kävi pyhäkoulua, jota pidettiin jumalanpalveluksen aikana. Ehtoollinen nautittiin piirissä, viini oli punaviiniä ja leipä patonkia. Liturgian aikana järjestettiin myös kasteita

ja niin opin, että Peugeot ei ole vain automerkki, vaan myös protestanttisen perheen sukunimi.

Vaikka Ranskassa kirkko on erotettu valtiosta, on sillä vaikutusta kouluopetukseen. Koulua ei ollut keski- viikkoisin, jolloin kirkot saattoivat tarjota uskonnon opetusta lapsille. Keski- viikkovapaa korvattiin lauantain lyhyellä koulupäivällä. Sadat tuhannet ranskalaiset osoittivat mieltä uskonnon opetuksen puolesta samaan aikaan, kun Länsi-Saksassa protestoitiin amerikkalaisten ohjusten Eurooppaan sijoittamista vastaan.

Ranskan hallintokorkeakoulussa kokoontui kansainvälinen ekumeeninen rukouspiiri. Kun eräs ranskalainen kurssitoverimme kuoli tapaturmaisesti opintojen aikana, koettiin tarve jatkaa kokoontumisia opintojen jälkeen koulupappina olleen jesuiittamunkin johdolla. Näin syntyi raamattupiiri, johon osallistuin ainoana eikatolisena. Oppinut pappimme totesi: "On se hyvä, että meillä on yksi luterilainenkin mukana, joka tuntee Raamattua!" Taisin osua arkaan kohtaan, kun perisynnistä keskustellessamme yritin keventää synkkää tunnelmaa toteamalla: "Onneksi saamme elää armon ajassa." Koin tuolloin, ettei maallikon sopinut sanoa niin.

Osallistuin myös OECD:n sihteeristön rukouspiiriin. Valtaosa oli katolisia ja niin yhteisesti laulettiin Taizé-lauluja. Työskennellessäni Pariisissa uudestaan 1990-luvulla, sain kokea, miten protestanttisuus oli vaikuttanut katolisiin. Eräällä päivällisellä käytiin keskustelua Paavalin kirjeistä kuin olisi arvioitu uutuskirjoja! Kesällä 2019 sain osallistua katoliseen messuun, missä nuori pappi puhui Augustinuksen ja Lutherin opetuksen yhteisistä teemoista, armon korostuksesta.

Neuvostoliitto oli 1980-luvulla ateistinen maa, missä vain vanhat mummot uskalsivat siirtää uskonnollista perinnettä seuraavalle sukupolvelle viemällä lapsia kastettaviksi harvoin toimiviin kirkkoihin. Moskovassa sain kuitenkin nähdä, kuinka "Kristukseen katsovat säteilevät Hänen kirkkautaan." Eräs vanha vaimo toi minulle palmusunnuntaina pienen pajunkissan säteilevänä: hänellä oli, mitä antaa. "Taivaat tuntuivat olevan avoinna" sille vaimolle, joka tuntikausien

odotuksen jälkeen pääsi patriarkka Pimenin pitämään pääsiäisyön messuun aamuyöstä ulkomaalaisten vieraiden tehtyä tilaa paikallisille.

Venäjän kristinuskoon tuleminen 1000-vuotisjuhlintaa Bolshoi-teatterissa näytettiin TV:ssä kesäkuussa 1988. Ohjelmassa kerrottiin, mitä hyvää kristinuskon oli antanut: Andrei Rublevin ikonit, Rahmaninovin musiikin sekä hyvän työmoraalin. Virolaiselta naisluostarin johtajalta tiedusteltiin, oliko hänen työntehtäjänsä alkoholi-ongelmia. – Uskonnolliset puheenparret säilyivät venäjän kielessä kommunismin aikana. Kun Herra ei enää voinut olla kanssamme, muistutettiin Leninin ja NKP:n olevan ”ikuisesti kanssamme”.

Moskovassa oli myös ulkomaalaisten seurakuntaelämää. Englanninkieliset protestanttiset jumalanpalvelukset järjestettiin kolme kertaa kuussa Yhdysvaltain lähetystössä amerikkalaisen papin johdolla ja yhtenä sunnuntaina brittilähettilään työhuoneessa Helsingissä toimineen anglikaanipapin vetämänä.

Kun Yhdysvallat ja Neuvostoliitto olivat vastavuoroisesti luopuneet paikalta palkatun työvoiman käyttämisestä, olivat amerikkalaiset rekrytoineet keittiöapulaisiksi ja autonkuljettajiksi venäjänkielisiä yliopistojen kasvattajia. Osalla oli motiivina evankelioiminen, mikä oli Neuvostoliitossa rikos. Saatoin tukea toimintaa tilaamalla Akateemisesta kirjakaupasta venäjänkielisiä Raamattuja, joita amerikkalaiset jakoivat eteenpäin raamattupiirissä, joka kokoontui Suomen suur lähetystössä sijainneessa kodissani. Raamattupiirissä kävi pääasiassa ulkomaalaisia opiskelijoita, joilta kuulin mm., kuinka marxilais-leninismien opintovaatimuksia oli nostettu glasnostin aikana. Raamattupiiriin osallistui myös muutamia neuvostoliittolaisia, jotka kertoivat, miten suuri elämänmuutos kristinuskon löytäminen oli ateismiin kasvatetulle nuorelle.

Neuvostoliitossa annettiin lupa viettää joulua vuonna 1989. Oli vaikeaa lyhyesti kertoa, miksi ja miten joulua vietetään. Muuttaessani Moskovasta pois annoin paikallisille ystäväilleni lähtiäislahjaksi Raamatun. Vastalahjaksi sain perhekalleuksia ja kysymyksiä: kuinka Raamattua pitäisi lukea. Saman avuttomuuden tunteen tapasin Neuvostoliiton hajottua Samarkandissa vuonna 1992, missä paikallisen oppaan pulmana oli, kuinka opettaa lapsille islamia, kun ei itse ollut aikanaan saanut opetusta asiasta.

Konsuliasioita hoitaessani tapasin monenlaisia ihmisiä. Eräs ukrainalainen tuli tiedustelemaan, onko Suomella mitään sitä vastaan, että Kiovan Suomen ja Neuvostoliiton ystävyyden puistoon rakennettaisiin kirkko. Koska arvelin, että Suomessa asia tulkittaisiin

sisäisiin asioihin puuttumiseksi, vein tiedustelun suoraan Suomen ortodoksiselle arkkipiispa Johannekselle, joka kirjoittikin myöhemmin Kiovaan: ”Olisihan se mukavaa, jos puistoon rakennettaisiin kirkko.” – Myöhemmin toimiessani Kiovassa suurlähettiläänä (vv. 2003–2007) tutustuin kirkonrakentajiin, jotka sittelevät em. puistoon, lähelle Tampere-katua talkoovoimin rakennetut pienet kirkot. Valitettavasti kirkon vahtina tuolloin toiminut tomera nainen ei päästänyt oppaitani sisälle kirkkorakennukseen sen vuoksi, että nämä olivat siirtäneet vuosituhaten vaihteessa seurakuntansa Moskovan patriarkaatin alaisuudesta Kiovan patriarkaatin alaisuuteen. Siitä hyvästä yksi pääsi mukiloituna sairaalaan, toinen vankilaan, kolmannen lapsi kidnappattiin.

Australiassa sain vv. 1993–95 tutustua suomalaisseurakuntien lisäksi anglikaaneihin, joiden järjestäytyntä tapaa nauttia jatkuvan pöydän ehtoollista ihailen. Rahoittaakseen toimintaansa seurakunta järjesti mm. huutokauppoja – huusin itselleni ikkunanpesijän – arpajaisia – joista voitin shampanjalounaan – sekä tanssiaisia. Juhlat päättyivät kesken, kun eräs seurakuntalainen jouduttiin viemään sairaalaan, missä hän kuoli tuntia myöhemmin. Kirkkoherramme, joka oli saanut saarnata myös kuningatar Elisabetille, kertoi asiasta seuraavan päivän aamujumalanpalveluksissa valoisasti: ”Eilen poistui keskuudestamme rakas seurakuntamme jäsen kesken juhlien. Mutta mikä onkaan onnellisempaa kuin juhlapukuun pukeutuneena siirtyä maallisen kavaljeerin käsivarsilta taivaallisen kavaljeerin käsivarsille!”

Muuttaessani vuonna 2003 Kiovaan sain iloiseksi yllätyksekseni todeta, että luterilainen kirkko oli lähempänä kotiani kuin koskaan missään muualla. Asuin Luther-kadulla, joka oli saanut nimensä mäen päällä sijaitsevasta saksalaisesta luterilaisesta kirkosta. Jumalanpalveluksissa afgaanitaustainen pappi käytti saksaa ja venäjää rinnakkain. Kirkossa tutustuin kiinalaiseen kristittyyn, joka käänsi kristillistä kirjallisuutta kiinaksi ja evankelioi mm. Keski-Aasiasta tulleiden siirtotöläisten keskuudessa.

Ukrainassa uskonnollisuus tuli monella tavalla vastaan. Pääsiäisen jälkeen nuoretkin ihmiset tervehtivät toisiaan kadulla todeten ”Kristus nousi kuolleista.” Tervehdykseen vastattiin iloisesti ”Totisesti nousi kuolleista.” Jouluna toistettiin kolmeen kertaan tervehdystä – ”Kristus syntyi” – ”Totisesti syntyi.” Ystäväni opin sytleilemään kolmelle poskelle – Isä, Poika ja Pyhä Henki.

Ukrainassa oli viisi katolista kirkkoa, joista kolme oli ortodoksisia. Yksi oli Moskovan patriarkan alainen,

toinen vuonna 1995 perustettu, ei-kanoninen Kiovan patriarkaatin alainen kirkko ja kolmas ns. autokefaalinen kirkko, joka edusti vallankumouksen jälkeen ulkomaille paennutta diasporaa. Varsinaisen katolisen kirkon lisäksi Länsi-Ukrainassa toimii myös itäistä riittä seuraava kreikkalaiskatolinen, ns. uniaattikirkko, joka kuuluu Rooman paavin alaisuuteen. Vaikka opillisia eroja ei ortodokseilla juuri ollut, opin melko hyvin tunnistamaan kirkkokunnat pappien ja seurakuntalaisten tavoista.

Sain Kiovassa kutsun Moskovan metropoliitta Volodymyrin 70-vuotisjuhlaan ja Kiovan patriarkka Filaretin 75-vuotisjuhliin. Edelliset järjestettiin suuressa konserttitalossa, jälkimmäiset pienenä vastaanottona, johon osallistui lisäksi vain muutamia diplomaatteja (mm. Ruotsin lähettiläs). Metropoliitta Volodymyr istui juhliissaan valtaistuimella ja hänelle pidettiin paljon puheita ja annettiin lahjoja. Vieressäni istunut Romanian lähettiläs totesi: "Luulin, että meillä oli henkilöpälvontaa Ceuceşcun aikana, mutta eihän se ollut mitään tähän verrattuna." Lavran luolaluostarin pääkirkon yhteydessä järjestettiin metropoliitta Volodymyrin elämästä kertova näyttely. Aluksi oli valokuvia metropoliitasta silloisen Ukrainan presidentti Kutshman, pääministeri Janukovyčšin sekä presidentti Putinin kanssa. Oranssivallankumouksen jälkeen valokuvat vaihdettiin poliittisesti sopivimpiin.

Ukrainassa matkustellessani näin ortodoksikirkkojen vastakkainasettelua. Kirkkorakennukset olivat neuvostoaikana kuuluneet valtiolle ja ne oli jaettu valtion hajoamisen jälkeen paikallisseurakunnille ilmeisesti varsin mielivaltaisesti. Tuolloin ei osattu arvata, että Moskovan patriarkaatti tulisi käyttämään kirkkojaan myös venäläistämispolitiikan välineinä. Kansallistunteen heräämisen myötä kasvoi tarve harjoittaa uskontoa äidinkiellellä. Tämä ei sopinut kaikille venäjämieleisille. Länsi-Ukrainan suuressa Potshaievin luostarissa pidettiin jumalanpalveluksia venäjäksi, vaikka kaikki alueen asukkaat puhuvat ukrainaa äidinkielenään. Ukrainalaisissa ortodoksikirkkoissa kupolit ovat patalakkimallia, mutta niitä oltiin Länsi-Ukrainassa vaihtamassa sipulinmuotoisiksi. Samalla vaihdettiin ristejä venäläisiksi vinoristeiksi.

Asuin Tunisissa ennen arabikevättä (vv. 2007–2010) samaan aikaan, kun siellä piti tilapäisesti päämajaansa Afrikan kehityspankki. Afrikkalaisesta tuulahduksesta saivat kaikki Tunisin kristilliset kirkot iloita: jumalanpalveluselämä oli tullut elävämmäksi ja värikkäämmäksi, laulut iloisemmiksi; ylistys oli saanut keskeisen sijan. Tämän sai kokea niin katolisten katedraalissa, englanninkielisiä jumalanpalveluksia järjestäneessä

anglikaanikirkossa kuin kotikirkossani ranskankielisessä reformoidussa kirkossa.

Afrikkalaisten avoimuus ja suorasukaisuus, peloton esiintyminen Herran todistajana oli valloittava kokemus. Mitä ajatella, kun aikaisin helteisenä sunnuntaina gabonilainen maallikkosaarnaaja aloittaa jumalanpalveluksen kysymällä: "Oletko iloinen siitä, että Kristus on pelastanut sinut?" Ja jatkaa saman tien: "Kysy naapuriltasi, onko hän iloinen siitä, että Kristus on pelastanut hänet!" Jos on tullut kirkkoon, kai sitä pitäisi tietää, mitä varten on paikalle tullut ja iloita mahdollisuudesta tulla kirkkoon!

Islamiin tutustuin sekä viranomaisten että ystäväni kautta. Kohteliaisuuskyänti Tunisian uskontoasioiden ministerin luona oli silmiä avaava. Ajattelin olevani kohtelias, kun kerroin lukevani Koraania uutena Jaakko Hämeen-Anttilan käännöksenä, jota pidin hyvänä. Kerroin myös uudesta Raamatun käännöksestä sekä siitä, että Suomessa pidetään tärkeänä, että kansalliset voivat lukea ja ymmärtää Raamattua. Mikään ystävällisesti kertomani ei tehnyt myönteistä vaikutusta ministeriin. Syyn ymmärsin vasta myöhemmin: eihän Koraania ole kuin yksi versio, 800-luvun arabialla kirjoitettu, jota vain murto-osa arabiankielisistä ymmärtää tai osaa lukea. Koraanikouluissa opitaan ulkoa ainakin muutamia lyhyempiä Koraanin lukuja. - Vuosittain Tunisissa järjestettiin Koraaninluku/laulukilpailuja, joissa osallistujat osasivat koko Koraanin ulkoa.

Olin sivuakkreditoitu Libyaan. Ensikäynnillä ulkoministeriössä osastopäällikkö kehui libyalaisten onnea: Libyalla on öljyä, hyvä johtaja (Gaddafi) sekä hyvä uskonto (islam). Keskustelu jatkui hänen toteamuksellaan, että meillä molemmilla on Jumala (Allah). Se oli ainoa kerta, kun olen ulkoasiainhallintourani aikana puhunut uskonnosta/uskosta ulkomaalaisen viranomaisen kanssa.

Tunisin diplomaattikollegan jouluglögitilaisuudessa hämmästelin entisen sisäministerin osallistumista tilaisuuteen. Tämä muistutti, että Koraanissa kerrotaan Jeesuksen syntymästä. Myöhemmin sain käydä seuraavanlaisen keskustelun tunisialaisen islamin ekumeniaa harrastaneen sunnimuslimin kanssa. Hän totesi: "Teillä on suuri usko, kun uskotte, että Jumalalla voi olla Poika." Tulin vastanneeksi: "Me ajattelemme, että teillä on suuri usko, kun uskotte, että Jeesus kolmantena päivänä syntymänsä jälkeen osasi kertoa kyselyjolle, mistä hän oli tullut."

Naisen heikko asema islamissa tuli vastaan eri tavoin. Naisten paikka on moskeijoiden takaosassa, usein kat-

seita peittävän särmin takana. Ei ole ihmeteltävää, että pohjois-afrikkalaisten naisasialiikkeiden ensimmäisiin tavoitteisiin on kuulunut naisten aseman vahvistaminen islamissa. Jotta nainen voi osallistua pyhiinvaellukselle, hänellä pitää olla seuranaan joko aviomies, veli, isä tai poika. Kun totesin, etten voisi hartaanaakaan islaminuskoisena päästä Mekkaan em. miespuolisten sukulaisten puuttumisen vuoksi, minulle todettiin: "se on järjestettävissä". "Järjestettävissä" on kuulemma myös adoptio, joka on muutoin mahdoton ajatus: eihän adoptiossa tiedetä, mihin uskoon lapsi on syntynyt, jos lapsen biologinen isä ei ole tiedossa! Islamissa ei ole uskonnonvapautta samassa mielessä kuin me sen ymmärrämme.

Työurani ulkomaankokemusten perusteella voin kokosydämisesti yhtyä arkkipiispa Mikko Juvan toteamukseen: on lottovoitto syntyä suomalaiseksi luterilaiseksi. Hyvinvointimme perustuu keskeisesti kristilliseen luterilaiseen perintöömme, josta saamme olla kiitollisia.

5. HISTORIALLISTA EKUMEENISA ASIAKIRJOJA

Kirje professori Seppo A. Teinoselle 17.8.1987

Risto Cantell

Raine Haikaraisen upea kirja *Mystinen maestro - Seppo A. Teinosen pitkä pyhiinvaellus* ilmestyi vuonna 2018 Helsingissä. Sen julkistamisseminaari oli Helsingin yliopiston täpötäydessä pienessä juhlasalissa 19.3.2018.

Raine Haikarainen on tehnyt valtavan työn kirjoittaessaan Seppo A. Teinosen elämäkerran. Haikarainen on perehtynyt huolellisesti koko Teinosen kirjalliseen tuotantoon ja haastatellut lukuisan määrän SAT:n oppilaita, työtovereita ja ystäviä. Suurena apuna tässä on ollut yhteistyö SAT:n puolison Riitta Teinosen kanssa. Ilman Riitta Teinosen apua ja tukea kirja olisi jäänyt paljon vaisummaksi.

Kerroin Raine Haikaraiselle, että lähetin SAT:lle henkilökohtaisen kirjeen saatuani tiedon Teinosen konversiosta, erosta SELK:sta ja liittymisestä Roomalaiskatoliseen kirkkoon. Kerroin etsineeni turhaan kirjettäni ja sen liitteenä olevaa esitelmää "Oma toisessa..."

Kirjahyllystä löysin sitä selvittäessäni ilokseni kirjeeni SAT:lle ja sen liitteenä olevan esitelmän. Tahdon nyt julkistaa ne ulkoasiain osaston teologisten asiain yksikön Reseptio-lehdessä.

"Täällä Suomessa julkisuuteen tullut tieto päätöksestäsi herättää minussa, entisessä (ja miksei nykyisessäkin) oppilaassasi, ristiriitaisia tunteita. Erityisesti kaksi tuntemusta tahdon saattaa tietoosi:

1. *Omassa opetuksessasi olet korostanut kaikkien vakaumusten kunnioittamista. Se on ekumenian edellytys. Jokaisen ihmisen on toimittava vakaumuksensa mukaisesti, ja toisen omantunnon ratkaisua on aina kunnioitettava olipa itse asiasta mitä mieltä tahansa.*

Lähtösi syitä osaan toki hieman aavistaa, mutta yllätys se oli silti. Toivon joka tapauksessa, että vanhan Simeonin tavoin olet löytänyt rauhan sielullesi ja voit iloiten yhtyä rukoukseen "Nunc dimittis..." – Suokoon kaikkivaltias Jumala Sinulle runsaasti iloa äitikirkon helmassa.

2. *Lähtösi luterilaisesta kirkosta ja sen pappisvirasta aiheuttaa surua ainakin osalle meistä, jotka jäämme tähän kirkkoon ja pidämme sitä (kaikesta huolimatta) edelleen Kristuksen kirkon aitona perillisinä.*

Liian monen on erosi jälkeen turhan helppoa kieltää luterilaisena teologina tekemäsi työn arvo ja väittää Sinun toimineen koko ajan "salakatolilaisena". Kuitenkin teologiallasi oli ja on edelleenkin sija Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa.

Päätöksesi olet joka tapauksessa tehnyt ja toivon Sinun olevan siitä onnellinen. Itse tiedät parhaiten, ettei konversio koskaan ole helppo ratkaisu. Se ei myöskään voi olla mikään kirkkojen jälleenyhtymisen ekumeeninen malli. Olet konssiin mukaisesti opettanut redintegraatiota ja torjunut redituksen. Konversio on toki legitiimi yksilöllinen päätös. Se on henkilökohtainen omantunnon ratkaisu. Sellaisena tahdon sitä kunnioittaa.

En tiedä, muistatko vielä erään keskustelumme vuosia sitten yliopistolla. Metropoliitta Johannes oli tuolloin julkisuudessa ankarasti moittinut luterilaista kirkkoa. Ihmettelin hänen menettelyään. Sinä olit suorastaan vihainen ja sanoit toimivasi toisin, jos itse joskus kääntyisit. Sanoit, että konvertiitin ensimmäinen tehtävä on ylistää sitä kirkkoa, jossa on saanut pyhän kasteen sakramentin. Tämä tapaus on viime päivinä ollut usein mielessäni. Toivon, että olet edelleen samaa mieltä.

Ansku lähettää parhaimmat terveisensä Sinulle ja Riitalle. Kolmiyhteisen Jumalan, Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen, armo ja siunaus olkoon teidän kanssanne."

Turussa Missale Aboensen 499-vuotispäivänä 17.8.1987

Kunnioittavasti tervehtien

Tuus

Risto Cantell

P.S. Liitän oheen kopion esitelmästä, jonka pidin Aholansaressa herännäisyyden ja ortodoksisuuden kohtaamisessa. Se saattaa kiinnostaa Sinua. RC

Oma toisessa – Ekumeeninen tunnustus ruohonjuuritasolla

Herännäisyyden ja ortodoksisuuden kohtaaminen II Aholansaareissa

31.7.1987

Risto Cantell

Varoittava alkuhuomautus:

En ehkä oikein ymmärrä minulle annettua otsikkoa ”Oma toisessa. Ekumeeninen tunnustus ruohonjuuritasolla”. Tiedän toistavani itseäni, mutta sanon samalla tavoin kuin joskus aiemminkin: Ruohonjuuritasolla elävät vain kastemadot! Ei mitään kastematoja vastaan, mutta ekumenia on ihmisten toimintaa siellä missä kristityt kohtaavat toisensa ja tahtovat yhdessä etsiä tietä Kristuksen kirkon ykseyteen.

Kirkossa ja sen paikallisseurakunnissa elävät ihmiset eivät minusta ole mitään ruohonjuuri tason kansaa, jonka pimeyteen pitäisi tuoda ylhäältä korkeuksista ekumenian valoa. Taustalla saattaa piillä lausumattomana edellytyksenä ajatus ekumeniasta kirkonjohtajien ja muiden suurten päälliköiden keskusteluna ja kohtaamisena. Sieltä sitten suurta viisautta valutetaan alas maanmatosille, sananmukaisesti: ruohonjuuritasolle.

Kenties otsikon lähtökohta on silti aivan oivallinen. Ekumenia elää ja sen satuttamaksi tunnustaudutaan alhaalla: tomun tasalla. Tunnen tänään tämän takavuosien körttiläisen tilanearvion omakseni. Lähtökohtanani on seuraava teesi: Vaivaiset syntiset ihmiset eli joka päivä Jumalan armoa tarvitsevat kilvoittelijat löytävät omansa ja omansa myös toisessa. Ekumenia ei siten ole vain mahdollista; on myös välttämätöntä.

Esitykseni alaotsikkona on ”ekumeeninen tunnustus”. Ymmärrän tehtävän siten, että minulle on sekä esitetty toivomus että annettu lupa olla subjektiivinen. Tunnustaudun seuraavassa ekumenian, s. o. Kristuksen kirkon ykseyspyrkimysten kannattajaksi ja ykseyden kaipaajaksi. Samalla tunnustan löytäneeni jotakin ekumenian tiellä ja tahdon jakaa muiden kanssa sitä, mitä olen löytänyt.

Kun seuraavassa puhun omastani ja toisesta, minun on selvennettävä lähtökohtaani. Olen tällä pyhiinvaelluksella mukana ja sanon sanottavani Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jäsenenä ja pappina. Molemmat (kirkon jäsenyys ja palveluvirka) ovat minulle tärkeitä.

Vaikka puhunkin omiani ja vain omissa nimissäni, uskon sillä mitä sanon olevan yleisempääkin merkitystä. Minun omani ei ole vain minun, katson kuuluvani Kristuksen kirkkoon ja uskon sen jäsenyyden liittävän minut toisiin Kristuksen opetuslapsiin - tunsivat he sen ja tunnustivat he sen tai eivät. Se mikä on minun omaani - tai mitä pidän omanani - ei oikeastaan ole minun, mutta siitä enemmän tuonnempana.

Esitykseni jakautuu tämän johdannon jälkeen kuuteen osaan:

Mitä on ekumenia; 2. Mikä on se ”oma”, josta puhun; 3. Mikä/Kuka on se ”toinen”; 4. Mitä olen itse kokenut/löytänyt/kohdannut?; 5. Kokemuksen selitys/tulkinta ja 6. Tulevaisuuden tie

1. Mitä on ekumenia?

Olen edellä määritellyt ekumenian ihmisten toiminnaksi, kristittyjen keskinäiseksi kohtaamiseksi ja yhteiseksi Kristuksen kirkon ykseyden etsimiseksi. Tämä määritelmä tarvitsee vielä täydennystä. Ekumenia ei ole vain inhimillistä toimintaa. Se ei ole ihmisen sinänsä hyvä ja hyödyllinen harrastus. Se on Kristuksen tahdon toteuttamista ja toteuttamista jakautuneessa kristikunnassa.

Ekumenia koskee kaikkia kirkon jäseniä. Se ei ole mikään teologiiden, pappien, lehtorien tai kirkonjohtajien etuoikeus tai velvollisuus. Luterilainen kirkko korostaa kirkon ykseyspyrkimyksissä uskon- ja opin- kysymysten tärkeyttä. Tie kirkon ykseyteen ei kulje oppikysymysten ohi. Vaikeuksia ei voiteta niistä vaikeimmalla eikä opillisia eroavuuksia ole mahdollista unohtaa, jos kirkon ykseys tahdotaan ottaa todesta. Opillinen yksimielisyys on luterilaisen kirkon käsityksen mukaan sekä välttämätön että riittävä edellytys kirkon ykseydelle.

Luterilaisten tunnustuskirjojen pääteos Augsburgin tunnustus opettaa, että ”kirkon todelliseen ykseyteen riittää yksimielisyys evankeliumin opista ja sakramenttien toimittamisesta” (CA VII). Kirkon ykseys

on siten yksimielisyyttä uskosta ja opista eli opillista yksimielisyyttä. Tämä kirkon ykseydelle riittävä ja välttämätön opillinen yksimielisyys (evankeliumista ja sakramenteista) ei merkitse yhdenmuotoisuutta eikä kaiken erilaisuuden kieltämistä, Augustana jatkaa samassa artikkelissa opetusta kirkosta: "Sen sijaan ei ole välttämätöntä, että perityt inhimilliset traditiot, jumalanpalvelusmenot tahi seremoniat, jotka ovat ihmisten säätämiä, ovat kaikkialla samanlaiset. Paavali näet sanoo: Yksi usko, yksi kaste, yksi Jumala, joka on kaikkien Isa jne. (Ef 4: 5-6)" (CA VII).

Vaikka siis luterilaisen käsityksen mukaan kirkon oppi on keskeistä ekumeniassa ja kirkon ykseyspyrkimykset ovat siten olennaisesti pyrkimistä kohti opillista yksimielisyyttä, ekumenia ei kuitenkaan ole pelkkää oppikeskustelua tai teologien ututteraa työtä opillisten ongelmien kimpussa. Ekumenia on aidoimmillaan siellä, missä usko ja rukous, kirkon liturgia elää. Pyrkimys Kristuksen kirkon ykseyteen sykkii hengellisen elämän valtavirrassa. Ilman uskoa, rukousta, kirkon jumalanpalveluselämää ei ole mitään ekumeniaa. Se on syvimmitään hengellinen liike.

Aidolle ekumenialle on ominaista kolme seikkaa: (1) uskollisuus omalle kirkolle ja sen uskon perinnölle (traditiolle), (2) kunnioitus toisia kristittyjä ja heidän kirkkojaan ja niiden traditioita kohtaan sekä (3) ennen muuta kuuliaisuus Kristukselle ja hänen tahdollleen. Tähän kuuliaisuuteen sisältyy aina kunnioitus totuutta kohtaan ja rakkaus myös niihin, jotka uskovat ja opettavat toisin kuin oma kirkko ja sen perinne.

Näillä eväillä eli tällainen käsitys ekumeniasta mielessäni ryhdyin nyt etsimään omaani toisessa. Koetan löytää luterilaisen uskon keskeisiä elementtejä ortodoksista uskoperinteestä. Muuan mieltäni vaivaava ajatus on sitä ennen vielä lausuttava julki. P. Paavali sanoo 1. Korinttolaiskirjeen 13. luvussa rakkaudesta, että se "ei etsi omaansa" (1 Kor. 13: 5). Luulen, ettei ta.ma apostolin opetus ole sovellettavissa minulle annettuun aiheeseen ja tehtävään. Olen nimittäin itse vakuuttunut siitä, että se, mitä seuraavassa teen ja etsin, tapahtuu nimenomaan rakkaudesta Kristuksen kirkkoon ja sen ykseyteen. Etsin omaani rakkaudesta luterilaiseen ja ortodoksiseen kirkkoon.

2. Mika on se "oma"?

Kun luterilaisen kirkon jäsenenä ja pappina teen selkoa omasta uskonkäsityksestäni eli siitä, mikä on kaikkein ominta, keskeisintä, olennaisinta kirkkoni uskossa, en kuvittele esittäväni mitään uutta ja ou-

toa. Kirkkoni on päin vastoin aina väittänyt ja väittää edelleen edustavansa kristillisen uskon aitoa ja alkuperäistä tulkintaa - ei mitään uutta oppia. Augsburgin tunnustuksessa reformaation isät totesivat uskonpuhdistuksen seurakuntien opista, "ettei siinä ole mitään, mikä on ristiriidassa Pyhän Raamatun tai katolisen kirkon tai Rooman kirkon kanssa, sikäli kuin kirkon oppi on isien kirjoituksista nähtävissä. Koska näin on, niin ne, jotka pitävät meitä harhaoppisina, tuomitsevat kohtuuttomasti" (CA XX I).

Tämä on luterilaisen kirkon itseymmärryksen kannalta ratkaisevan tärkeää. Kirkkoni on kirkko, ei mikään lahko. Se katsoo olevansa apostolisen kirkon aito perillinen ja opettavansa yhtäpitävästi Pyhän Raamatun ja Kristuksen yhden, pyhän, katolisen ja apostolisen kirkon kanssa. Augsburgin tunnustuksen mukaan ei edes Rooman kirkon kanssa ole mitään opillista ristiriitaa tärkeimmistä uskonkappaleista - "sikäli kuin kirkon oppi on isien kirjoituksista nähtävissä".

Luterilaisen kirkon "oma oppi" ei siten ole mikään vain sille kuuJuva erikoisuus, vaan kirkon yhteistä uskonperintöä. Oman kirkkoni uskollisena poikana tunnustaudun siis koko kirkon dogmaan, jakamattoman kirkon uskonperintöön. Se, mikä luterilaisena on minun omaani, on Kristuksen kirkon yhteistä omaisuutta. Kirkon historia ei ala Lutherista eikä Agricolasta, vaan Kristuksesta ja apostoleista. Heidän uskonsa ja todistuksensa on minua innoittava ja velvoittava esikuva ja malli. Uskon olevani yhden ja saman Kristuksen kirkon jäsen. Yhdessä kirkon isien, marttyyrien, uskon todistajien, kilvoittelijoiden ja monien menneiden aikojen tuntemattomien kirkon jäsenten kanssa katson kuuluvani pyhien yhteisöön, Kristuksen yhteen, pyhään, katoliseen ja apostoliseen kirkkoon.

Omasta uskosta puhuminen on siten varsinaisesti liittymistä kirkon pyhien saattoon ja todistajien katkeamattomaan ketjuun. Oma ei myöskään ole minun subjektiivisia kokemuksiani, vaan osallisuutta Kristukseen ja hänen kirkkonsa apostoliseen uskoon. Se mikä luterilaisen kirkon jäsenenä ja pappina on minulle kaikkein ominta, on samalla kaikkein vierainta. Minun uskoni ei ole minun aikaansaannokseni. Se ei ole minun ponnistelujeni, ei minun kilvoitukseni eikä minun hurskauteni tulos. Usko on Jumalan suuri lahja. Pyhässä kasteessa saamani osallisuus pelastukseen ja Kristuksen vanhurskauteen on vierasta vanhurskautta, jota en ole itse ansainnut.

Lutherin kuvauksen uskon syntymisestä apostolisen uskontunnustuksen selityksessä tunnen omakseni juuri siksi, että siinä kaikki kunnia uskon syntymisestä kuuluu Jumalalle, Pyhälle Hengelle:

”Uskon, etten voi omasta järjestäni enkä voimastani uskoa Herraan Jeesukseen Kristukseen enkä päästä hänen luokseen, vaan että Pyhä Henki on kutsunut minut evankeliumin välityksellä, valaissut minut lahjoillaan, pyhittänyt ja säilyttänyt minut oikeassa uskossa. Samalla tavalla hän maailmassa kutsuu, kokoaa, valaisee, pyhittää ja Jeesuksen Kristuksen yhteydessä varjelee koko kristikunnan ainoassa oikeassa uskossa. Tässä kristikunnassa hän joka päivä antaa minulle ja jokaiselle uskovalle rajattomasti kaikki synnit anteeksi, herättää minut ja kaikki kuolleet viimeisenä päivänä sekä lahjoittaa minulle ja kaikille uskoville iankaikkisen elämän Kristuksessa. Tämä on varmasti totta.” (Vähä-Katekismus)

Omakseni tunnen myös autuaan Augustinuksen opeuksen Jumalasta, jonka mukaan Jumala on lähempänä sisintäni kuin minä itse (Deus est interior intimo meo). Jumala tuntee paremmin minut kuin itse tunnen itseni. Minä en tunne Jumalaa, mutta hän tuntee minut. Minä en omista Jumalaa, mutta hän omistaa minut. Minä olen hänen omansa. Olen Jumalan luoma ja lunastama ainutkertainen ihminen. Kuulun hänelle ja olen hänen omansa, jolle jokainen luotu olento on rakas ja korvaamattoman arvokas. Minun ei tarvitse ansaita ihmisarvoani, sekin on lahjaksi annettu.

Luterilaisen kirkon ominta opetusta on Jumalan armon- ja pelastuksen välineiden korostus. Sana ja sakramentit ovat ne instrumentit, joita Jumala käyttää antaessaan armonsa ja lahjoittaessaan syntiselle ihmiselle pelastuksen. Kirkon jäsenyys (maalikkous tai pappeus) ei sekään ole oman valintani tai ratkaisuni tulos. Kysymys on kutsumuksesta, joka ei suinkaan ole tie itseni toteuttamiseen vaan Jumalan minulle antama tehtävä. Sen välityksellä hän toteuttaa tahdoaan maailmassa. Omakseni tunnen myös ajatuksen muokaluaisuudesta, vieraudesta maan päällä. Usein olen täällä eksyksissä, neuvoton ja aivan hukassa. Juuri tällöin olen omimmillani: tarvitsen kaikkein eniten apua ja armoa. Uskossani olen Jumalan armon varassa alusta loppuun asti.

Herännäisyys on oman kirkkoni herätysliikkeistä minulle kaikkein läheisin. Tosin olen usein tuntenut sen julistuksen itselleni vieraaksi. Vain satunnaisesti olen viime vuosina käynyt seuroissa ja herättäjäjuhllakin vain silloin tällöin. En ole koskaan liittynyt Herättäjäyhdistykseen enkä osaa katsoa itseäni heränneeksi enkä körttilaiseksi. Kodin perinnöstä en kuitenkaan (pontevista yrityksistä huolimatta) ole koskaan päässyt irti. Muut ovat kutsuneet mukaan ja lukevat joukkoonsa kuuluvaksi. En pane sitä pahakseni. Myös tässä mielessä se, mikä on omaa, on samalla sangen vierasta. Herännäisyydestä on tullut hengellinen koti monelle elämän kolhimalle. Tunnustaudun mielelläni tällaiseen

joukkoon. Iloitsen siitä, että saan pitää omanani sitä, mikä itse asiassa on minulle vierasta.

3. Mikä/Kuka on se ”toinen”?

Otsikon ”toinen” on helppo tunnistaa ja paikallistaa. Tässä kontekstissa pyhiinvaelluksella Aholansaareissa, missä aiheena on ”Herännäisyyden ja ortodoksisuuden kohtaaminen II”, se toinen on tietysti ortodoksisuus, ortodoksinen kirkko. Luterilaiselle, joka etsii omaansa toisessa, tuo toinen voisi Suomessa olla vallan hyvin myös katolinen kirkko, anglikaaninen kirkko tai metodistikirkko. Mahdollisia muita olisivat vapaakirkko, helluntaiherätys, baptistit, adventistit tai pelastusarmeija.

Kuten sanoin toisen tunnistaminen täällä Aholansaareissa ei tuota vaikeuksia. Kysymys on nyt luterilaisuuden (ja sitä täällä edustavan herännäisyyden) ja ortodoksisuuden kohtaamisesta. Tällä tapaamisella on laajempaakin merkitystä. Toisensa kohtaavat idän ja lännen perinne. Kristikunnan kummankin päähaaran edustajat tuovat esille omaansa ja tutustuvat toisiinsa. Kirkon pitkä historia elää Suomessa sekä itäisessä että läntisessä muodossa.

Suomessa on koko suomalaiselle kulttuurille ja identiteetille olennaista juuri idän ja lännen kohtaamien. Menneinä vuosisatoina idän ja lännen vastakohtaisuus on aiheuttanut Suomessa suuria ongelmia. Tänään tästä ongelmasta on tullut voimavara. Entinen vaikeus on muuttunut resurssiksi, mahdollisuudeksi, jonka ainutkertaisuuden alamme vasta vähitellen tajuta. Idän ja lännen kohtaaminen on muovannut meitä suomalaisia, meidän kulttuuriamme ja koko suomalaisia identiteettiä. Kirkoilla tässä on tarjolla ainutlaatuinen haaste ja historiallinen tehtävä. Erillään olon ja antiasenteen muovaaman vastakohta-asetelman takaa on pyrittävä löytämään kirkon uskon yhteinen historiallinen pohja ja normatiivinen alkuperä.

Jokaisessa meissä tämän päivän suomalaisessa kristityssä on sekoitus itää ja länttä. Me kannamme jo geneissämme rajamaan, kahden kulttuurin ja kirkollisen perinteen kohtaamisen rasitteita ja mahdollisuuksia. Tässä on meidän yhteinen suomalainen kirkollinen lähtökohtamme. Mitä enemmän me tiedostamme oman asemamme, sitä paremmin voimme kohdata toisen ja toiset. Ortodoksisuus Suomessa edustaa tietoisesti idän kirkollista traditiota. Tämän toisen perinteen kohtaaminen on minulle luterilaiselle papille ja koko luterilaiselle kirkollemme kutsuva peili oman kuvan katsomiseen, näkemiseen ja tarkistamiseen.

Ortodoksinen kirkko on Suomessa toinen kansankirkko. Se on kansallinen ortodoksinen kirkko, joka on samalla kertaa sekä hyvin kansallinen, suomalainen että kansainvälinen, universaalinen. Suomessa pieni kansallinen ortodoksinen vähemmistökirkko on elimellinen osa maailmanlaajaa kansainvälistä universaalia ortodoksista kirkkoperhettä. Tämän kirkon jumalanpalvelus- ja hartauselämä, organisaatio, hallinto ja päätöksenteko ovat toisenlaiset kuin luterilaisen kirkon. Myös sen suhde yhteiskuntaan on erilainen kuin luterilaisen kirkon. Ortodoksisella kirkolla on lisäksi jotakin sellaista, mikä kokonaan puuttuu luterilaisuudesta. Tarkoitin tietysti luostareita. Ne ovat toki tuttuja myös lännen perinteessä, mutta luterilaisuudessa elävä luostaritraditio on katkennut. Tässä ortodoksisuus edustaa toista perintöä kuin omani.

Olen edellä lyhyesti kuvannut ortodoksista kirkkoa, sitä toista, jonka olen kohdannut ja jatkuvasti kohtaan omassa maassani. Kuvaukseni on tarkoituksellisesti lyhyt ja suppea. Tiedän ortodoksisuudesta toki enemmän, mutta nyt ei ole kysymys teologisten, ei kirkkohistoriallisten eikä dogmaattisten perustietojen esittämisestä, vaan kahden kristillisen perinteen kohtaamisesta ja oman tunnistamisesta toisessa. Tässä yhteydessä omilla kokemuksillani ei välttämättä ole mitään suurta ekumeenista merkitystä, minulle ne kuitenkin ovat, korvaamattomia ja arvokkaita.

Ekumeeninen tunnustukseni on avoin ja vapaa. Olen täällä, koska minut on tänne kutsuttu ja houkuteltu puhumaan. Sanon sanottavani iloisin ja vapain sydämin itse asian tähden. Olen vakuuttunut siitä, että idän ja lännen kirkkojen ja niiden perinteiden kohtaaminen meidän maassamme on hyödyksi molemmille ja laajemmin koko kirkon ykseysliikkeelle, ekumeeniselle työlle. Uskon, että tässä työssä myös pienimmät profeetat voivat olla avuksi.

4. Mitä itse olen kokenut/löytänyt/kohdannut?

Ortodoksisessa kirkossa niin meillä Suomessa kuin muualla maailmallakin olen kohdannut kristillisen uskon aidon edustajan. Olen oppinut kunnioittamaan ja arvostamaan ortodoksista traditiota kirkon vanhan ja alkuperäisen uskon säilyttäjänä, vartijana ja vaalijana. Ortodoksisuus on merkinnyt minulle sellaista kristillisen uskon muotoa, jossa usko ja traditio elävät tässä päivässä elimellisessä jatkuvuussuhteessa eiliseen. Apostolien, kirkon isien ja opettajien ääni kaikuu kirkon jumalanpalveluksessa ja sen rukouksessa ovat läsnä myös menneiden aikojen pyhät.

Olen löytänyt ortodoksisesta kirkosta ja teologiasta samalla kertaa sekä tuttua että vierasta. Ennen muuta olen oppinut iloitsemaan liturgiasta ja muista jumalanpalveluksista. Niissä paatunutkin sielu lepää. Jumalanpalveluksen kauneus tyydyttää esteettisyyden kaipuutani. Voin hyvin yhtyä ruhtinas Vladimirin lähettiläiden arvioon jumalallisesta liturgiasta.

Vanha venäläinen kronikkahan kertoo, että Kiovan ruhtinas Vladimir tahtoi ollessaan vielä pakana saada selville, mikä on oikea uskonto. Hän lähetti miehensä ottamaan asiasta selvää. Ensin lähettiläät saapuivat muslimien luo, mutta totesivat, ettei näiden uskonnossa ole mitään hyvää. Heiltä puuttuu ilo ja heidän rukouksensa on meluisa. Saksassa ja Roomassa, jonne lähettiläät matkustivat seuraavaksi, he havaitsivat jumalanpalveluksen paremmaksi, mutta myös siitä puuttui kauneus. Lopuksi matkamiehet tulivat Konstantinopoliin, missä he löysivät etsimänsä. Osallistuttuaan jumalalliseen liturgiaan Konstantinopolin mahtavassa Hagia Sofian kirkossa he totesivat kronikan mukaan: ”Emme tienneet, olimmeko taivaassa vai maan päällä, sillä varmaankaan ei sellaista loistoa eikä kauneutta ole missään muualla maailmassa. Emme osaa kertoa siitä teille. Vain sen me tiedämme, että Jumala asuu siellä ihmisten keskuudessa ja että heidän jumalanpalveluksensa vie voiton kaikkien muiden kirkkojen jumalanpalveluksista. Emme näet voi unohtaa sen kauneutta.”

Vaikka tunnenkin ortodoksisessa liturgiassa sangen paljon samoin kuin Vladimirin lähettiläät, oma tieni on toinen kuin heidän. Rakastan kerubiveisua ja sydämeni riemuitsee kehotuksesta: Heittäkäämme pois kaikki maalliset huolet. Silti minusta ei ole tullut ortodoksia. Olen luterilainen ja sellaisena tunnen ja tunnustan ortodoksisen liturgian kauneuden. Toisessa kirkossa ja sen jumalanpalveluksessa tunnistan oikean kristillisen uskon, opin ja rukouksen. Toisen perinteen aitous vakuuttaa ja puhuttelee. Voin yhtyä rukoukseen ja hengittää liturgian rytmin mukaan. Kokemukseni on voimakas. Uskon, että liturgiassa Kristus on keskellämme. Ortodoksisen kirkon jumalanpalvelus on siis minusta oikea ja aito jumalanpalvelus. Tunnistan ja tunnustan siis toisen kirkon Kristuksen kirkon oikeaksi edustajaksi. Kaikesta liturgian kauneudesta, pyhydestä ja hyvyydestä huolimatta olen siihen osallistuessani kuitenkin samalla koko ajan outo ja vieras.

Ortodoksisen kirkon jumalanpalveluksen keskus, uskon salaisuus, pyhä eukaristia on minulta suljettu. Olen Mooses Nebon vuorella; katson kaukaa luvattua maata, mutta sinne minulla ei ole pääsyä (5 Moos. 34: 1–4). Tutustuminen ortodoksisen kirkon rikkaaseen liturgiseen elämään on kaiken muun hyvän lisäksi

opettanut minua entistä enemmän rakastamaan omaa kirkkoani ja sen liturgista perintöä.

Ekumeeninen kohtaaminen on vahvistanut omaa luterilaista identiteettiäni. Kysymys ei ole eikä voi olla kilpailusta eikä vertailusta. Molempia sekä omaa että toista voi arvostaa ja pyrkiä tuntemaan entistä paremmin. Oman kirkon ja uskonperinnön rakastaminen on itse asiassa edellytyksenä sille, että voi löytää omaa myös toisessa, joka on todella toisenlainen. Mitä omaa sitten olen luterilaisena löytänyt, kokenut tai kohdannut ortodoksisuudessa ja ortodoksisessa kirkossa?

Se, mitä edellä olen sanonut omastani on pohjana sille, mitä nyt esitän ortodoksisuudesta ja sen minulle tärkeistä piirteistä. Ortodoksisen kirkon rikkaassa jumalanpalvelus- ja rukouselämässä olen kohdannut kaipaavan, ikävöivän ja kilvoittelevan uskon, jatkuvan lakkaamattoman rukouksen, huudon ja huokauksen Jumalan puoleen ja hellittämättömän turvautumisen Jumalan armoon. Minuun on tehnyt ja edelleen tekee liturgiassa syvän vaikutuksen se hartaus, vakavuus ja huolellisuus, jolla valmistaudutaan pyhän evankeliumin lukemiseen ja kuulemiseen. Evankeliumin ensisijaisuus voi tuskin saada kauniimpaa ilmausta kirkossa, joka ei samalla tavalla julista olevansa sanan kirkko kuin oma kirkkoni.

Pyhän Raamatun lukeminen ja erityisesti psalmien runsas käyttö jumalanpalveluksissa on sellaista periaatteessa omaa tuossa toisessa, jonka toivoisin toteutuvan nykyistä paremmin myös meillä luterilaisessa kirkossa. Kaiken ortodoksisesta kirkosta löytämäni, tunnistamani tai tulkitsemäni oman luetteleminen ei ole mahdollista eikä edes tarpeellista. Muutama viite (saa) riittää, sillä elämyksen ja kokemuksen tasolla ketään ei voi vakuuttaa pelkillä kuvauksilla. Filippuksen kehoitus Natanaelille on oivallinen myös tässä tilanteessa "Tule ja katso" (Jh 1: 46). Vain menemällä mukaan voi nähdä ja kokea. Jumalanpalvelukseen ei voi tutustua kirjekurssilla. Ortodoksisista kirkkoja ei opi tuntemaan pelkästään kirjoja lukemalla. Usko elää liturgiassa ja liturgiasta. Liturgia on - kuten oikein sanotaan - rukoiltua dogmaa.

Ortodoksisessa kirkossa olen todennut, että kirkon oppi elää juuri jumalanpalveluksessa. Tämä pätee myös omaan kirkkooni ja muihinkin kirkkoihin. Minäkään kirkon uskoa ja oppia ei voi ymmärtää yksinomaan dogmatiikan oppikirjoja selaamalla. Jumalanpalvelus, rukoukset ja veisut (virret) ilmaisevat uskoa, välittävät sitä edelleen ja julistavat evankeliumia usein vakuuttavammin kuin saarnat ja puheet. Tämän olen kokenut niin omassa kirkossani (jumalanpalveluksissa ja seuroissa) kuin ortodoksisessa kirkossakin.

Ehkä kaikkein eniten minuun on ortodoksisessa kirkossa vaikuttanut kuitenkin eräs sen vaikeasti määriteltävä ominaisuus, jonka ilmaisen sanoilla vakavuus ja ilo. Olen kokenut, että ortodoksisessa kirkossa otetaan todesta Jumalan majesteettisuus, hänen universaalisuutensa, pyhytensä ja hyvyytensä. Ihminen on tomua ja tuhkaa sen edessä, joka on Pyhä Jumala, Pyhä Väkevä ja Pyhä Kuolematon. Jumalan ja hänen pyhän tahtonsa todesta ottamiseen ja uskonkilvoituksen vakavuuteen liittyy erottamattomasti myös ilo. Suurin ja valloittavin tämä ilo on tietysti pääsiäisyön ihanassa palveluksessa. Oman kirkkoni uuteen virsikirjaan tuleva pääsiäistöropari (Kristus nousi kuolleista, kuolemallaan kuoleman voitti ja haudoissa oleville elämän antoi", VK 90) ja Johannes Krysostomoksen pääsiäissaarna ovat tulvillaan ylönousemuksen riemua. Tosin myös paastonajan kirkas surumielisyys ja tavalisen paivan ehtooveisu ovat täynnä iloa. Ne kaikki valmistavat meitä viikon kahdeksatta päivää varten!

Vielä eräs ulottuvuus ortodoksisuudesta on tuotava esille. Ortodoksisessa kirkossa esiintyy voimakas piirre, jolle en keksi parempaa nimeä kuin vastaviran rohkeus. Se on hengellisen elämän korostamista maallistumisen keskellä. Se on traditioon vetoamista uudistuksia vastaan. Se on valmiutta kärsimykseen siellä, missä usko sitä vaatii.

5. Kokemuksen selitys/tulkinta

Etsiessäni omaa toisesta eli koettaessani luterilaisena löytää oman uskoni yhtymäkohtia ortodoksisuuteen olen ekumeenisessa tunnustuksessani viitannut kahden erilaisen perinteen, idän ja lännen kirkon yhteisiin piirteisiin. Nyt on tullut tulkinnan ja selityksen antamisen aika. Miten on mahdollista, että liki tuhatvuotisesta erillään olost ja erilaisesta historiasta huolimatta luterilainen löytää, tuntee, tunnistaa ja tunnustaa ortodoksisessa kirkossa omansa?

Vastauksen antaminen ei ole vaikeaa, varsinkin kun itse on vakuuttunut sen oikeellisuudesta. Ratkaiseva tekijä sille, että luterilaisena voin nähdä oman uskoni kanssa yhteneviä piirteitä ortodoksisessa kirkossa, on tietysti perinteittemme yhteinen pohja. Jakamatoman kirkon oppi ja traditio ja viime kädessä Pyhä Raamattu ja alkuperäinen apostolinen usko ovat sekä luterilaisen että ortodoksisen kirkon normatiivinen lähtökohta.

Suhtautumisessa kirkon historiaan perinteemme eroavat ja lähes tuhannen vuoden ajan erillään kuljettu kilvoituksen tie on tuonut toki eroavuutta, mutta pohja on yhteinen. Kumpikin kirkko tunnustaa ensimmäis-

ten vuosisatojen ekumeenisten konsiilien auktoriteetin ja pitää kiinni varhaisen kirkon opinmäärittelyistä (uskontunnustuksista). Me molemmat uskomme yhden, pyhän, katolisen ja apostolisen kirkon ja katsomme Jumalan armosta kuuluvamme siihen ja olevamme osallisia pelastuksesta Kristuksen kirkossa ja sen uskon aarteiden osallisuudessa.

Kirkoillamme on siis yhteinen pohja, jolta ponnistaa ja sama lähde, josta ammentaa. Molemmat kirkot, niin ortodoksinen kirkko kuin luterilainen kirkkokin, uskovat ja opettavat, että Kristuksen kirkko on periaatteessa teologisesti yksi. Jeesuksella Kristuksella on vain yksi ruumis, yksi kirkko, joka on hänen ruumiinsa. Kristuksen kirkko on yksi ja jakamaton; sen jakautuminen historiassa on synnin seurausta. Ontologisesti - varsinaiselta olemukseltaan - kirkko on kuitenkin aina yksi. Kaikki jakautuminen on kirkon oman olemuksen ja Kristuksen tahdon vastaista eli syntiä. Siksi rukous ja työ Kristuksen kirkon ykseyden hyväksi on välttämätöntä. Molemmat kirkot tunnustavat ekumeenisen velvoituksensa ja pyrkivät täyttämään kutsumustaan ykseyteen johtavalla tiellä ja sitä palvelevissa organisaatioissa (KMN, KEK, SEN).

Luterilaisuus ja ortodoksisuus ovat samalta pohjalta nousevan puun eri haaroja. Niillä on yhteinen juuri ja pitkä, vahva yhteinen runko. Suhde tähän yhteiseen juureen ja runkoon on kummallekin perinteelle olennainen. Ilman yhteyttä vanhaan jakamattomaan kirkkoon kumpikaan ei voi olla aidosti olemassa. Luterilainen kirkko on reformaatiosta lähtien jatkuvasti tuntenut suurta opillista läheisyyttä ortodoksiseen kirkkoon. En ole suinkaan ensimmäinen luterilainen teologi, joka katsoo löytäneensä olennaisesti omaansa ortodoksisuudessa. Konstantinopolin ekumeenisen patriarkan (Jeremias II) Tübingenin teologien kanssa 1500-luvulla käymä kirjeenvaihto osoittaa selvästi luterilaisen itseymmärryksen: reformaation oppi on Raamatun ja jakamattoman kirkon mukaista oppia, jonka siten katsotaan olevan sopusoinnussa myös idän kirkon tradition kanssa.

Tunnistaessani luterilaisena oman uskoni mukaisen opin ortodoksisuudessa olen itse asiassa vain uskollinen oman kirkkoni ja jakamattoman kirkon perinnölle. Se oma mitä olen löytänyt, on koko kirkon yhteistä omaisuutta, osa Kristuksen kirkon uskonarteiston loppumattomista rikkauksista.

6. Tulevaisuuden tie

Herännäisyyden ja ortodoksisuuden toinen kohtaaminen täällä Paavo Ruotsalaisen kotimaisemissa Nil-

siän Aholansaaressa on nimetty pyhiinvaellukseksi. Kahden perinteen kohtaaminen ja yhteinen pyhiinvaellus voi olla jännittävän ja yllätyksiä täynnä olevan ekumeenisen tien alku. Tähänastiset etapit yhteisellä tiellä ovat Uusi Valamo ja nyt Aholansaari. Tällä kerralla luonnollisesti Paavo Ruotsalaisen persoona ja uskonkäsitys ovat keskeisesti esillä. Hän on sellainen kilvoitteli, jonka elämässä ja kilvoituksessa kristillisen uskon vanhat klassiset elementit saivat vakuuttavan ja syvällisen muodon. Ukko Paavosta voidaan tietysti tehdä kirkon historiassa ainutlaatuinen, vertaansa vailla oleva uskonsankari ja uutta luova uskonnollinen persoonallisuus. Oikeampi tulkinta on mielestäni kuitenkin sellainen, joka näkee hänessä kristillisen uskon aidon edustajan ja vanhan kilvoitusperinteen jatkajan.

Joonas ja Lauri Kokkosen ooppera "Viimeiset kiusaukset" osoittaa mielestäni vakuuttavalla tavalla miten Paavo Ruotsalainen ammensi ajatuksensa kirkon uskon vanhoista ehtymättömistä lähteistä. Oopperan vastaanotto puolestaan vahvistaa tämän päivän herännäisyyden vanhakirkollisen luonteen ja pohjan olemassaolon. Siksi herännäisyyden ja ortodoksisuuden kohtaaminen voi tänään tapahtua luontevasti kummankin omalla yhteisellä pohjalla ja kotoisella maaperällä. Tulevaisuudessa olisi mahdollista harkita luterilaisen kirkon perinteestä esimerkiksi Pyhän Henrikin ja Mikael Agricolan sekä Siionin virsien vielä voimakkaampaa esille nostamista. Ortodoksisen kirkon puolelta taas pyhittäjät Sergei ja Herman ja Jeesuksen rukouksen traditio ovat yhä tärkeämpiä myös meille luterilaisille.

Yhteisissä kohtaamisissa pitäisi aina olla riittävästi aikaa yhteiseen rukoukseen, jumalanpalvelukseen, hiljaisuuteen, keskinaiseen keskusteluun ja seurusteluun.

Jossakin keskinäisen tutustumisen ja keskustelun vaiheessa tulee välttämättömäksi myös kriittinen arviointi sekä itsestä että toisesta. Ehkä jo seuraavalla kerralla molemmat keskustelukumppanit voisivat etsiä "omaa omassa" ja "toista toisessa" eli tarkastella oman ja toisen kirkon tunnustuksellista identiteettiä, aitoutta ja pysyvyyttä. Ystävien kesken on mahdollista puhua myös vaikeista asioista. Ongelmien ja vaikeuksien kohtaaminen on välttämätöntä totuuden ja rakkauden tähden.

Tulevaisuuden yhteydelle ja yhteistyölle olisi tärkeää, että me oppisimme kirkoissamme ja kodeissamme sekä yhteisesti että yksityisesti rukoilemaan toistemme puolesta. Me emme tarvitse yhteisiin jumalanpalveluksiin uusia rukouksen kaavoja. Vanhat tekstit, esimerkiksi ektenia ja litania sopivat edelleen erittäin

hyvin. Niiden sanoin rukoillessamme on tarpeen vain sisällyttää tietoisesti rukouksen piiriin myös toiset. Parasta mitä itsellemme ja toisillemme voimme tehdä on iloisesti suostua ekstenian pyyntöön ja antaa "itseme, toinen toisemme ja koko elämämme Kristuksen, Jumalan, haltuun."

Luentoni jälkeen sain heti palautetta. Aholansaaren Paavon pirtissä kohottautui keski-ikäinen nainen, jolla oli punainen villapaita päällään ja lapikkaat jalassa. Hän ehdotti kuuluvalla äänellä, että eikö nyt voitaisi laulaa virsi 622: "Minä vaivainen, vain mato, matkamies maan". Näin myös tapahtui.

Tämän numeron kirjoittajat

TOMI KARTTUNEN

johtava asiantuntija, teologia ja ekumenia, dosentti, Suomen ev.-lut. kirkon Kirkkohallituksen ulkoasiain osasto

SEPPO HÄKKINEN

Mikkelin hiippakunnan piispa, TT

RISTO CANTELL

kirkkoneuvos emeritus, eläkkeellä oleva Kirkkohallituksen ulkoasiain osaston johtaja, ekumeniikan dosentti (HY)

MAIJA PENTTILÄ

kirkkososiologian dosentti (HY)

KAI LAPPALAINEN

viestintä- ja markkinointipäällikkö, Suomen Raamattuopisto, lähetystyöntekijä Venäjällä ja Virossa 2006–2019

KRISTIINA PAANANEN

Lähetysyhdistys Rauhan Sanan (LYRS) viestintäsihteeri, lähetystyöntekijänä Inkerin kirkossa vv. 2003–2017 (jatkaa edelleen 30-prosenttisesti Inkerin kirkon viestintätehtävissä)

HILVELIISA UKKONEN

aluekappalainen, Mikkelin tuomiokirkkoseurakunta

ARI OJELL

asiantuntija, teologia ja ekumenia, pastori, TT

NIILO PESONEN

TT, Barentsin alueen kristillisten kirkkojen neuvoston hallituksen puheenjohtaja

JUSSI RYTKÖNEN

Kotimaa -lehden toimittaja, pastori, TM

MATTI KOTIRANTA

kirkkohistorian professori, ortodoksisen teologian koulutusohjelma, Itä-Suomen yliopisto

MARKKU KANGASPURO

Aleksanteri-instituutin johtaja, Helsingin yliopisto

LAURA REINILÄ

suurlähettiläs, emerita, Helsinki

Kirkkohallituksen ulkoasiain osaston Itä-Euroopan työryhmän jäsenet olivat muiden asiantuntijoiden ohessa keskeisessä roolissa, kun vuonna 2010 julkaistiin Maija Turusen toimittamana varsin kattava yleisteos kirkkojen ja uskontojen asemasta itäisessä Euroopassa sosialismin aikana ja jälkisosialistisessa vaiheessa. Vuosikymmen on vierähtänyt, ja on hyvä kuulostella, miltä tilanne nyt näyttää. Itä-Euroopan työryhmä on seurannut kirkkojen ja erityisesti Venäjän ortodoksisen kirkon sekä alueen luterilaisten kirkkojen kehitystä. Jo ystävyysseurakuntasuhteiden kautta myös seurakunnilla on lähi-alueille paljon kontakteja. Tämän artikkelikokoelman myötä haluamme lähestyä kirkkojen tilannetta yhtäältä käytännön yhteistyön kokemusten ja toisaalta syventävän tutkimuksellisen otteen kautta. Teemoina ovat Venäjän ortodoksinen kirkko, itäisen Euroopan luterilaiset kirkot sekä erityisenä teemana viime vuosina puhuttanut uskonnon ja politiikan suhde. Julkaisun myötä haluamme erityisesti onnitella Venäjän ja itäisen Euroopan uskonnollisuuden tuntijaa kirkkoneuvos Kimmo Kääriäistä hänen täyttäessään 60 vuotta!

Kimmo Kääriäinen (vas.) arkkipiispa Leon, yleisvikaari Raimo Goyarrolan ja piispa Jari Jolkkosen seurueen kanssa Roomassa pyhän Paavalin kirkossa muurien ulkopuolella. Ulkoasiain osastoa johtavan kirkkoneuvoksen vuositittaisiin edustustehtäviin kuuluu pyhän Henrikin päivän ekumeeninen pyhiinvaellus jo vuodesta 1985 lähtien.